

GULÁCSY IRÉN

TEGNAP ÉS RÉGMULT

ELBESZÉLÉSEK, RAJZOK

SINGER ÉS WOLFNER IRODALMI INTÉZET RT. KIADÁSA
BUDAPEST

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi (CC BY-SA 4.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2017
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-963-417-220-8 (online)
MEK-17467

TARTALOM

Felmagyar elődeim
Bányászat a régi magyar levelesládákból
Törökbaj
Gyermekfalu
A talányos magyar király és atyafisága
Mária király
Aranyfüst
Második szerencse
Párbaj
Ófelsége ébred
A magyar konyha történelme
Ázsiai állapotok
Pest-Buda fürdőváros ősi mecénása
Egy kiskirály élete
A törökverő kapucinerl
Hajdani szép Budapest
Exotikus fejedelmek trónfoglalása
Papillotage
Egy udvarhölgy élete, a bécsi udvar fénykorában
Alt-Wien
Halhatatlan divat
«Kijárók» a múlt században

Felmagyar elődeim

Ellenőrizhetetlen, - persze ránk csak annál kötelezőbb hitelű családi hagyományaink szerint, a dolog valami Gilácokkal kezdődött legyen, akik - gyulák - fehér lovakat áldoztak volna Hadúrnak, őspogány módon. De mosom kezeimet! Semmi közösséget nem vállalok az ilyen lóáldozó pogányságokkal, sem a multban, annál kevésbé a jelenben.

*

A nemzedékek láncszeme 1241-ben, tehát a tatárjáráskor villan egy nagyobbat Gulácsy Gábris nevével, akiről nekünk Gulácsy-utódoknak, a következő kis históriát illik tudnunk és hinnünk:

Gábris a király, IV. Béla oldalán küzdött, amíg a szerencsétlen ütközetben a magyar sereg a szélrózsa minden irányába széjjel nem szóratott. Mint vitézei, szegény Béla is megízlelte a bujdosás keserű kenyerét. Egy napon azonban hű alattvalói hajlékra bukkant. Gulácsy Gábris egyik portáján talált bekopogtatni. Történetesen éppen Gábris vitéz is ott lappangott is kitörő örömmel ismert urára. Azonnal megvendégelte, ahogy ilyen mostoha körülmények közt már éppen telhető. Lakoma fölött lévén, felkelt az asztaltól s meghatódott szavakkal «feláldotta» öfelségét. Egy irdatlan három-négy ejteles edény állt ekkor előtte. Béla váltig nézte, nézte... Ugyan mit akarhat azzal a vederrel! Csak nem...?

De igen. Áldomás végén ezt a temérdek kupát köszöntötte urára Gábris és a legkisebb pillarezdülés nélkül hajította gallérja mögé a tartalmát.

- Jövendő szerencsédre, király uram!

A jókívánatot fogott. Az ország később megszabadult a dinnyefejű tatár népségtől és Béla visszanyerte a trónt. Mostantól illő fejedelmi asztalt tarthatott megint és vendégeket láthatott: köztük bizonyára nem egy borbéli szaktekintélyt. De Gábris esete soha többé ki nem ment a fejéből s ha valaki áldomás közben különösen kitett magáért, ezentúl ilyen szavakkal fejezte ki a teljesítmény fölötti meglepedését:

- Nagyot iszik, mint Gulácsy...

Ez a mondás később a «beszélő» címerbe is belekerült, sőt - sajnos - a maga vidékén napjainkban is használatos szállóige lett belőle.

Honni soit qui mal y pense! Mi későbbiek aztán már nem...

*

A lánc továbbiakban Pelbárttal - Gulácsy Pelbárttal - folytatódik, illetőleg azzal az első - már hiteles - ténnyel, hogy Mihály úkapa fiai 1428-ban birtokosokként igazoltatnak a beregmegyei Gulácson.

Pelbárt... A magyar füleknek idegenes hangzású név, mely könnyen mármeg az árjaság gyanújába keverhetne, ha sürgősen meg nem mondom, hogy a szóbanforgó elődöm testvérei a lehető legrendesebb János és László nevekre hallgattak. Pelbárt szegény feje, valószínűleg csak olyan alapon jutott a németes névhez, mint ahogy manapság Albinoknak, Brunóknak, ésatöbbi csodabogaraknak előkelősítik a fiaikat az elragadtatott szülők.

Pont. Erről a nemzedékről semmi több nem hírlik. Egy pillanatban kiléptek a századok homályából és ismét elmerültek a századok avarában, az ősi Gulács rögei közt, Bereg vármegyében, közel Bajcsi-Zsilinszky Endre ízig becsületes tarpai magyar világához - és alkalmasint a csillagzatok egyike sem fordult meg utánuk.

A következő előd, aki a hagyományok ködéből megint felszínre bukkan: Gulácsy Ádám. Elég, ha elhalálkozásának idejét és helyét ide jegyzem: 1526 aug. 29., Mohács...

Utána nagy hézag következik most az *időben*, amit egyes leszármazók - legjobb tudomásom szerint - a *térben* töltöttek ki, még pedig többnyire a fenti módon, saját testük állományával. De erről később.

Jánoson és Istvánon a sor.

Itt valami baj támadt a kréta körül. Illetőleg egy csinos szoknya körül. Úgy tartja a családi hagyomány, hogy a két unokatestvér közterével egy és ugyanazon hajadonba: Hunyadi Marjába talált belehabarodni, A dolog természete szerint szegény Marjácska persze csak az egyik Gulácsynak: ezúttal Istvánnak nyujthatta kezét, mire a kárvallott János dühös szerelmes szívét a keserőségek keserősége öntötte el. Hadat üzent a szerencsés Istvánnak, még pedig úgy, hogy «cöveket küldött» neki, - ami már komoly dolog. Azt jelenti, hogy *minden eszközzel* áll a harc! Tehát tüzzel, vassal, sőt adandó alkalom esetén, a nemesi ház «megütésével» is.

A «bajra hívott» István bizonyára készült. De a leshányó János hízelgett vele magának, hogy azért kettőjük közül ő lesz az ügyesebb! Sikerült is egy éjjel körülfogatnia a kúriát s neki a darabantjait! Felgyujtották a latorkertet, portástól, hadd égjen az elbizakodott atyafi fejére!

Rettenetes elégedett volt a derék János. Hízott a mája, hogy amazok nem turbékolhatnak többé. Kilobban szerelmük, az életük gyertyájával együtt.

Csakhogy István sem esett a fejelágyára. A cselre leshárítással felelt, vagyis titkon, még idejekorán kirepült a veszélyeztetett fészekből, párostul, a daróci birtokra. Nyilván jóízűket kacagtak a gondolaton, hogy ezalatt mint bajlódik a bős szerelmes a lakatlan hajlék megkészítésével! Aminek az lesz a vége, hogy Szent György-napi törvénytapon szépen «perbe hivatja» István, «leveles embert» csinál belőle és főpénz-váltságban marasztaltatja. Mert ez a dolog bőven kimeríti a «zenebonáskodás» és «nemes ember ellen való nagy-hatalmaskodás» legszűkebb ismérvét! Így aztán nemhogy asszony, de még fizet is Jánosunk és ebből talán tanul...

Hát nem fizetett, «Nyelvet fogott», megtudta tőle a leshárítást és azonmód elrándult a fejlemények elől, szintén egy másik birtok-tagra: Örmezőre.

Ravasz história volt ez az Örmező! Már maga az egész birtok, eredendően is az előrelátás elvén épült, túl Beregmegyén, a szomszédos Ung és Zemplén megyék határán, oly módon, hogy ha az éppen soros tulajdonos netalán szakállvonásba kerülne a nemes vármegyék valamelyikével és az «felülést» rendelne ellene: a nótába fogott Gulácsy egyszerűen átsétál a birtok egy másik majorházába, ahol a sérelmes megyének már semmi hatalma rajta...

Most is így történt s János kuncogott és leste, hogy mi lesz. De semmi más nem lett, mint hogy István... hagyta őt szépen lesni. Tudta, hogy az atyafi nem jöhet vissza Beregbe, törvényes bonyodalmak nélkül; így aztán hiába az ő portája égett, mégis amaz füstölődött ki a szűkebb pátriából: a legszebben száműzte maga magát. Ő itt majd a leégett telken újabb épületeket indít s nagyon, de nagyon megéri a multság azt a kis költséget!

Hogy milyen fordulatot vettek a dolgok később, azt már nem tudom. Csak annyit, hogy ezen a ponton családi szakadás történt. János ága hosszú időig ezen az örmezei birtokon maradt és vérrokonságának veszteséért, szomszédaiban igyekezett kárpótlást keresni. Talált is Homonnán, a Homonnay-Drugethekben. Ezek a Drugethek bár francia eredetű emberek voltak, de olyan csudajól megmagyarodtak, hogy Bethlen Gábor idejében már asszonyt is tudtak szöktetni: Simányi György asszonyát, mint ez némely könyvekben írva vagyon. - Istvánnal János soha ki nem békült. Az örmezei előnév felvételével nevét is elkülönböztette az övétől, sőt a címerét is. Használt belőle a familia Siebmacher könyve szerint hármat. (Ugyan csak én magam négyet ismerek és őrzök belőlük.)

*

Mostantól fogva csendesebb erkölcsű Gulácsyak következhetnek. Nem sok szó esik róluk. Csupán Egyed bácsiról hallottam néha egy és más apróságot, a meglepő és nem valami hízelgő «disznófülű» melléknév kíséretében. (Vigyázat, szigorúan családtagok használatára fenntartva!)

Egyszer gyerekkoromban meg is interpelláltam Mihály nagyapát:

- Miért «disznófülű»?

Mire ő:

- Jaj, ídes gyerekem, oly rend volt nála, hogy mikor a majorjában sertvés hullott, a kár addig elhítelre nem talált, míg a kasznár a hullott állatok füleit szípen sorba felfűzve, mint most a paprikafűzért, be nem mutatta!

- De hiszen nagyon jól levághatta valaki az egészségben leölt malacok fülét is! - vettem ellen.

Atyus megapadt szeme megütközve fordult rám a pipacsutora mellől.

- No né, a tojás...! Hát te meg honnan tudsz ilyesmit, te kisjány!

- Csak éppen gondolom. Csuda, hogy Egyed bácsinak is eszébe nem jutott!

- Hiszen iszen... befújták neki később! - békült vissza a pipához atyus.

- És?

- Akkor a fejére ütött s azt mondta: «Hű, azapátokat, erre bizony ingyen sem gondoltam!»

De addigra már szép pár konda elúszott. Sőt később másegyebek is. Kegyetlen rossz gazdálkodó lehetett az Istenben áldott disznófülű.

*

Őutána megint mérföldes csizmába bújik és nagyot lép a családi krónika. Hallgat, egészen nagyszüleimig. Kossuth-bankók... Ésatöbbi...

Vagy csak szemérmes mentetegetése az Egyed bácsi-féle balsikeres gazdálkodásoknak?

Mindegy. Ebben az időben kapott helyrehozhatatlan utolsó lökést a földindulásunk.

Beszélik nagyanyámról - beteges asszony lett légyen - hogy mindig fálnak kellett fordítani az ágya fejét, valahányszor az udvarról egy hintó kigördült: örökre... Azért valami még maradt. De ha az öregek leutaztak Beregszászra, Gulácsra - szerencsésebb atyafiakat látogatni - ez könnyek nélkül többé meg nem eshetett. Magas volt a hintólépcső... S ezt az érzékeny lélek soha meg nem bocsátotta neki. Túlnagyot kellett lépnie.

- Bezzeg fiam Miska, úgy-e...! A jó «orsós» kocsi...! Vagy az öreg kétfelé-eresztős...!

*

- Más Gulácsyak?

«Beszédes» nagyapám (mert az anyai részről valót «szomorú» melléknéven ismertük) erre a csonka mondatból álló kérdésemre egyszer így felelt, mikor már nagyon hosszú és sárgára szívódott Mikulás szakálla volt, a kilencvenötödik életéve körül:

- Hát ídes egy gyermekem, semmi csudálatosak nem voltak ők. Csak hát így katonák, nagyobb ríszbe, szegínyké... Minden nemből legalább egy-egy fi; s kik pedig a földdel birkóztak - jól-rosszul, - míg nekik is fel nem kellett övezniük magukat. Akkor aztán beteljesült a sorsuk. Szípen ottmaradtak valahol. Engem kivéve... De Kufsteint azért én is derekasan meglaktam, ama másik szomorú nagyapáddal együtt! Kár, hogy akkor még nem ismertük egymást!

*

A mostani boldog napokkal a beregmegyei Gulács visszajött. Az ung-zempléni Őrmező nem. «Odaát» maradt.

Sokszor elgondolom: szelídek és hajdani duhajak, jó és rossz gazdák, de egyképpen lelkes katonákat adók és jómagyarok: vajjon mit szólhatnak ehhez a fordulathoz?

Bizonyára örülnek, hogy Gulács és rajtakívül annyi kincs, az anyaország kebelébe visszatért. Bizonyára. De Őrmezőt, a véráztatta ősi «Felmagyart» ők nem felejtetik. Az ő egyezményük, külön-békéjük ideje, még nem érkezett el. Néha talán megzörögnek az ősi humusz alatt a drága vén csontok és titkos éjféli órán valami sugalatuk kél.

Majd egyszer ellessük. És beillesztjük egy későbbi szavalókórusba. Nem áll meg az idő.

Bányászat a régi magyar levelesládákból

Mult héten levelet hozott a posta egy kedves olvasómtól, aki Nagy Lajos regényem kapcsán, többek közt a következőket írja:

«... aztán sokat gondolkoztam én ezen a régies magyar nyelven is! Mekkora alakult a XIV. századtól kezdve, nyelvünk! Hát, hogy okvetlenül csak gazdagodott volna, ezt nem merném éppen állítani; főképp nem, ha ma forgalomban lévő szótárunkat nézem. Mennyi idegen elem! Ragokkal, képzőkkel és összetételekkel való, milyen felelőtlen játék! Míg eredeti magyaros szókincsünk egyre kopik és mihamarább majd teljes feledésbe merül... De vegyük csak például ezt az egy szót: negéd, - negédes! Én még tudom az értelmét, bár őszintén megvallom, hogy idejére sem emlékszem, amikor utoljára használtam. Lányom azonban már egész bizonyosan sohasem használta, nem is beszélve unokámról, aki - sok más régi magyar kifejezésünkkel együtt - azt sem fogja tudni, hogy mi fán terem. Hogy segíthetnénk ezen a bajon? Honnan merít Ön? És hogy lehetnék részesei bűvárlatainak?»

Szabadjon itt, a tágabb nyilvánosság előtt felelnem ezekre a kérdésekre.

Bizony, az író, aki az archaikus nyelv kemény tőkéjébe vágta fejszóját, napjának egy elég jelentékeny részében: tanul, mint valami iskolásgyerek. Magam részéről már két év óta, az este héttől feljebbvaló órákat régi okmányok, levelek, emlékiratok, leltárak, szakácskönyvek, követjelentések, naplók böngészésére és jegyzetelésére fordítom s csupán így juthattam abba a szerencsés helyzetbe, hogy mostanig összegyűjtöttem egy olyan halom hiteles kifejezést, szóképzést és mondatfűzést, amiből egy körülbelül háromszázhusz könyvoldalt kitevő, régi magyar szótár már összeállítható volna.

Ez a gyűjtemény persze, sohasem fog nyomtatásban megjelenni, lévén a nyelvkutatás csak segédfoglalkozásom, nem pedig hivatásom.

Erről a módjáról a nyelvemlékek ismertetésének, tehát le kell mondanunk. De most éppen ideje van (esti hét: nyelvtanórát tartok régimagyarból) és ezért mindenkit, akit ez a kérdés érdekel, szívesen látok egy rövid leckére.

Kezdjük talán az anyag áttekintésén, melynek rendezésekor az egyes főbb eszmekörök szerint folytatom az osztályozást. Ilyen címleteim szerepelnek: Isten, vallás, erkölcs. - Lakás, bútorzat, ház. - Jó és rossz emberi tulajdonságok. - Közlekedési eszközök, ló. - Jog, igazságszolgáltatás. - Harc, harci eszközök, hadviselés. - Törvényesség, ország. - Időjárás, időhatározás. - Béke, békekötés. - Pártütés, lázadás, árulás. - Rang, állapot. - Harag, viszálykodás. - Szitkozódások, rossz kívánságok. - Egészség, betegség, gyógyászat. - Halál, végrendelet. - Nő, házasság, társadalom. - Evés, ivás, szokások, szórakozások. - Levél, hír. - Tudomány, műveltség. - Régi székelyes beszédmód. - Latinizmus.

Azért soroltam fel a címleteket ilyen részletesen, mert az egyes csoportokba tartozó anyag *önként* adódó gazdagsága - illetőleg szorgos kutatás ellenére is csak szűk volta - már magávéve jellemző: népjellem festő. Úgy találom például, hogy az előttünk már nagyrészt ismeretlen régi kifejezésmódok legnagyobb mennyiségével (860 szó), szerepel elsősorban a harc, hadviselés. Ez a tény nyelvemlékeinkkel is alátámasztja azt a közfelfogásunkat, hogy vitézkedő és küzdelmes sorsú nemzet voltunk.

Mindjárt a háborúé után következik a «Törvényesség, ország» fogalomcsoportja, összesen hatszáznegyven kifejezéssel, ami megint arról tanuskodik, hogy fejlett államalkotó hajlamú és politizálni szerető nép vagyunk. Csak... lobbanékonyak s erősen fogékonyak a visszavonásra.

Igazolja ezt a megállapítást megint az az ötszázkilencven kifejezés, melyek olvasmányaimból mindenkor célzatos válogatás nélkül kerülnek. E két fogalomcsoporton kívül, még az «Igazságszolgáltatás, jog» és a «Béke», - a «Harag, viszálykodás» címletek szerepelnek háromszázon felüli tételekkel, míg a többi eszme-csoportok szótára már jóval gyéribben telik. Leggyengébben a közmondásoké, ami azt látszik bizonyítani, hogy a leckéztető, fölényes és kenetteljes beszédmodort nemigen kedveltük. Ami kevés közmondást hosszú idő alatt mégis sikerült összeszednem, közelebről vizsgálva ezekről is úgy találom, hogy csak igen kis részben kétségbevonhatatlanul magyar eredetűek. A nagyobbik részt latinból, görögből fordítottuk, vagy közvetlen szomszédainktól vehettük át.

De vessünk talán egy futó pillantást magába a gyűjteménybe s nézzük, hogy mit milyen sajtószerű módon fejez ki az ódon magyar nyelv és hogy milyen megállapításokra jogosítanak fel minket ezek a régi szófüzések, mondatszerkesztések?

Harcászat.

A sereget üldözik: hátán hozza az ellenséget. - (A legénység) portyára széledt: ragadományra kioszolva valának. - A segítőcsapat késett: látánk nem-érkezhetőségüket a reménlett hadaknak. - Megszállás: ellenségnek az országon széjjeljárása. - A harcikedv növekedett: vitézeink igen szívesedtek s megemelkedének. - A falvakat gyujtogatják, pusztítják: égetni fakadtak és a házakat megszüntetik.

Pártütés, lázadás.

Habár hűnek mutatkozott, ármánykodása köztudomású: noha színezett igen, de értjük széjjelvaló fondorlatát. - Minket is meg akart téveszteni: hozzánk is bocsájtotta hamis sípjának hangjait. - Az ország tervbevett megrontására: mások által forralt hazánk elveszedelmeztesére. - Ügye romlott, tehát elpártoltak tőle: állapota hanyatolni kezdett, kire nézve elugrottak oldala mellől. - Zavar következtében: az fejetlen lábság mijjá. - Lázongás: rezgelődés, zsbongás, megzendülés.

Evés, ivás, mulatozás.

Étvággal evett: igen kedvesen megötte. - Fogadalmat tett a szeszes ital kerülésére: bornemital bőjtje van. - Kínálni: megimádni a vendéget; gazdálkodni neki. - Finnyás: paszományos gyomrú. - Éheztem: evőkenyerem nem volt!

Igazságszolgáltatás.

Romlik a világ: igen elárad a gonoszság. - Becsületbeli dolgom: lelkemben járó. - Nem ártatlan: nem üres a büntől. - Megtéríteni: megigazítani. - Vérszomjas: halálban buborékolva gyönyörködő. - Becsületszavára: hitire és szakállá kötése alatt. - Ártatlan: fejez orcával van, stb.

Ami ezekből a válogatás nélkül kiragadott töredékekből elsőnek szembe ötlük, az, hogy a mieinknél ugyan gyarlóbb eszközök útján, nehezkesebben - sőt, itt-ott verejtékfullató fáradtsággal - de mégis, milyen szabatosan juttatnak kifejezésre őseink minden fogalmat, melyet érzékeltetni akarnak! Sehol semmi homály. Annál több szemléletesség! Bár *nyílt* hasonlatokkal meglepő ritkán találkozunk, az egyes kifejezések mégis, azonnal képet támasztanak bennünk. Vagy ki ne látná nyomban a roppant sietséget ebből a két szóból: «nyakszakadva futott»? Szédülést a «dermengés»-ből? Az ájulást a «holteleven állapot»-ból? Öregséget a «meghanyatlott idejű» kifejezésből? Zivatart a «nagy égi fénylések és bumahányások»-ből?

Szín, íz, hangérzékeltetés, kép és képletesség, amerre nézünk!

«Szél fujjon el a talpa alatt!» Vagyis: bitófán függjön. «Lábbal előre menjél ki az ajtón!» Ami megint annyit tesz, hogy emelve vigyenek ki, talpaddal előre: holtan. Megneheztelt: «feljebb indította orrát».

Megkapó azonban az az erő is, ahogy az időben történő dolgokat, többnyire szófokozással, érzékeltetni tudták a hajdankori magyarok. Például: «Mászton mászott fel lovára. Menést menve. Érkeztén érkezni. Jőtest jövéen». Vagy máshol: «Felette postán, nagyidején, mindenütt éjjel és nappal ügetést nyargalván, sietvén». Vagy: «Gyorsalkodjék uram keréken és talpon s szárazon, mint vízen!» Vagy: «Halálban szorgoztassa kijövetelét!»

A sebes haladás ellentéte a lassúság: ennek érzékeltetésére is volt kifejezésünk, bőven. «Szélvedezni; bagdácsolni; koszogni; csellengeni; rákhátán hajtani», stb.

Az sem érdektelen, hogy régi nyelvjárásunk - némi nagyon szórványos kivételek mellett - általában milyen kíméletesen bánik az asszonnyal, ha mindjárt mégúgy rászolgálna is a megbélyegzésre. Ledér nők megjelölésénél például beéri azzal, hogy ennyit mond: «Illetlen személy». Vagy: «Széjjeljáró fehérnép, mely hírét elejti». Vagy: «Hajdútáncos». Ez a leggorombább. Durva, trágár: mint a vad hajdú és szilaj, kicsapongó tánca.

A gyöngébb nemmel szemben való lovagias kímélet, különben egész történelmünket is át- lengi: a késő kor regényíróinak nem csekély nehézségére és bosszúságára! Mert ahol a nő élete kezdene elgömbülni a rendestől, a mindennapitól - azaz, ahol a regényíró már fülét hegyezi egy kis romantikus pecsenye reményében - ott a krónikás egyszerűen elvágja a továbbiakat. «De hagyján!» - mondja. Vagyis: hagyjuk, ne bolygassuk!

Annál bőbeszédűbbek voltunk ott, ahol rangot és származást kellett megjelölnünk! (Ami nem vall éppen demokrata hajlamokra...) Nézzük meg talán, hogy mily módon különböztetik meg egymás társadalmi helyzetét, hajdani uraimék?

«Főállapotú, magas igazgató» - mondják az országméltóságok viselőire. «Nagynemzetű főember». Vagy: «Régi nemzetből álló, sok szép úremlerek». Vagy: «Színnép, nagyament». Vagy: «Jeles atyafiai és úri tagjai a hazának». Más írásokban pedig ilyen rangjelzésekkel találkozhatunk, mint: «Előrenden való, elévaló, felül ülő, képes személy; édes vérből maglott, jó úremler». Míg a kevésbbé előkelők - hanyagul - legjobb esetben is csak «Köznemzetből lett tanácsos atyafiai, uraimék és az böcsületes rendek, közvitélő nemesek», - ha ugyan nem méglegjebb: «nyomorú, (pénzen) fogadott emberecskék», vagy éppen «aljosrendű, törött- marott hazafiai, országglakók».

A *fő* és *öreg* jelzőszavak értelme általában bővebb volt hajdan, mint manapság. Előbbi nem- csupán a rangra vonatkozhatott, hanem tudásra, képességekre, stb. is, mint például a követ- kező esetekben: «Igen elhíresedett tudós ember és *fődeák* ember». Ami annyit jelentett, mint latinul kitűnően beszélő. (Ellentéte a «deáktalan».) Vagy: «Vala mesteremül egy igen *főlantos* inasom»: lanton ügyesen játszó apródom. «Öltöztetett *főlovon* jött, magát meghántatva»: rokolyás fajlovon, kevélyen. «*Fő* házas lány»: már több, mint egyszerű szobalány, palotás- lány: amolyan komornaféle. De szerepelnek régi írásokban főruhák, főebek, főkedvek, főkardok, stb., sőt főkukacok is (halászat).

Az *öreg* szó pedig a magas életkoron kívül, még *nagyot* jelentett. Mint például: «Vagyon egy jó kétszerdolmányom (mind a két színén egyformán viselhető), *öregvirágú* tarcolánból». Máshelyt megint: «Azon fa tetején akkora gombok (gombák) nőttenek, hogy *öreg* fazéknak tudtad volna!»

A gondolat - vélemény - szók helyett a régi magyarok szerették inkább az «elme» és «tetszés» szavakat használni. «Üzenje meg *elméjét* a dolog felől! Nőszésre (nősülésre) vagyon elméje. Vagyon olly elmém... Mondta olly szándékban álló velejét», stb. Vagy: «Későn kére *tetszést*

tőlem. Adódott olly tetszésem ezek iránt». Ha azonban valakinek elméjét, velejét és tetszését együttvéve sem sokra becsülik - sőt talán a kevesen is alul - akkor az ilyenről azt vetik oda, hogy «*Buta, mint az X.*» A feltűnő ritkán előforduló hasonlatok egyike ez. Alapját nem sikerült kétségen felül kiderítenem, mindössze sejtem, hogy a szokott módon, a nyujtott kép után kell valahogy igazodnom. Az X szétvetett lábakkal áll és bambán bámulni látszik... De lehet, hogy tévedek.

A régi magyar nyelvnek ezeken kívül sajátossága még, hogy nem idegenkedik a fokozástól olyan szavaknál sem, melyeket napjainkban mi csupán egyszerű esetben használunk. Például: *nyilván*. Nagyobb nyomaték esetén ezt az ősi nyelv így is alkalmazza: «mégnyilvánban». A «*tudjuk*» ige helyett szívesebben mondja: «*mint értjük. Azmint megösmérjük*». Viszont az *ingyen* módhatározó nem éppen csak a pénz nélkül szerzettség fogalmát fejezi ki, hanem azt is, hogy: semmiképp. «*Ingyen se higgyed!*» A *soha* szónál pedig az hat különlegesen, hogy nem okvetlenül vonzza maga után a másodlagos tagadást, a *sem*-et. Például: «*Soha felejtjük! Soha láttuk!*» A *gyász*, gyászoló kifejezések alkalmasint újabb keletűek. A XIV. században én legalább egyszer sem találkoztam velük. A hátramaradottak itt még «*keservesek*», a gyász-esztendő «*keserves év*», - a gyászkíséret: «*keservesek folyamása*». Ritkán fordul elő azonban a *gazdag* jelző is, mint a vagyoni állapot meghatározója. *Értékes* ember - mondják inkább - aki hovatovább csak jobban *kincsesedik*.

Hosszú lenne a lajstrom. Feldolgozására sem idő, sem tér. Mindössze három kifejezést szeretnék itt még megemlíteni. Első: az *ég*. Nem csupán mennyet értettek alatta, hanem levegőt ugyanúgy. «*Eget változtatott*». «*Csukd be az ajtót, mert bejön az hideg ég!*» Továbbiakban érdekes a *küldeni* ige felcserélése, a *meglátogatni* szóval. «*Meglátogattam egy kis gyimelccsel*». Bár így is mondják: «*Szerettem ökemét egy bokor virággal*». Végül pedig mennyi humor, milyen eleven szemléletesség ebben a rövid szóban: «*egybeszédülnek!*» Olyanokra alkalmazzák, akikről bár köztudomású, hogy idegenkednek egymástól, de remélhető, hogy idővel kienged a fagy közöttük, - a tartós közelségben összeszoknak. «*Majd egybeszédülnek - mosolyog ránk a régi levelekből a szívmelegítő, kedves biztatás. - Csak soha búsuljunk!...*»

Hát ne! De most látom, hogy én se búsítsam (terheljem) tovább szerelmes uraimnét, nevedékeny hajadon öcséimet és úr uraimékat, akik emez articulusom megolvasásával, magukat hozzám alázták! Elég volt *hamar-napra* ennyi a leckéből. A többit pedig - hogy atyáinknak ősi nyelvezete mellett megmaradjunk - «*engedem a füleknek és adom éltig való, emberséges szolgálataimat*».

Törökbaj

Tizenkét keresztfiam van a szülők megtisztelő bizalmából, a magyar nyelvterületi összesség különféle helyein, különböző anyakönyvekbe vezetve. Tizenkettő és nyilván azért nem több, mert erről a fordulatos számról sok ember tud és senki sem meri gyermekét a soron következő 13-as szám kockázatának kitenni.

Ez eddig rendben.

De az már éppenséggel nincs rendjén, hogy valamelyik magasabb sorszámot viselő lelki gyámolítottam minap pirosra duzzadt orrocskával jelent meg előttem - ami a mély lelki bánat csapadékos megnyilatkozásának bizonyítéka - azt ujságolván, hogy alkalmasint bukti lesz a történelemből.

Hát ez kietlen valami. S hogy éppen a históriából! A törökvész dolgainak nem kellő ismerete folytán!

Méltóztatnak megérteni fonák helyzetemet és vele kapcsolatos lelkiállapotomat. Hogy az a fiú, akit majdan szellemi örökségemnek részben osztályosaként emlegetnek itt és amott, még azt sem tudja, mi az: *mazullá* lenni...!

Érzem, hogy ezt a dolgot nem hagyhatom annyiba. A bajon sürgősen segítenem kell. Elő hát a papirost, tintát s tartsunk egy gyors, hézagpótló áttekintést a hazai ozmanografia fölött.

*

Állapítsuk meg legelőször is azt: hogyan magyarázható, hogy nem már dajkáink meséiből értesülünk minden aprólék dolgáról annak a népnek, mely pedig annyi irdatlan időn keresztül kéretlen-vendégeskedett a nyakunkon?

Úgy, hogy az okos török sohasem akart minket: eltörökösíteni. Annak csak adófizetők kellett s nem holmi kisebbségek, melyek végett napjainkban annyit nyüglődünk. Nyelvünket nem bánta, nem is bántotta. Inkább ő iparkodott azt elsajátítani. És valóban, a hódoltság egy rövid évtizede után, már ritka közméltóságokban az olyan török, aki ne folyékonyan beszélt volna magyarul. Sőt az egész kormányzat, a fényes *Porta hivatalos nyelve* is a miénk lett s maga a szultán még a bécsi császár-királyal sem tárgyalt másként.

Egyetlen derűs mozzanat számomra ebben a váratlanul rámszakadt törökbajban, ha úgy elgondolom: hogy kapadozhattak ügyes magyar diákok után Ernest főherceg úr, meg a többi sültnémetek! Mert ha nem magyar nyelven szólt a Portára induló levelük, nem hogy ajándéktaftánt nem küldött nekik a szultán, hanem csak választ sem. Egyszerűen becsapatta orruk előtt az ajtót.

Kitessékelték azonban a bécsi követeket Konstantinápolyból az esetben is, ha nem *magyar viseletben* jelentkeztek a szultán papucsának csókolására. Mivel nyelvünkön kívül, a ruházataunk szintén elengedhetetlen kelléke volt az ozmán udvarképességnek.

Hát szeretett nálunk lakozni a török. Látszik ez abból is, hogy mikor úgy hazaparancsoltak tőlünk egy-egy basát, egész odalett bűvában. Roppant nyögések közt szánta rá magát, hogy *egy* (!) nejjével és jóhangzású *magyar vezetéknévvel* (!) egyetemben visszaköltözzék, de még a Padisáh közvetlen árnyékából is irogatta barátságajánló leveleit, kedves magyar uraiméknak.

Persze közben a vitézi fegyver is sokszor csörömpölt s voltak nagy «orrszedések», fülnyírások, néha hordók-szám. Csakhogy itt megint tévedés volna azt hinni, mintha e vad foglalatosságok közepett, mi merőben az ártatlan bégető áldozati báránykák szerepét játszottuk volna! Leg-

jobb esetben kölcsönösen történtek az ilyen garázdaságok; sőt kétes, hogy nem mi jártunk-e a nemes kedvtelésben elől? (Lévén török barátunk pogány füle mégis csak ingerlő falat!)

Ám azért az ilyen barbár elrugaszkodások sem tudták tartósan megrontani a jóviszonyt hódítók és hódoltak között. Parasztjainkat meg éppen tiltanunk kellett a túlzott nyájaskodásoktól, nehogy *pribékek*: azaz renegátok váljanak belőlük! Mert ahogy Konstantinápolyhoz a magyar, úgy a mi földnépünk szívéhez is viszont sokkal közelebb esett a mozlím, mint a bécsikirályi német, aki itt jártában jobban basáskodott rajtunk, a legbasább basáknál.

A kölcsönös vonzalom a két nemzet rokon tulajdonságain épült fel. A török és magyar férfi kemény edzettsége az egész akkori Európában páratlanul állott. Ágyban például még a legtekingetlenebb magyar úr sem feküdt. Ezt asszonyosnak, szégyenletesnek tartotta volna. Beérte egy padlóra terített szőnyeggel, vagy állatbőrrel letakart szalmával s ugyanekkor a török effendinek sem kellett több, mint egy lószőrrel tömött lazsnak és *pamokkal* töltött váncos, ha ugyan akadt. De ha nem, hát akkor sem ment a szomszédba kölcsön kérni.

Aztán pedig rendkívül méltányolta egymásban a két nép, férfiainak edzettségén kívül, a személyes bátorságot. S ennek ellenkezőjét, a szórványosan előforduló gyávaságot, mindkét fél egész egyformán is bünteti. Tehén hátára ülteti a bűnöst, arccal hátrafelé és asszonyokkal seprűzteti ki a faluból.

Lássuk, mit mond a vitézségről a Korán?

Ezt:

- Tudd meg, ó igazhívő, hogy a Paradicsom *kardok árnyékában* van!

A jó katonától a következő tulajdonságokat követeli meg a török: «Legyen viaskodó, mint a kakas, erősszívű, mint az oroszlán, rohanva támadó, mint a pók, óvatos, mint a holló és ragadozó, mint a farkas s ne engedjen veszendőbe semmit abból, ami a Padisahé».

Már pedig a felséges úr birtoka, az ozmán felfogás szerint, ugyancsak szélesre terjedt, mint ezt az alábbi, egykorú szállóige tanúsítja:

«Magyarország sem az erdélyi fejedemé, annál kevésbbé a bécsi bolondkirályé, hanem egyes egyedül a szultáné...»

Általában övének tekintette a nagy keleti hódító mindama földeket, melyekre lova, ha egyszer is rátette lábát, ahol «Testvérbátyja a Holdnak»: egyszer is megéjszakázott. Az ilyen területeket a defterdárok azonnal beírták a defterkönyvekbe s attól fogva féltékenyen számonkövetették, védelmezvén a fényes *Porta* jogát, körömszakadtig.

De hát tulajdonképpen mi is az a *Porta* szó?

Egy napkeleti szokás névmaradványa. A keleti nemzetek urai már a bibliai időktől kezdődőleg, rendszerint palotájuk kapujánál - portájánál - tartották meg a néptörvénykezést. És vajjon - kapta fel itt fejét a török - a szultán nem ítélkező ura-e a világnak és palotája nem a Paradicsom kapuja-e? Van-e más üdvösség, mint az *izlám*?

Nos, ezzel a kifejezéssel itt egy kicsit megint bajban vagyunk. Csak kevesen tudják eredetét. Az *eszlám* szóból származik, melyet a használat ferdített el, jelentősége szerint pedig annyit tesz, mint: *alárendelkezés*. Ez a török hite, jámbor alázata, ha ugyan hisz. Mert akadtak köztük szakadárok, sőt atheisták is. De amelyik török tartotta vallását - a nép zöme - az annyira tartotta, hogy Allah hálóján nem tágított, bár egy parányi rést sem. Elegendő volt például, hogy egy kaptos ember fecsegés közben az ozmánok közé ígérje magát: az többé nem menekült. A török papok behajtották rajta könnyelmű ígérését. S hányszor fordultak elő ilyen jelenetek is:

Valahová betért vendégeskedésre - magyar házhoz - néhány őgyelgő török. Fesztelen nyájaszkodásból, az ő gyermekes szokásaik szerint, sorra próbálgatták a házigazda süvegét.

- Hát neked vajjon hogy állna a mi patyolatunk, gyaúr?

- Adssza no! - folytatta az enyelgést a mit sem sejtő ember és kedélyesen fejébe nyomta a turbánt. De soha többé nem rakhatta le. Hasonlóképp örökre eldőlt azoknak sorsa, akik, bár a legvéletlenebbül is, olyan valami félreérthető mozdulatot tettek, mint köszönéskor a török. Nyomban rájuk húzták a kaftánt! Mert bár rendes körülmények közt nem követelte a keresztény magyarok áttérését a nagy keleti vendég, viszont azonban saját hitével nem tűrt meg semmiféle játékot. Az izlám tekintélyét és terjedését egyértelműnek vette a lófarkzászlós birodalom hön óhajtott sikerével.

De az a gyanúm, hogy e *lófarkas zászlók*-kal - törökül *tug*-okkal - sem vagyunk mind egészen tisztában. Honnan kerültek? S mért választották őket vitézi jelvényként a szultánok?

Így felel erre a kérdésre a török hagyomány:

Az ozmán seregeknek volt egykorban egy nagyon szerencsétlen ütközetük. Zászlóikat mind elvesztették, teljesen szétszóródtak és vezérüket kínjára hagyták. Az istenadta erre nekik eseredett. Egy elhullott lóhoz szökött, tőből lecsapta annak fehér farkseprűjét s azzal sújtotta, kergette a hátráló vitézeket vissza, a csatamezőre, ahol is a szerencse hirtelen megfordult, a legyőzöttek győztek és soha többé nem akartak aztán másféle harci zászlóról tudni.

De a lófarkat nemcsak harci zászlóként, hanem a méltóságok megjelölésére is használta a török, úgy valahogy, mint mi mostanában a nyakcsillagot. A beglerbégek előtt három, a nagyvezér előtt öt, a táborba szálló szultán előtt pedig hét, közös kopjanyélre tűzött fehér lófarkat kellett hordani.

Nagyúrszámba ment az ilyen lófarkas vitéz a törökök birodalmában. Ám a legmagasabb polcon azért mégis a bírói rend állt náluk. A kádinak például joga volt, akár magát a szultánt is színe elé idézni és még őfelsége sem ülhetett le bírói széke előtt. Sőt Murád szultánról megemlíti a török historikusok, hogy tanuvallomását egy mufti egyenesen el sem fogadta. Ha pedig a bíró egyszer ítéletet hozott, az alul nem adatott fellebbezés.

Ami a török bírák kiszabott büntetésneimet illeti, ezek ugyancsak változatosak és rajtuk viselik a dús keleti fantázia bélyegét. *Molla Husszán Elkjáfi* feljegyzéseiben, többek közt a következő büntetésnemekkel találkozunk: fogak és körmök kiszaggatása; az illetlen nőket zsákban a vízbe vetik. Lázadó janicsárok büntetése a pokróccal megfojtás. Ha mufti volna a bűnös, a Héttorony kazamatájában őrizett, külön e célra szolgáló, hatalmas márvány-mozsárban török porrá, elevenen. Hamis mérleget használó kalmárokat fülüknél fogva szokás a bódéjuk falához szögezni. A megrögzött marhatolvajokat szorosán ökörbőrbe varrják s így verik ki a vad szarvasállatok közé, ahol is ezek azt vagy agyonöklelik, vagy éhen pusztul a nyomorult, nem bírván a megbélyegző ökörjelmezt magáról lefejtetni.

De mind e felsorolt büntetésnemeknél eredetibb az olyannyira jellegzetes török: *selyemzsinór*. Akinek ezt a kapidzsik megvitték, az halálos ítéletét kapta, melyet illetőleg késelem nélkül, önkezével végrehajtani s az elítélt ezt többnyire meg is tette. A büntetésnek ez a faja alapjában véve azonban, inkább a pénzügyi tranzakció egy keleties ízű módja volt. A basa ugyanis lopott, mint a szarka. A Porta hosszú időn át szemethúnyt. Ám mikor a harácsoló urat már kellőképp megtollasodottnak vélte, a selyemzsinór útján - minden felesleges pereskedés nélkül - egyszerűen, kényelmesen és summásan magának kerítette az egész összegyűjtött vagyont. Ugyan ki törődött volna azzal, hogy a kincstár így tulajdonképpen valóságos orgazdája lett a saját tolvaj alattvalóinak? A muzulmán kedély ilyen szörszálhasogatásokkal nem vesződött. Fő a pénz.

Persze, gyakran volt az ármánynak is eszköze a selyemzsinór, mint a hős Zrinyi Miklós kebelbarátja - Musztafa - a legderekabb budai basa esetében, akit a haza valóságos jótévőjeként tisztelt az ország. Mert ez az emberséges basa, a feljegyzések szerint, méregbe csak egyetlen magyar uraság ellen gurult: aki neki Buda rövidesen be is következett elemi katasztrófáját előre megjósolta. Annak felháborodásában a fejére köpött, annyira nem is akart szerelmes Budájának vesztére gondolni! Nos, az ő nyakára a féltékenység kötötte a hurkot, Szinán basa és Kara Oveysz ármányos kezével, bár a magyar jogérzetből már sokat okult Musztafa keményen ellenszegült, küzdött, halála pillanatáig.

A csiklandós selyemzsinór-művelet szabályos lefolyása egyébként rendszerint így történt:

A kapidzsik (ítéletvégrehajtók) megjelentek az elítélt előtt s felolvasták neki a szultán parancsát, mely így hangzott:

«Mivel a halált megérdemelted, kegyes akaratum, hogy miután az *abdestant* (szent mosakodás) és *namazt* (ima) tisztességesen elvégezted, tartsd nyakadat ezeknek, akiket itt hozzád küldtünk. *Salem alejkom...*»

Mire az elítéltnek így kellett válaszolnia: „Legyen nekem az én kegyelmes császárom parancsa szerint!»

Elvégezte az ájtatosság mindkét rendbeli cselekedetét, majd pedig hagyta, hogy a kapidzsik lefogják. Egyik nyakábavetette a gombokban végződő hurkot - vékony selyemfonalat -, a másik kettő meg nyomban kétfelé húzta a zsineget s pokoli ügyesen oly egykettőre elkészült, hogy mire az elítélt észretérhetett volna, szelleme már a paradicsomi szent tuba-fa árnyékában is állott.

A *közbiztonságot* úgy szervezte meg birodalmában a török, hogy egyszerűen rendőrré tett mindenkit. A falvak lakosai elfoghatták úgy a török, mint a magyar gonosztevőket s elbánhattak velük. E joggal szemben viszont aztán minden körzet és közület felelősséggel is tartozik. Gyilkosságért az egész községen behajtják a vérpénzt, melynek határában a tetemet találták, még ha a folyóvíz mosta volna is oda és sújtja mindenféle büntetés az egész helységet mindaddig, míg csak az igazi bűnöst ki nem kutatta s be nem szolgáltatta. És csodálatosképpen, sehol széles Európában nem állt a közbiztonság olyan erős lábakon, mint ebben a gyülelész, keverék népességű, barbár országban. Hja, maguk a basaurak is féltek, nehogy ők meg *mazullá*, azaz kegyvesztetté váljanak s elkeressék őket a husosfazék mellől, mielőtt legalább egy selyem zsinórt megérő vagyont harácsolhattak volna - a kincstárnak...

A *tudományok* tekintetében azonban igazán nem mondható, hogy elől járt volna a török. Orvost már csak azért sem túrt, mert nem hitte, hogy predesztinált sorsán bármiképpen változtathatna. A képzőművészetek pedig egyenesen vallásába ütköztek, mert az izlám nem enged meg semmiféle emberi ábrázolást. Éneken, zenében nem a harmoniára helyezte a török a súlyt, hanem a hang erősségére s így a bűbajos odaliszkák közül is azé lett a pálma, amelyik lehangosabban bírt sikongatni.

Egy tudományos dolog volt csak, amit a muzulmán tisztelt; az írás. Ám itt sem a nyomtatás! Azt üldözte. Mert hiszen egyedül Konstantinápolyban több mint 20.000 ember dolgozott a Korán másolásán s ezek akkor vehették volna a koldusbotot, ha egy könyvnyomtató műhely sátorfáját felütötte volna! Nem. Írni kézzel illet, még pedig keletiesen, jobbról balfelé, arabs betűkkel, vékony nád vesszőkkel, fényezett velencei papiroson, hogy jobban csússzék a nád vessző és ontsa a betűt, kivéve a magánhangzókat, mivel ilyeneket nem ismert a régi török nyelv, a tatárnak ez a szépségek híjján szűkölködő mostohaleánya.

Az írás tiszteletéből aztán kijutott a papirosnak is. A jámbor muzulmán szentül hitte, hogy minden legapróbb foszlányon, láthatatlanul, a láthatatlan Allah mindenütt jelenvaló neve van

felírva. Ezért papírhulladéokra lábbal soha nem is gázolt, hanem felszedett minden kis miszlinket s alkalomadtán a házak falrepedéseibe dugdosta, hogy ezzel is erősebben álljon az igazhitű hajlék.

Az írás és papírnemű tiszteletéből önként következik, hogy a muzulmán az írástudókat - ulemákat - is rendkívül tisztelte. Maga a Próféta jelenti ki e bölcsekről, hogy már csak arcukba tekinteni is kész imádkozás, a túlvilágon pedig mind az a tinta, melyet életükben elhasználtak, a vértanuk vérével lesz egyértékű...

A török valósággal szenvedéllyel űzte a *levelezést*, de a boríték helyett drága selyem-erszényekbe zárt levelek széthordására, rendes postaforgalmat nem tartott. Szegedi mészáros uraimék s a kecskeméti kovácsok bonyolították le a hazai török postát és e szolgálat fejében mentek voltak a hadiszolgálat alól.

A levélíró török hajlandósága mindenkor már a megszólításban kifejezésre jutott. A címzettnek rangja meg a saját nevében rejlett. Mert némely neveket csakis előkelő uraságok viselhettek, míg közrendű embereknek az egyszerű: Skender, Perhát, Ferro, stb. nevekkal kellett beérniük. Ezekkel szemben például: Selim, annyit jelentett, mint «Békesség Fejedelme». Murát: «Kívánatos», Musztafa: «Nevezetes». Mohamed: «Igen Dícséretes», stb.

A nők nevei semmiféle jelentőséggel nem bírtak, mint ahogy ők maguk sem mentek ember-számba. Adták, vették, zárkában tartották, esetleg vízbe is fojthatták őket a teremtés koronái, a férfiak, mindenkor azonban Allah akaratából, akinek hozzájárulása nélkül egy falevél sem mozdul, egy hang nem esik, egyetlen oktató sem buktathat, lévén ő az Egyetemes Akarat minden akaratok - és úr, még a középiskolai történelemprofesszorok fölött is.

EL HAMID LILLA!
EJU KÁL.

Gyermekfalu

Stiborici Stibor vajda - a Vág ura, pozsonyi comes és özvegy Erzsébet királyné kedvelt hadi vezére - ült otthon az ő várában, 1383-ban és erősen ordított:

- Nem köll a kocka, ebellette! Nem játszódhatnak!

Kissé már dércsípett szakállú férfi támogatta vele szemben az asztalt, két könyökén. Hasonlított hozzá, mint egyik ordas a másikhoz. Ez az úr most odahunyorított szeme sarkából egy harmadik férfiúra, aki tenyerén kedveltetvén és táncoltatván hozta a csontpoharat és belejárom kockát s így dörmögött neki:

- No hadd, hadd, Bichno, 'sz elláthatod...!

- Hej! - vakaródzék keservesen a harmadik, mert persze, hogy látott! Itt ma megint nem lesz játék, sem egy kis békesség! Görbül a világ szekere rúdja és jó, ha végezetül egész el nem roppan!

Mit tehessen?

Fogta a kölletlen holmit s csak úgy helyből vetette a tálasra, melynek edényei csörömpöltek. Nem üvegből voltak - ilyesmivel akkortájt még nem kábították a világot - hanem kézen kalapált, jó tömör aranyból. Birták a Stibor testvérek kezejárását, kik közül vajda uram vala a várúr, a gazdag, a legifjabb, csak sajna, egyben a legduhajabb is! De szemben ülő öregebbik bátyja - Nikoláj - azért tovább próbálkozott:

- Akkor tán éneklő inast...! Szép énekek szálldosnak, ország szerint!

- Nem köll!

- Estére inkább táncot adjunk?

- Elhallgass, vagy megruglak istenesen! - felelt Stibor, a kor iránt tanusított elégtelen tisztelettel, amit azonban az ingyenélő Nikoláj sérelmére nem vett. Új oldalról kísérelte meg, kedvre deríteni zimankós öccsét.

- Komédiás jokulátorokat ha hozatnék? Érkezőnek bennük fölösen az minap s egyikök fátul-fáig megvont kötélén, egymagában is szépen lejtteni mondatik. Kötél végeit fa helyett szikla-csompókhoz köttethetnők s völgy felett húzattathatnók ki! Lássuk, ezen is végzi-e?

- Ohó! - vidult a javaslatra a kisebbik kenyérleső báty: Bichno. - Ha nem boldogul, ő bánja s ha igen, kötél végét csatlósommal ekicsit azért megrázattatom. Úgysem láttunk eddig italián garabonciást pokolba repülni!

S így szóltában, a szája körött játszó csikaszvigyorgással, mintha a másik kettőt láttad volna, úgy hasonlott rájuk.

De Stibor őt is elkergette és csak terpszkedett a zöldposztós vadászasztalon, fejét tenyere közt szorongatta, szakállát az ujjá gereblyéi közt csorgatta ki s csak dibolt a lábával és üvöltözött:

- Nem köll! Megveszedek! Hagyjatok megveszednem s tik is suvadjatok meg, helyben! Bestye világ, cudar élet! Kénköves essőt reá, meg egy nagy sistergő ménkőt a közepébe!

- Aztán, ha engem találna? - elegyedett be egy új hang - női hang - lengyelül.

A szobába Stiborné nyitott, a lárma közepett észrevétlen. Nyúlánk személy volt, lenhajú, friss orcájú. Tekintete kéken szürkéllett, szája prémezve egy kis pehellyel, mint ez lengyeleknél gyakori. Takaros szerzet volt, épp hogy kicsikét darabos. Inkább fiús, vásott hancurozó pajtás - ezer ördög - semmint érzékenyen alkottatott női rend: simuló oldalborda.

Most is a patáliára ez meg nem ijedt, a koftocskája ujját felgyúrte, majd az asztalra benyúlt, a kancsó fülét elhalászta, egy struccmnyos pohárba betöltött s hátraeresztette a méregerős italt.

- *Gorelyka!* Jó hazai! - szólt elismerőleg, az ő pólyák nyelvén.

- Magyarul csaholj! - horkant rá is az úr. - Hányszor mondjam!

- Lengyel vagyok s kemed is aztat! - nyelvelt vissza a menyecske, bár azért magyarul. - Dobrochna vagyok, nem hívni enyém név még deákosan «Benigna» sem! Jütte ide lengyelül, megyen is vissza ugyanúgy! Megholni sem akarom itt!

- Ez Magyarország! - vágta le öklét a férj, hogy a kupák félróf magasat szökkentek és a vérekes szemek néztek öldöklőn, míg a vad bajuszlól petyeregtek a bőven fogyasztott szesznek csöppjei. - Valameddig itt tömjük a tarisznyát Erzse királyné szolgálatában, magyar módit rendellek, ha kell egészség! Orcázhattok majd lengyelül otthon Stiboricban, amennyi belétek tér!

Az asszony nem felelt. Állatta egy percig szakértő pillantását az urán, aztán nyikkant egyet s kiszeelelt nevetve az ajtón.

- Ugyan mennyi gyült mán hát abba a szütyőbe? - kínlódott Bichno.

- Ottan-ottan harminc jó kővárak s földek. Földek; erdő... Java Felmagyarország! Nem rossz azért, hogy lengyel király így egyben magyar király is legyen s így légyen átaljárkálásunk és nagy közösségünk! - segítette Nikoláj, csak hogy a szó el ne haljon, a szerelmes öccs messzibb ne dühödjék.

De az nem akart csitolni. Vihart fútt. Bögött.

- Kardon szerzettem mind, nem mint tik, röst ebfajzat, tollas ágyban, a készet! Pedig nincs két bendöm! Két lovat sem ülhetek egyszerben! Két mentét sem teríthetek a vállamra! Arra feleljen nekem emberfia, hogy én mért gyüjtök?!

Ezúttal senki sem válaszolt. Az időmart bolthajtásból kongva verődött vissza Stiborici Stibor keserű kérdése. Kongott az ebédlőpalota s a nagyúr hatalmas melle is, ott belül. Azt a borzasztó síri kongást akarta talán onnan hanggal kikergetni, hogy se vége, se hossza a pogány szitkozódásainak.

Mégis, végük lett.

A haragvó oroszlán felkapta sörényes fejét. Szeme felragyogott, ábrázata kisímult s annyira elváltozott egész valójában, hogy azt tudta volna: nem is ugyanazon ember, aki volt. Csak most tűnt ki, hogy micsoda ékes, szép férfi ez, a borzolt szakálla, ordasvicsorgása és arcának szederjeges palástja alatt! Most, amikor mosolyra fakadt!

- Ha?

Kint a várudvaron egy kürt torka bődült. Harci riadót rikoltott! A várúrnő parancsolatjára... Mert felfogta Dobrochna a teendőt abból az egy szakértő pillantásból, amit előbb az urára vetett! Látta a bajt, de orvosságát is. Nyergeltetni... Ültetni a darabantokat! Másképp, ha ennek a sűrűvérű embernek valami rezgélődése nincs: háború... akkor ez elsötétül, fojtogató unalom vastagodik rá s mindenféle töprenkedések. Míg egy szép napon helyben üti meg a guta, vagy kiirtja itt mindőjüket!

Bizony, nem várja be!

Uccú az ebédlőpalotába és nagyot rikoltott:

- Haj, haj, uracskák! Ilyen szégyen! Elverjétek! Megaprítsátok! Vagy nincsvan több becsület nekünk!

- Mi történt! - rúgta maga alól Stibor a széket.

- Kutyaölő! Lator! - visított a nő s csak a szája sarkában lappangott egy kis ádáz mosolygás. - Szomszédbul...!

- Bánffy? - kapott szerelmes kardjáért a vajda.

- Aztat!

- Mit tett?

- Gyalázott Stibor nemzetség!

- Hogyan...! Holott a bécsi kőre ment az, marhát eladni s ma-formán ha leszen hazaérkezése! - húzódozott a rest Nikoláj és vele Bichno.

De az asszony mind a kettőt lehurrogta.

- Azért mégis...! Mondta: «Stibor megvan részeg disznyó, üvé Dobrochna lengyen disznyó, olcsó némberecske!» Bánffy feleségnek bezzeg hozza köszöntyüket Wiennából, meg selyem és karasia posztó, konyha körül is abba járhatja!

- Hú azapád! Ilyet szólott? Ezt merészelte?

- Ennél töbet izs! Beszélte öreg pap, barát, aki előbb ittjárta, kápsálni! Hallott titokban, mikor Bánffyéknál tarisnya pakoltak neki!

- Filius meretricis! Majd megmellyesztem! - csörömpölt az úr, asszonyfelesége azonban mégtovább tüzelte:

- Más is mondott jó papocska! Mondta: vigyázz, vigyázz, Stiborici Stibor! Füled résen legyen! Ellened már az egész völgyiség, míg te csak szobában, tétlen búslakodolsz! Keczer uramok jönnek Eperjesből...!

- Madarak vágják a szemüket s mit akarnak?

- Kedves Magyar Országocskádnak ártani! Nímet a fajtájuk! Burkusoknak spiózkodják. S a szepesi kalmárok...

- Azok is spiónok?

- Csalók! - vágott le az asszony ökle az asztalra, nem kevesebb erővel, mint előbb az uráé, - Lopják sok drága portíka, határon kifelé, nincsvan megfizetik harmincad-vám!

- Aooó?

- Parasztok is magikat ember lenni gondolják: senki szarvuk meg nem rontja!

- Aooó?

Ez már igazán elég volt egy lélekzetre!

A Vág ura szaladtából borult fel a ló hátára s: iszkite! Utánam!

- Dobre! Dobre! - kacagott a vásott asszony és bevárta, míg az ördöghadat rohanásában a porfelhő elnyelte. Addig egyben kacagott, szinte oldalszegezést kapott a nevetéstől. Majd fordult, két lajhár sógorát félretaszigálta, harsányat fütyült a sáfárának s megszólalt, csak-azértis polyákul:

- Tárházakat nyitni! hombárt szellőzzétek! Magyarokra szalad az úr, hamarabb érünk Lengyelbe! Meglátom, melyőnk az erősebb!

Végig, amerre a marcona csatlósnép elszárguldott, reszketett a környék. Mert száll a polyák szakállas farkas, de nem tudni: ki ellen? Hol s hogyan erőteleníttetik a jó csöndesség és békesség?

No estére Bánffy megtudta a mit sem vétő jámbor! Úgy csapott rá hirtelen-véletlenséggel Stibor, mint valami dúvad. Feles emberekkel jött ki s ezeknek oly veszett lármájuk volt, hogy a Bánffy legénység teljesen megbódult, harcot adni nem akart, csak megbúzólni sem mert. Elértvén a ravaszul, kétfelől jövő erőt - és hogy hátuljáróban is, a szekereknél a dolog nem jól volna - költözött, ki merre látott, nyaka szakadtából. Mire szegény úr Bánffy is, tapasztalva nem-hadakozását a reménylett fegyvereseinek, egyedül ugyan mi mást tehetett, mint hogy szintén megoldja a kerékkötőt s szalválja életit?! Közben szegény esküdt erősen, hogy a hatalmaskodást így-úgy megtorlatlan nem hagyja, e gaz jöttment idegeneket törvény erejével kezéhez ejteti s fejüket a palánkja hegyére, fenntőre szúrja! De mit ér már az ilyen dúlás-fúlás, mikor a szekerek elfosztattak és az egész drága bécsi vásártartás csalhatatlanul ruináltatott...? Erzsébet királyasszony pedig ül özvegységben a trónusán s gyásza alig telőben, ország fávorát már sem tekinti, csak Garay nádor szép szeméit...? Nincs itt teendő egyéb, mint szervezni az atyafivárákat, lest vetni, cseleket hányni és a kölcsönt alkalomadtán, a törvény búsítása nélkül, majd szabad kézből, tetésen visszaadni!

Addig azonban idő telik s a lengyel zsebrákok viszik a prédát. Van a vásáros szekereken minden becses és bámító szépség! Több hasznos dolog meg adódik a Keczer utasoktól s az árva szepesi kalmároktól, akik sorsukat szintén el nem kerülhetik.

Három álló nap egyéb sem hallatszott a környéken, mint harci üvölyök, halálhörgés:

- Korpázd a bestyét!

- Hozzá legények, hozzá!

Míg negyednap végül úgy ítélte Stibor, hogy «sérelemeinek» elég van téve, a Vág völgye megrendszabályoztatott és tornyozni alig lehet már az eliktatott kincseket.

- No, most sátorozzatok! - adta ki rendeletét, mert hazamenni valahogy továbbra sem akaródzott... abba az irdatlan ürességbe. Kongásba. Sívó unalomba... Ahol részegeskednie sem mindig tartja kedve az embernek! S ahol egy madár sem csipog, nincs ott semmi kedves, csak az a legényekkel vetekedő, nagy száraz némbor! Idáig előrevetette hosszú árnyékát és az úr homloka eléggé ráncosodott, mikor déltájt egyszercsak zsvaj üté meg füleit. Mint madárdal...! Pelyhes fiókáknak szívet megemelő fecsergése...

Talpon termett s nézte a közlő kis gyermekhadat, teljes erejével.

- Jertek, hej! - kiáltott, ahogy az aprószentek a főlovak bámulásában kissé elakadtak. De a kiáltása most nem volt bösz. Inkább nagyonis enyhe és biztató volt s egész hatalmas valója beleremegett, ahogy kiadta. Arca megint csodára megszépült és oly lágy olvatagság áradt a szeméből, hogy a kölykecskék rögtön hajlandóságot éreztek hozzá. Odajöttek kis vezetőjükkel s mosolyogtak, mint a virágok. Persze: afféle tarlóvirágocskák; mert alacsony állapotból származtak. A kevély Stibor azonban sajátképpen, most ezzel sem törődött. Csak bámult és a szeme nedvesült.

- Mire légyen az dolog!? - szólalt meg végre fojtottan.

A vezérfiúcska pedig legott rácsillantotta fehér egérfogait.

- Eédcsapám, valakiféle nagybarom gonosz emberről beszéllett otthon, aki a környéket rabolja.

- Nevét... a nevét nem mondá? - rebtent Stibor, mint aki életében először megijedt.

Elsápadt és aggódolmasan várta a választ.

- Stibornak mondá lenni s én is a koméknak: «Hozzája és lássuk...!» - vetett vállat könnyedén a gyerek.

- Oztán... mit akarnátok ökelmével?

- Ráesnénk, ha találónk! Szép élet, jaó játék a háború! Hát majd megkeressük!

- Mert mink ugyan mán haza nem menyőnk! Elvernének a szökés miá! - csipogott közbe egy kis levendula-szemű. Fodorban bukott ki kendője alul a szöszke haja. Erről Stibor nyomban felismerte és ráfordította a szót:

- Te jány vagy!

- Zsuzsa. De haza én sem megyek! Ennek a vezérnek fogok felesége lönni s ha látnám a rablót, lelüném!

- Igen, ha ijjunk-nyilunk vaóna! - szontyolodott a fiú, mire a hatalmas ember egyet nyelt, tűnődött, majd szándéka érlelődönten, hirtelen megfordult a sarkán.

- No jertek bé hejj! - mondta rekedt hangon és előrement a sátorba. Ott egy remek készületű ládára hajolt, fortélyos zárját felnyitotta, belemarkolt és oly míves, gyönyörű ijjakat-nyilakat hányt elő, hogy nagynemzetű vitéz főemberek olyannal ha dicsekedhetnek.

- Tiétek - tette hozzá, egy marék aranypénzzel, aztán sürgősen a sátra legbelsejébe nyomult, vállát a gyámfának támasztotta s azt soká reszkettette.

- Paraszt gyereke szökik! Én fészkembe esennen sem kapaszkodik meg egy magja...! - vonogatta tenyerein át a nedves szakállát és örült, amiért ellágyulását senki el nem leste. Mert mire helyreigazodott, hírmondót sem talált a kisdedekből. Mikor rebtentek el, merre oszlottak: nem tudta. Nem is tudakolta. Tömlőt, kupát hozatott, nekidült s üvöltözve virradt a másnapra, mint közönségesen. Akkor nyergelést parancsolt.

Valahol lel még talán valami gabalyodást, amibe beleelegyedhetnék...?

Talált.

Egy keskeny völgyszikületben srr...! Nyíl repül. S lova szeme kilöve. Csak habzott nyavalyás ló, lába egy rossz hangyabolyba besuhanván, majd oldalt borult. Ugorva alig költözhetett le róla.

- Hej! - dühöngött, lévén ez a féltett deres paripája, valamennyi közt a legkedvesebb. - De most oztán reszkess, akárki titted!

Jó, hogy oldalt tért és becsukta száját, mert talán abba is beletaláltak volna a rejtek támadók!

Nosza a bozótba, felderésükre! A csatlósok is. Közben pedig villogtak fénylőn a nyilak, mint rajzó szitakötőknek szárnyai.

Továbbnyomulás helyett azonban, épp ezek tartóztatták meg Stibort.

Nézte a készüléteket, rájuk ismert s elakadt kiáltva:

- Lurkók ide! Megálljatok no, kutyafékom! Elég a játékból! Bujjatok elő, ím megadom magam.

És hogy ígéretét annál inkább megerősítse, mindkét iszonyú karját feje fölé emelte, ujjait szép lágyan egymásba kulcsolta.

Erre aztán csakugyan éledt a bokor. A szőke-barna fejecskék egymásután előtűntek. Kipirult arcocskák... Harc hevében lobogó fürtök... S a vezér...

Jött, a legkevesebb húzódozás nélkül.

- Nem félsz?

- Nem.

- Tunnád, ki vagyok...!

- Mán tudom. Stibor, a rabló! Egy gombaszedő asszony ezúta megmondotta.

- S te mégsem félsz?

- Senkitül!

- Ördögfajzott! Hát ki vagy!?

- Trebich Tamás! - felelt a fiú, de oly büszkén, amilyen talán egy vérbeli Stibor-ivadék lehetett volna, ott fenn, abban a szomorú, kőszáli, sívőüres palotában... És az ordas ember meg tudta volna ezért enni! Lőn nagy változása, majd fejét emelte s hangja komolyra fordult és csendesre:

- Hát csakugyan levertetek. Legyőztetek, engem, Stibort! Elösmerem. De csak tők és soha világon más, mint gyermek! Én is azért most a váltságom felől akarok gondoskodnom...

Főcsatlósát kiáltotta, meg a sátorverőjét.

- Le a selymeket, bársonyt, szattyánbőrt! Tentoriumokat üssetek itt, minémű a legjava személyeknek dukál! Szőnyeget beléjük s e Zsuzsát, Tamáskót, nekem rögtön, talpig gyöngyös tarcolánba, igazán felruházzátok! Le a szekerekről, amit kézbe akasztottunk! Mert bizonynal mondom, semmit ezekben haza nem viszünk! Az egész zsákmány e kicsinyké, melyeknek mostan itten külön falut fundálok, őket jobbágy állapotukból manumittálván, hogy míglen csak emberekké pihesednek, őket meddő váramból tartásuk s kiszolgálják! Ezt úri szavammal itt előttetek ím közöslég jelentem és megbizonyosítom. Te Zsuzsa! - fordult a szőszke lány felé, s vágytól parázsló szemmel majd elnyelte. - Asszonyfeleség lész, kívánságod szerint. Sátraitokat már a télre derék kőházakkal cseréltetem, hogy emlékezzetek bennük a cudar rablóra, nemzetségeiteknek fogytáig...

Így szólt, tovább nem bírta, az első kéztől való paripára felserdült és elvágatott, vissza sem nézett. S így létesült Felmagyarban Trebichava község, az Úrnak 1383-ik esztendejében, kegyelemben, Stiborici Stibor által, kinek meglett ember soha ellene nem öklelt, ki a környéket pogány dúlásaival gyakor megroncsolta, de ki a gyermek varázslatában megfogattatott.

Mit gondolt e furcsa hadmenetről a marcona lengyel némbér, azt bizonyosan nem tudni. Annyi azonban bizonyos, hogy mindjárt a hír vételekor a tárházak kapuját bezáratta, lovát a ménesbe kiverette, vadászszerszámait a bástyafokról alászóratta, padka alatt a szeszes kancsót darabokra összetörte s előhívatta roppant tudós vénasszonyát.

A talányos magyar király és atyafisága

1368 február 14-én, Szent Valentin napján, egy szőkefürtös, eszményi szépségű gyermek első gögicsélése tette hangulatosabbá a világot. Szoros közünk van e gyermekhez. Árpád-királyaink egy késői arany ágacskája, IV. Béla leányának, Annának dédunokája ő. Keresztelő medencéje vertarany. Bölcsője fölé szintén koronás fők hajolnak. A fiúcskát Burgundia vértanu-királyfiának nevével keresztelik, Zsigmondra.

Neve egyben kialakult fogalom is, a magyar történelem olvasói előtt. A Luxemburg törzsbe oltott sarj uralkodói tevékenységét jól ismerjük. De *belső énjéről* már nem mondhatjuk el ugyanezt. Az homályos, sőt egyike históriánk legtalányosabb jellemeinek. Határjelző kövei: a visegrádi királybörtön és a constanzi világsiker. Róma és a legzüllöttebb erkölcsű mulatóházak. Tudósok kedvvel keresett társasága és tömegmészárlások színterei: Kont, a «kemény vitéz» s a kajánul kelepcebe csalt nemesek. Zsarnoki gög és kétségbeesett megalázkodások, - a halál pillanatáig eltartó hiúság. Csupa szélsőség. Tántorgás az eszményi jó s az emberi elvetemültség legmélyebb szakadékai közt.

Hogy érthetjük meg ezt a rejtélyes keverékjellemet?

Budáról nézve sehogy, vagy csak rosszul. Mert az Árpád-dédanyának ez az otthon, majdan trónt is adó székvárosa már *végállomás*, bárha zsenge gyermekkorában került is ide az aranyhajú királyfi, hogy jövendő alattvalóinak nyelvét elsajátítsa. De az egyéniség-fejlesztő tényezőket sokkal messzibb kell keresnünk, fent, egész az eredésnél, hogy úgy mondjuk: az «asztrál-lényben», melyet történelmünknek ez a köd-udvaros csillaga, a családi fészek nehéz-párájú világából velehozott.

Cseh és német kútfők alapján módját ejthetjük ennek a kutatásnak is és úgy mutatkozik, hogy a kibányászott anyag megéri a velejáró fáradozást. Magyarázatot ad: egy olyan környezetet - közvetlen családi kört és rokonságot - mely Dosztojevszkij tollára lenne való.

*

Hatoljunk bele ebbe a különös otthonba, nézzünk körül alaposabban a prágai vár tróntermében!

Egy görnyedező gnómot fogunk ott találni. Kicsiny növésű, púpos. Túlméretezett feje, mint vékony indaszáron, függ előre, szőrös, vézna nyakán. A torz test arca csupa csontos él. Fejteteje merőben kopasz. Rőt hegyimanó-szakálla azonban annál sűrűbb és hosszú! Szinte térdéig ér a ferde alaknak, melynek köntösén nincsen semmi uralkodói dísz, sem ékszer. A ruha egyszerű gyapjútalár, amelyet szerzetesek viselnek. Csak sokkal silányabb. Mindenféle rávarrott foltok éktelenítik. Hasonlóképpen a csenevész lábszárakig leérő felső zubonyféléit, melynek vásott gombjai télen-nyáron, nyakig be vannak gombolva.

Ez a hideglelősen beburkolt kis korcs-szülött IV. Károly császár és cseh király: a megfejthetetlennek látszó jellemű Zsigmond vér szerint való atyja.

A feltárt adatok elének vetítik a képet, ahogy éppen követeket fogad. Főkamarása megadja a nemeseknek a jelt, hogy felemelkedhetnek térdeltükből és beszélhetnek.

Lássuk, hogy viselkedik Károly! Hiszen nagy dologra megy a tét! Népek jóvoltára, Európa bőrére.

A követek ezt a tényt nem is titkolják, sőt meggyőzőnél meggyőzőbb színekkel ecsetelgetik. De a császár a legcsekélyebb bizonyítékát sem adja az érdeklődésnek. Foltozott térdén egy darabka puhafa, kezében acélpenge. És itt-ott téveteg pillantásokat lopva az idegen uraságok

felé, őfelsége... sőtartót farag. Vagy fiókgombot a feleségének. Mindegy, hogy mit! Fő, hogy faragcsálhasson, hogy a kést ki ne kelljen tennie kezéből.

- Sacratissima et clementissima Caesarea...

Az iromba fej kurtán biccent s a fagyökérszerűleg elgörbült ujjak folytatják a nyugtalan motoszkálást.

- Farkat neki! Szép lombosat!

A követek bámultak. Szerencse, hogy már ültek, másképp talán hanyattesnének.

Jól hallottak?

Jól.

A földrészre kiható fontos ügy közepett, IV. Károlynak nincs szava, csak az éppen munkába-vett falovacskáról...

Őméltóságai lesujtott érzéssel hagyják el a Hradsint. Ilyen fiaskó...! Lehet, hogy állásukba kerül. A rájukbízott dolgokból semmit sem sikerült dűlőre juttatniuk.

- Talán süket a császár? - tanakodtak.

De milyen tévedés! A törpe pontosan hallott minden szót és titkon felrebbenő, gyanakodó, zavaros tekintetét a legkisebb mozdulat el nem kerülte. Sőt még az sem, hogy - csüggedt és szórakozott emberek módjára - a főkamrás az etikettszerűleg előírt, gyors, tipegő lépések helyett, a kelleténél valamivel lassúbb s nem a legközvetlenebb úton vezető léptekkel kísérte az idegeneket az ajtóig.

- Hé, hé, uram!

A meghökkennt udvaronc sietve visszafordul és odajön.

- Parancsára, Sir!

Egy erélyes nyomás a faragó késre:

- ...ez önnek nagyon-nagyon rossz szokása! Ne itt a bútorok sűrűje közt járkáljon! Ezen az asztalkán túl, lássa, szabadabb a tér. Itt lépjen oldalt kettőt, kanyarodjék fél könyéknyit - éppen ennyi kell, kiszámítottuk - és sebesebben, az Istenért! A terítőt pedig ne sodorja félre a zubonyával! Kopik ám a síkárlástól! Egy új meg rengeteg pénzbe kerül! S hozzá a rendetlenség! Azt nem tűrjük senkitől!

Szinte mintha bemutatkozott volna. Ez volt, ennyiből állott, ezek alkották furcsa, fojtott lényének sarkalatos vonásait: kínos rendszeretet, szüntelenül valamilyen metódus kényszer-gondolatához való alkalmazkodás, - gyanakvó zárkózottság, olykor meglepő, gyermeteg együgyűség és... fősvénység. Már csak ez utóbbi tulajdonságánál fogva is, békés uralkodó volt. Irtózott a háborútól.

- Annyi katona! S az mind eszik! Fegyvert és ruhát koptat! S amellet minden mozdulata merő rendetlenkedés!

Nem használt ezeknek a fonák jellemvonásoknak másik mérlegserpenyőjében az az átlagon felüli műveltség sem, mellyel Carolus kétségkívül rendelkezett - az öt európai nyelv folyékony beszélése és írása - sem a görcsös rendszeretettel karöltve járó, ugyanolyan szomjú igazságérzet és vallásosság. A császár lelkén valami végzetes árnyék ült. Talán az arany is rozsdát fogott volna nyirkos kezei közt. Aki körötte élt, rövid időn belül már gépszerűleg kezdett mozogni, elvesztette gondolatainak szép, szabad szárnyalását, - bogaras, körülményes lett, emberkerülő és... megfagyott.

Hatvanhárom éves korában a köszvény váltotta meg a szánandó törpét, nyugós önmagától.

Három fia maradt: Vencel, János és a mi Zsigmondunk. A középsőnek történelmi szereplése annyira jelentéktelen, hogy személye - minden különcsége mellett is - elködlök. De Vencel, az elsőszülött, hatalmas trónt örökölt, sőt biztonság okából, két éves korában királlyá is koronázták. Az ő alakját már semmiképp sem hagyhatjuk figyelmen kívül, ha Zsigmondét meg akarjuk fejteni, akivel ennek tízesztendős koráig együtt nevelkedett, a tikkasztó légkört lebegtető szülői házban.

A birodalom utódló ura fejletlen gyermek még, mikor minduntalan a halálveszedelemig ittasan lelik s az ő kezében is ott a kés, mint volt atyjáéban. Ez a kés azonban többé nem fűrfarag, mint az alkotó szándék súlyától vergődő apai eszköz! Ez a kés hátborzongatólag véres, - az udvaroncok alig győzik elég gyorsan letisztogatni és elrejtteni s a kínosnál kínosabb eseményeket elsímítani.

- Hol járhatott őfensége?

- Kikkel érintkezett?

- Ki adott neki fűszeres bort?

- Hogy kerülhetett a «rotür»-nél is szégyenletes dulakodásba, a jövendő császár?

Csupa olyan kérdések voltak, melyekre sohasem derült teljes fény.

A megdöbbsent urak vállukra vetették a birodalom jövendő gazdáját, mint valami tehetetlen homokzsákot, letakarva a palotába cipelték és ágyába lopták. Így telt Vencel ifjúkora, mígnem a tehetetlen homokzsák trónrakerült s elkezdett nyilvánosan szerepelni, nagyon is tevékenykedni: uralkodni.

Néhány előnyös tulajdonság - mint a háziasság, rendérzék, takarékoság s az igazság keresése - belőle sem hiányzott. De a Gnom visszakisértő árnyéka elenyésztette őket s helyettük kitenyésztette a homályban, lelkének még az övéinél is torzabb vonásait.

Az új császárról rövidesen már ilyen panaszok hallatszanak:

- Vadászatra többel gondol, mint kormányügyekre!

Majdmeg, hangosabban:

- Tivornya cimboráit dédelgeti, Németországot elhanyagolja!

És hovatóvább csak nőnek a zúgolódások:

- Őfelsége jobban hallgat lovászokra, serfőzőkre és vargákra, mint nemeseire!

A belső démon azonban ennyivel sem éri be. Étvágya rohamosan nő s még ama néhány kedvező tulajdonságot is elnyeli, melyekkel az uralkodó kicsapongó életmódja eddig legalább úgy-ahogy mentegethető volt.

A Hradsinban mindenütt suttognak:

- Őfelsége álruhában szökdös ki a kapun!

Valóban! S ez az álöltözet többnyire a *Rumor-knecht*-eké: a középkori német rendcsinálás durva fogdmegeié.

A jellem vonala itt már teljesen kisiklott, az igazság és rendszeret tisztos érzése félreérthetetlenül elferdült. Öncélú szenvedély lett belőle, elvakult hajsza és - bár egyelőre még mindig leplezetten - busás alkalom a sóvárgott késforgatásokra.

A palotába hajnaltájt visszasurrano császár ruhái mostantól kezdve mindig véresek és ittasan félrecsúszott válltarsolyában a legelképezetőbb «zsákmányolt» holmik lelhetők. Többnyire papi jelvények. Az árendőr az utcákon talált s szerinte okvetlen tilosban járó egyházi személyekre vadászott legszívesebben, míg végül császárként, nyiltan sem tudott többé ellenszenvének és nyomasztó kényszer gondolatának parancsolni.

Az érsek audienciáján történt, hogy Vencel egyszer csak felpattant, ékköves kardjához kapott s annak markolatával - minden igaz ok nélkül - bezúzta a főpap kísérijének, egy agg főesperesnek koponyáját.

- Kiirtalak a világból, fertelmes Ashmód-szellemek!

Az érsek dúltan távozott a gatzett színhelyéről s az elégületlen országnagyok után, immár az Egyház is harcot indít a «Szörnyeteg» ellen.

De Vencel többé annyi fáradságot sem vesz, hogy kimagyarázkodásokkal próbálkozzék, vagy gyanus kintjáró üzelmeinek palástolására, álruhát öltön. A főesperes leütése, mintha beharangozás lett volna garázda életmódjának egy új felvonásához.

- A fő-vikáriust ide nekünk és a püspöki helytartót! - üvölt fel egyszer a legváratlanabbul s habzó szájjal és tombolva követeli, hogy a két előkelő urat azonnal elébe hozzák.

A környezet nem mert a dühöngő embernek ellenszegülni. Rövidesen a palotába hurcolják a két főpapot, akiknek azonban Vencel annyi időt sem enged, hogy megrohantatásuk okát kérdezhessék és az örökre ismeretlenül maradt vád ellen védekezhessenek.

- A pincébe velük! - dobbant s ebből a parancsból mindenki megérti, hogy mi sors vár a szerencsétlen üldözöttekre... A kazamatákban ugyanis, a hóhér birodalma van. Csigák, kerekék, izzásig hevített üllök, tenelláló csiptetők és a hozzájuk tartozó kínpadok. Ezekre kötik a mártírokat s máris nyílik a nehéz vasajtó, a földalatti csarnokba rőt fáklyafény ömlik, melynek rémületes világosságában ott a vöröstaláros, álarcos bakó és... IV. Vencel, a császár. Arcán réveteg vigyorgás ül. Ködhályogos, tétova tekintetében van valami, valami nem-emberi, amitől el kell fordulni, amit a legvadabb pribéklegény sem képes kitartani. Keze remeg, ajkai vonaglanak, míg egyszerre egész teste feltornyosul és kirobban belőle a kiáltás:

- A csigákhoz! Vonjátok!

Döbbenetes középkori kép! De legdöbbenetesebb benne maga a hatalmas birodalom ura, a szörnyű színjáték megrendezője. Immár minden féket lesöpört. Szintén fáklyát ragad, az áldozatokhoz szökik és felváltva sütögeti száználmasan kifeszült testük tagjait. Végül is erővel fogják le, izgalomtól félájultan cipelik lakosztályába, ahol bekövetkezik a visszahatás.

Vencel sírvafakad, mint egy gyermek, kezeit tördeli és hangosan jajgatva panaszolja lelkének szenvedését: vígaszért könyörög. A papság azonban sehol és sehol egyetlen ember, akinek gyöngéd érzelméből a vérszopó fenevad mostanig ki ne gazdálkodott volna, - durva hajcsár és vásári komédiás cimboraságát talán kivéve, de azokat ide be nem bocsátják.

1394 május 8-tól kezdve, már maga az uralkodó is fogoly s ezentúl Beraun, Prága, a délcseh-országi különböző Rosenberg-kastélyok és Wildberg vára, rabságának váltakozó állomáshelyei. Ám Vencelt a ráért büntetések sem változtatták meg. A legdicstelenebbül, teljesen lealacsonyodva fejezte be életét.

Kora csak egy elvetemült zsarnokot látott benne. A ma emberének szemlélete azonban századok tudományos tapasztalataival gazdagodott, ítéletének meghozatala előtt többé nem mellőzi a gondos lélekelemzést s így Vencel rémtetteit sem igen lesz hajlandó csupán egy pokol-szülöttének ördögi mahinációiként elfogadni, mint ahogy ezt a szerencsétlen atyafiságot fontolóra véve, a mi Zsigmondunk alakjánál is nyilván gondolkozóba esik:

- Ilyen apa és ilyen testvér!

Új nyomjelzést kell, hogy adjanak a «talányos» magyar király jelleméhez, melynek egyik legerősebb összetevője: a végletekig menő hiúság.

A megvesztegetően bájos kisgyermekből korának elismerten leggyönyörűbb férfija lett. De Zsigmond e kiváltságos Istenadománnyal be nem éri. Minden mesterkedéssel azon van, hogy szépsége és fejedelmi megjelenése egyszerűen megsemmisítő hatást gyakoroljon környezetére, - hogy már pusztán rátekintésnél nyilvánvalóvá váljék: «ez itt úr, minden királyok fölött».

Alig tizenhatéves korában megereszti selymes szakállát, hogy ezzel az ékességével egyben túlfiatalt voltát is ellensúlyozza: férfi-pompájának növelésén kívül, még tekintélyesebb külsőre is tegyen szert. Majd később minden alkalmat megragad, hogy a lehető leggyakrabban festesse le magát és összes uralkodói jelvényei közepett mutatkozassék. Néró példájára, mint betanult szerepet, valóságos színészként játssza meg királyságát s közben feszülten figyeli azt a hatást, melyet nézőközönségére gyakorolt.

Túltengő tetszésvágyával, az asszonyi nem felé való leküzdhetetlen sodródása járt együtt.

Rendkívül szeretett utazgatni. Ha ilyen bolyongásaiban fiatal, csinos nővel találkozott, öröme és mohósága nem ismert határt. Azonnal leszállt a nyeregből és kedveskedett az idegennek, akármilyen rendű-rangú és erkölcsű személy lett legyen is az! Sőt a társadalomnak a viszontnyájaskodásra hajlandóbb kivetettjeit határozottan előnyben részesítette, még házasember korában is. Nem volt olyan báljuk, melynek meghívóját visszautasította volna. Ellenkezőleg, az ilyen tivornyák kedvéért a legkomolyabb államügyeknek is nyomban háttérbe fordított és amint Aschbach feljegyzi, gazdag ékszerekkel ajándékozta meg táncosnőit. Ránkmaradt artikulások tanúsítják, hogy Bern városának sötét negyedét egyfolytában három napon át lakta. Más helyeken már bevonulásánál megkövetelte, hogy a lenge öltözötű, könnyelműségűkről közismert nők, testületileg fogadják. Ilyenkor megint Néró példáját követte. Lombkoszorúval övezte fejét s lantját pengetve, hordoztatta körül magát az utcákon.

De szerencsére, hiúsága és telhetetlen érvényesülési vágya, a szellemiek tekintetében sem aludt. Ragyogó szónok volt. Szeretett is beszélni s ilyenkor mindig rögtönzött éspedig páratlan humorral s olyan szikrázó szellemességgel, aminek Európaszerte híre szállt. Aranymondásait neves mesterek gyűjtötték. Ő viszont a mecénások bőkezűségével fordult feléjük. Azt akarta, hogy a tömegek a művelődés fáklyahordozóját ünnepeljék benne és hogy ezt a célt elérhesse, okos számítással elsősorban ő maga ünnepelte kora tudományos mozgalmainak képviselőit.

- Ha kedvem tartaná, egyetlen nap alatt lovaggá üthetnék akár ezer embert: de ezer esztendőben egyet sem tehetnék doktorrá! - volt szavajárása.

Ilyen és ehhez hasonló kijelentéseire méltán figyelt fel a külföld, az egész világrész. Népeket vezető új csillag keltét várta mindenki... A biztató fényre azonban árnyék borult: a Gnom végzetes öröksége, IV. Vencel, a testvér osztályos jussa s a lángész a tébollyal éppen hogy egyensúlyban maradhatott, - míg Zsigmond életének utolsó szakaszában, szembeszökőleg alul is került.

Vessünk egy pillantást a római császárság győztes valóra-álmodójának, az egyházi schizma avatottkezű egyengetőjének, az ellenpápák bámulatos jogérzékkel sáfárkodó bírójának végnapjaira!

Utolsó óráit érzi közeledni. Testében az apai köszvény már mindent szétrombolt, amit csak rombolhatott. A zseni világosan felismeri ezt a tényt és... trónjába kívánczik: az örült.

- Tegyétek fejemre a koronát, borítsátok vállaimra a bíborpalástot, erősítsétek kezembe a jogart s hurkoljatok jó szorosán az uralkodói székhez!

Így, a trónra kötözve haldoklik, teljes díszben, összes jelvényeivel, napokon keresztül és adja ki végül lelkét a «rejtélyes» jellemű magyar király.

A Törpe győzött. S elvitte hiúsági rögeszméjének enyészetes kivirágzásában, ferdült ágyékának utolsó, beteg gyümölcsét.

«Ab uno disce omnes!»

Mária király

1388-at írtak a história-rovók. Az időmutató levele ősutó havára perdült. A homály beköszöntött. Avar lombokat vígasztalanul paskoló éjszaka. Az eső egyforma, konok csöppekben ostromolta a budavári királypalota ólmos ablakait.

Egy darabig világítottak körbe, mind. A felségek ma délben érkeztek vissza, kissé hosszúra nyúlt, nyári egetváltoztatásukról - Diósgyőrből - téli szállásra. A frájjok és palotás úrfiak még a málhák bontásával bíbelődtek. De hogy a lakatlan termekben nem tudott egykönnyen erőre kapni a parazsas üstök melege s a falak makacsul verték vissza a rájuktelepedő, enyhős párát, hát sietett mindenki a dolgával.

A fény egymásután aludt ki a Pest felé meredő várszemekből.

Csak az északi oldal nem akart a homály puha paplanába takarózni. Az István-torony, mely öt évtized óta hirdeti Nagy Lajos király választékos ízlését, magyarba gyökerezett teremtő kedvét.

Az épületnek ez a része s egy másik - ott, a kiszögelésen túl - még virrasztott.

Mintha valami titokzatos kapcsolat bujkált volna köztük... Mintha árnyak hussantak volna kőpárkánytól kőpárkányra, - ablakról ablakra, - küszöbtől küszöbig... Árnyak! Vagy kísértetek, melyek szellemszárnyakon suhannak? Vagy mindezeket képzelet csupán a budavári István-torony magányos, sápadt lakója? Anjoui Mária?

Gyenge, törékeny teremtés. Fodros, fekete fürtjei alatt eluralkodik a redőbevont homlok s két búsárnyékos, mélypillájú szeme.

Tizennyolcesztendő a felség! És hat éve üli már István urunk trónusát, mint az ország első asszonykirálya... Oh, a tizennyolc esztendő tündéri varázsba von rajta mindent.

Csak egyvalamivel nem bír megküzdeni. Azzal a nyugtalansággal, mely minduntalan belenyilalik a tág, barna szemekbe.

Nem ok nélkül való, nem!

Anjoui Mária, - Magyar-, Dalmát-, Horvát- és Bolgárország, Ráma, a Kúnság, Szerbia, Galicia és Lodóméria királya, Salernó hercegnője s az Onore di Monte Sant Angelo úrnője: - rettenetes titkot visel a lelkében.

Tudja, hogy hat éve elhunyt dicsőséges atyja, Nagy Lajos, - tavaly szemeláttára megfojtott anyja. Erzsébet után: most férje, Zsigmond felé nyújtotta ki csontkezét a végzet. Élete hajszálon függ. A budavári királypalota nyugalma csak köpeny, mely alatt az összeesküvés szörnyetegei settengnek.

Mária nem kívánt társat ehhez a titokhoz. Palotáslányait elküldte. Még kedvenc udvarhölgyét, Bebek Antóniát is. Egyedül akart maradni. Hosszan elomló, fekete bársonyköntösében, úgy ült hálójának támlás karszékében, mint valami szobor. Bízvást kőből valónak tévedhetné bárki, ha keble fel nem hintálna időnként. Ha a virrasztó hirtelen fel nem szöknék mozdulatlanságából, körüljárván az angyalokkal írott mennyezetű szobát, - hogy aztán visszaomolják a helyére megint s folytassa az ajtókárpit merev bámulását, ahol abbahagyta.

Végre...!

Mélyet sóhajtott s szívére szorította abroncsgyűrűs kezeit.

A küszöbön óvatos léptek...

Egy perc, - s szétsistergett a nehéz brokátfüggöny.

Sugár alakjára feszülő, puffosujjú, kékselyem dolmányban, karmazsinbőr sólya-cipellősen, egy ifjú fordult be az ajtón.

- Széchy Gál!

Az apród megbókolta és tiszteletteljes mozdulatlansággal maradt állva. A kárpit suhanva folyt össze mögötte.

Mária intett. És inkább intette, mint mondta:

- Közeledj!

S a szemével jelezte, hogy csöndesen...!

Gál keresztüllibbent a szobán. Féltérde bocsátkozott a karosszék előtt. Válligbukó szőke haja elfátyolozta rózsapárnás, kerubim-arcát.

Akkor a király - Mária - megszólalt megint:

- Sokára jössz - súgta elrekedten. - A hír tehát igaz.

A növendék-férfi rábólintott:

- Igen, felség. Elhatározott. Az összeesküvés: áll.

- Palisnay János?

- S a három Horváthy testvér... Héder nemzetsége... Messze ér a kezük! Már beszöttek szálaikkal az udvart. Titkon mindenki hozzájuk szít.

- És...? Az időpont...?

- Ma lesz, asszonyom. Ma éjjel. Mielőtt kihajnalodnék...

Gyönge sikoltás felett.

Mária szeme elé ernyőzte két tenyerét.

- Ma. Ma éjjel... - ismételte, összeverődő fogai közül. - Mielőtt kihajnalodik, elfoly Zsigmond brandenburgi örgróf vére...

- És végét érnek felséged aláztatásai! - lobbant az ifjú. - Szabad léssz, asszonyom! S egyedüli uralkodója Magyarhonnak! Oh, felség! Én úrnőm...!

De Mária félbeszakította az áradozást.

- Csitt, - emelte egyik ujját, tiltón. - Hagyj magunkra!

A fiú engedelmeskedett. Megcsókolta a fekete köntös hervatag szélét s amilyen nesztelenül jött, kihaladt, eltűnt megint.

Mária kísérte tekintettel.

Aztán ráhúnyta pilláit a csendre:

- Micsoda éjszaka...! - gondolta. - Szörnyű éjszaka, a szörnyű napok és esztendők után...!

Most azonban - ezzel - minden rossz végetér. Az apród igazat szólt. Szenvedései lehámlanak róla, mint nyútt és elúnt köntös. Megváltakozik! Lélekre kap! Szárnyra bontakozik, mint a pillangó. És repülhet, ki a keserves láncból, fullasztó gubójából, melyet erőszakkal szöttek köré - őt nem kérdezve - pusztá eszközül használva személyét titkos politikai kötésekben, melyeket gyűlölt, gyűlölt, gyűlölt, - óh, hogyan gyűlölt...! Mával vége a gyűlöletnek is.

Rámormolt az ajka, vértelenül.

Ám mielőtt hangot fogant volna a mormolás, a könnyű fürtök-koronázta fej ijedten vetődött föl.

Mi...! Mi ez?

Mária kiáltást hallott.

Kiáltás sikoltott fel hozzá, az emelvényes karszékig, melynek magaslatán ült:

- Igen...! Mindez úgy lesz, királynő! De mi áron, mondd! Sebszájból kiontott, patakban induló élővér árán! Káin-örökségnek árán! Gyilkosság váltságán!

Megrándult a szózattól.

Feje gyorsan körbefordult.

A hangot oly tisztán hallotta, hogy forrását kereste, oldalt, mögötte, körül, - míg rá nem eszmélt egyedüliségére.

Akkor megértette, hogy belőle magából tört a sikoltás. Bentről, elpattanásig feszült lelkéből, selyemrongyok alá temetett hajdani gyermekáhitatának mélyéből.

Elijedt tőle, hogy utóbb visszabőszüljön rá a gyűlöletük erejét féltők vadságával:

- Ember vagyok! Ha király is: ember csak! Örömszerűleg betölt s mával csordul!

És szeretett volna csendet, erre az ígére. Helybenhagyó békét s abban elpihenni és úgy várni, várni, míg odaát minden meglesz...

Ám az első hang lelkében fölverte már. Hasztalan tapasztotta fülét! Csengett, csengett a belső üvegpalota.

A kiáltozás meg nem szűnt.

- Gyilkos! Igenis! Ha nem féled a tettet, ne féld a szót!

- Nem én ölök! - jajdult rá vissza. - A kezem tiszta marad! A bujtást sem én műveltem! Bele nem folytam. Van, mintha ablakból látnék szakadékot s valakit, aki felé halad, vakon. Ha tudom is, hogy belé hull: nem én irányítom!

Felszökött, mint akit láthatatlan rugók vetnek talpra.

Dermeteg ujjait egymásba roppantva, riadtan nézett körül.

Oh...!

A képzelet játszik vele! Viziókat lát. Lázálomban dobálják szenvedéseinek és lázadásának szélsőségei s a tanácstalanság. Rettenetes akarató anyja mellett, aki országokkal labdázott, megszokta, hogy mindig helyette határozzanak. Megrontotta, meg, a zsarnoki anya, életét, boldogságát. De azzal, hogy mindig ő irányított, ő parancsolt, a felelősséget is levette gyenge vállairól.

Míg most...?

Vajjon mit tanácsolna most, ebben a szörnyű válságban?

Mióta Erzsébet asszony elpusztult mellőle, egy éve, először érezte igazi hiányát annak a fejedelmi nőnek. És elodázhatatlan kívánság mart belé: viszontlátni! Nyomban!

Félrecepta a függőnyt. Betántorodott a szomszéd szobába.

Az ajtóval szemben, ott függött a kép. Sok arc más közt a legbüszkébbik.

Egy hatalmas vertezüst kandeláber fűrésztötte sárgazáporos fényben.

Ráemelte tétova szemét.

A két acélszem visszalött rá, fölényes-gőgösen.

Vagy kérdőleg?

- Mit habozol? - látszott kérdezni a gúnyorosan lefelé görbült ajk. - Haboztam-e megöletni durazzói Károlyt, amikor utamban állt? Már a koronát is fejére tette!

- Te tanácslod, aki a kötést erőszakoltad köztünk? - pillantott nagyot az árnyék.

A királyasszony csak nézett, kevélyen.

- Urad, Zsigmond, játékom volt csupán és annak elnyűtt! Avítt! Ha élnek, elvetném az útált eszközt. Jól bír a trónus! Lökd félre a zsámolyt! Légy fajtám! Főnséges! Erős! Tanulj uralkodni!

Mária meghajtott a fátyolos fejét.

A képből a régi, parancsoló igézet sugárzott rá. Megtelt vele, s most először érzett könnyülést azon, hogy: engedelmeskedik.

- Igen! - lehelte. - Megértettelek.

Fordult és készült kihaladni az ajtón.

De pár lépés után, szinte földbegyökerezett a lába.

A terem homályos szögletében egy férfi állt.

Tagjaiból kifutott az erő. Ha meg nem kapaszkodik a fliáderes szekrény bronztalapzatában: bizony összecsuclik!

Így azonban lábon maradt. És addig meresztette kínzott szemét, míg végül észrevette az alak körül az arany képkeretet.

- Orleansi Lajos! - futott ki akkor a száján.

Mert - igen - ott volt, ő volt: a rászedett, megszegényített, elküldött hajdani vőlegény! És megelevenült, beszélt a festékes vászonnól, mint ahogy külön életet és megnyilatkozó jelentőséget nyert itt ma minden, ebben a szorongásteljes, válságos órában.

Lajos kipillantott az aranylécek közül:

- Fialat vagyok, mint te! - sugárzott a szívalakú száj. - Gyöngéd! Könyveim közt otthonos. Tudósokkal vitázó. Szeretetre vágyó, mint te! Már el is indultam, hogy szerelmesed helyett, akit elszakítottak tőled, legyek számodra legalább az enyhülés s te az én enyhülésem, - mikor Troyesben kaptam a hírt, hogy más asszonyául kényszerítettek s aztán hozzám meg Visconti Valentinát, aki nem szeret és akit nem szeretek. Hárman lehettünk volna boldogok. Hárman lettünk boldogtalanok. Rajta! Bosszuld meg elrontott életünket!

Az ablak rázörrent a hangtalan szózatra.

Mária összeborzadt tőle.

- Jel? Jeladás? - mormolta alélldozón.

De összeszedte magát, mégis. Ment tovább. Nem várta többé, hogy a véletlen irányítása. Már ő maga keresett. Keresett a képek között. Igen... Egyvalakit. Zsarnokát. Gyötrőjét. A férjét...

- Zsigmond!

Megtalálta.

És elkínzott, agyonvirrasztott szeme fölemelkedett rá.

A kép szőke férfit ábrázolt. Olyan fiatal, akinek szakállal kell megtoldania tekintélyét. Sugárzó homlokán kis horpadások tündököltek. Az értelmesség játékos síkjai, a rózsás pírban megfeszült bőr alatt. S bennük két kék virág: a szem. A párnás ajkak szögleteiből érzik, hogy forró lehet ott, ha arc az archoz támaszkodik s a két hitvesi száj egymásra lelhetne.

Zsigmond - a férj - nézett alá a bronzkeretből.

- S te mégis meg akartál ölni...!

Míntha ezt mondaná!

És Mária nem szabódott. Gyötrött szeméből visszalobbant, sötéten.

- Igen, - bólintott hangtalanul. - Mert lélek nélkül való a te szépséged, ember! Minden: csak érdek nálad. Lépcső a hatalomra.

- Én meg akartalak menteni, mikor Novigrádban rabságot ültél! Szintén lázadók kezében! - feleselt az arcmás - A hálád: ez? Nem haddal álltam a börtönöd alatt?

- Hogy elmenj! Elkullogj! Tétlen!

Mária már fennszóval beszélt. Haragtáplált lelkéből kicsordult minden gonosz emlék. Tanács. A túlnagyra nőtt szenvedés.

Kezeit karbafonva, úgy vívódott a képpel.

De az sem engedte magát.

Zsigmond kék szeme visszanyilazott:

- Elmentem Novigrád alul. Igaz! Ám: miattad történt! Hogy ostromunkért téged ne ostromoljanak! Meg ne öljenek!

- Nem - libbent a fekete fátyol. - Hazudsz, Zsigmond, Brandenburgnak grófja! Bár legalább képen ne tennéd! Nem az életemért aggódtál te! Saját javadért! Mert ha engem elpusztítanak, itt ugyan nem lehetsz király! Sohasem szeretett atyám népe. Pártod nincs... Végül is magam szabadultam Novigrádból! Most pedig tőled akarok, hitvány! Kicsiny voltam és játékaimat elrontottad. Lettem hajadon és ki rabolta el a szerelmeemet? Haddal ki állt várunk alatt, hogy nemakart nászra kényszerítsen, fegyver hatalmával? És fenyegetéssel, hogy István palástját válladra megosszam? Véled: ez így megy végig? És én tűröm? Pulyául tartott lelkem megmarad örökre hunyáskodó? Az ember, a nő, sohasem ébred bennem, hogy kiharcolja jogát? Hej...! Macsó bánja, Garay, ifjú szerelmemem, él ám még! S él a juss: fiatalságra, boldogságra! Bitorló! Zsarnok! Pusztulni fogsz!

Érdes kiáltás volt már az utolsó szó. És Mária indult, hogy vigye - lihegve - diadalát, amit tétovázó határozatlansága fölött aratott. Az ítéletpálcát, amit lélekben kettétört.

De búcsúzó pillantása, mellyel ettől a halálos tanácsú teremttől válni készült, végigsöpört s megállt az átellenes falon.

Rideg, gögös anyjának arcmása mellett, még egy kép függött ott, a mély árnyékban... Virágarcú, szelíd lányka képe. Csipkék közt. Fehérben. Haloványan.

- Hedvig! - fakadt ki melléből a hang a testvér láttán, akivel egyforma volt a könnye, sorsa... Aki szent, egyetlen szépség volt sívár életében. A *szeretet*...! Lengyelország elhurcolt, ifjú királynéja...

Oh, ezt a képet nem kellett unszolni! Ez beszélt, beszélt, kérdezetlen is, - mint hajdan, tovatűnt gyermekkorukban, mikor védelmezni kellett őt, a gyöngébbet, gyámoltalant! Mikor bátorítani kellett a csüggedőt.

Beszélt...

S míg Mária szinte helybe bűvölten hallgatta, egyszercsak megingott lelkében a vérbástya, amit gyűlölettéglákból épített ott. A bosszú merev pillérei szétrohantak, összeomlottak. A harag tornya elhajolt és fokán kedves csengő csendült: a Béke.

A virrasztó engedte, hogy áton át járja minden fellármázott zugát lelke kigyulladt palotájának. Oltson tüzet! Altasson üszköt! Ömöljék le rá gazdag zuhatagban, mint a nap, vagy szelíd eső, tavaszi magvetésre. Mint szomjas föld, szíttá magába a hangtalan szózatot és megvilágosodott tőle, szemével szürcsölve, amivel füle adós maradt, a kinyilatkoztatást:

- Jogot hallottam. Jogot! Élethez. Fiatalsághoz. Panaszt hallottam. Volt-rosszokról és nem-lett jókról. Gyűlöletet hallottam és bosszút s mindent. Egyet nem hallottam: Krisztust! Az Istent! Testvér! Hol a töviskoszorúd? A kereszted: hol? Visegrádot, Demédy Lászlót - az ősz nevelőpapot - s a régi Igét elfeledted? A régi imát...! «Miképpen mi is megbocsátunk?...» Tekints és kövess! Mint te, fiatal vagyok én is. És mártír. Eljelöltettünk a sorsra. Nagy szó az, hogy: «király!» Én viszem - hitre - a népem. Szerelmem árán. Hozd a tiédet te is! Tanítsd béketűrésre.

- Igen! Igen!

Oly fennen kiáltott Mária, hogy szinte fájt neki a hang.

De meg is ébredt tőle, mint aki kábulatból ocsudik.

És mintha az alvó palota is veleébredt volna az eszmélésével.

Kívül - folyosón? várfalon? nem tudni hol! - valami csördült.

- Fegyver?

Felsikoltott.

- Ne! Uram...! Hogy ne legyen késő!

Felkapta hosszú uszályát. Végig a termen! A másikon!

Nem enged a kilincs?

Hát akkor ajtóstul az ajtót...! S a folyosót: hosszán.

Fekete fátyolai lobogva úsztak utána, Zsigmond hálójáig.

Végre...!

Ki tarthatná föl?

- Királyotok vagyok! Utat!

Csak ott bent vesztegelt.

Nézett a kiborult tivornya-kupára és kupáról riadt férjére.

- Menekülj - kiáltott. - Életedre törnek!

Oh, nem szükség sokat magyarázni Zsigmondnak! Rég várja s didergi ő - rossz álmaiban - ezt a képet! Az óvakodás módja kész. S az eszköz. Egy láda... Benne kötélhágó.

Most előszakítja.

Csak azután döbben:

- De hol a kar, aki tartaná?
- Majd én! Ki itten az esküdött hitves?
- Gyöngé asszony vagy te, Mária!
- Velem megtoldva: erős!

Senki sem mérlegelte a szavakat az izgalomban.

Az apród felrántotta az ablakot.

Négy kar tartja már a lajtorját. Négy kar feszül és szabadul visszapattanva, hogy mikor terhük hirtelen elfogy: hátra, egymás keblére hanyatlik a kettő.

- Széchy Gál!

Mária csupán most vett értést a fiúról.

Az rálángoltatta szemét.

- Szerелеmben, ha kell: gyilkos... És mert így kellett: kovácsod, aki segít vértanu-aureolát kalapálni homlokodra. Vagyok mindened, akinek akarsz. Bátrabb is, hívebb is amannál.

- Vakmerő! - szökkent fel a büszke, liliomos nyak.

És Mária végigmérte, izzón, a fiút.

Nem volt már tétova! S nem is állt meg a szeme Széchy Gálon. Túlfutott rajta, az ajtó felé, mely - ím - szakadva nyílik. Tarbárszony hacokák, tubindolmányok özönlenek be rajta keresztül. Gyilokban végződik mind. Gyilokban, mely azonban megáll, fennakad az üres fejedelmi nyoszolya, - az Asszony s a legényke képén.

Mária belepillantott az ámult szemekbe.

- Tudom, hogy kiáltásomra jöttetek - egyenesítette ki kócsag-nyakát olyan parancsoló fenséggel, amilyenben eddig senki se látta.

És rábiccentett kurtán.

- Köszönöm. Uram - mint látjátok - nincs itt, hogy megvédhessen. S ez az orcátlan apród...! Megsértett szavával. Vigyétek! Sorsa fölött még határozunk.

Választ nem kapott. Nem is várt. Hosszú köntösét maga után vonva, ellépett a képedező uraságok előtt. Kihaladt az ajtón, végig a szálákon, ahogy jött.

Csak Hedvig képénél állt meg ismét.

Nagy Lajos két lánya - élő és hasonmás - összemosolygott.

Majd Mária meghajtotta virágfejét.

Fekete fátyolai egyéfolytak a gyéren világított szoba fekete árnyékaival, az árnyak a még nagyobb árnyékkal.

Mintha Magyarhon eljövendő gyászképe terjengett volna a fejedelmi szállás bíborszőnyegzetén, s fölötte áldozatos szívével Hungária szomorú géniusza: az első asszony-király.

Aranyfüst

Alig múlik nap, hogy ne beszéljünk nagy fölényesen «középkori erkölcsök»-ről, szokásokról, «középkori állapotok»-ról.

De vajjon milyen konkrét ismereteink vannak hát valójában az emberiségnek erről a serdülő idejéről?

A kérdés minap szeget ütött a fejembe. Nyomban el is határoztam, hogy egy kicsit puhatlódnai fogok. Kiszemeltem három különböző rendű valakit és sorba megtudakoltam tőlük, hogy tulajdonképpen miben látják ők ennek a sokszor idézett kornak fő jellegzetességét?

Első számú kísérleti alanyom habozás nélkül így felelt:

- A középkor a garázdaság és vad elvetemültségek kora.

A második:

- Ez a legjámborabb kor! Az emberek folyton a Szentföldet járták...

Végül a harmadik alany:

- Ó be gyönyörű! Mikor még volt kedvünk kötélhágcsókon közlekedni! Az a sok titkos esküvő, nőszöktetés..!

Íme, hogy milyen homlokegyenest ellenkezők a vélemények!

Hol van már most az igazság?

Vessünk talán egy futó pillantást ennek a vitás kornak intim életébe s néhány ide beszorítható apróságból állapítsuk meg mi magunk.

Tény, hogy a középkori ember a bölcs mérsékletességnek semmilyen vonatkozásban sem volt mintaképe. Az bizony hatalmasakat dorbézolt és még legmagasabb koronás személyek is aszerint értékeli fejedelmi szomszédaiknak vendéglátását, hogy... hány hordó bort küldettek szállásukra s hogy hány ízben sikerült asztaluknál Epicur malacaivá lerészegedniük. A mulatozók néha úgy felöntöttek a garatra, hogy az aránylag kevésbé ittas urak, szórakozásképpen lenyiszálták tökéletesen elázott cimboráik féltett szakállát.

Stiborici Stibor vajda, hasonnevű fiának Széchy Frank leányával tartott lakodalmán, mindaddig a szó szoros értelmében bezárt rabokként őrizte várában vendégeit - persze, csorduló asztalok és kifogyhatatlan bratina-poharak mellett - míg csak az esküvő együltő helyéből, mindjárt... a keresztelőt is meg nem ünnepelheték. Némely fiatal asszony közben maga is anya lett. Másokat a vendégeskedés közepett ért utól a halál. Mindegy! A várból senki sem távozhatott.

A középkori apa, a hiteles feljegyzések igazmondása szerint, - egyenesen ambicionálta, hogy kamaszodó fia hozzá hasonlóképpen «*minél jobban igyék és tudjon jól, hajdú módra szitkozódni*» stb.

De micsoda sajátságos keverék-erkölcsök!

Mire ép ott tartanánk, hogy javába botránkozzunk, akkor - más feljegyzésekben viszont - a középkori atyának kedves nebulója tanítóihoz intézett, következő szigorú meghagyásaiba ütközik a szemünk:

«... jó legyen, kinek soha meg ne engedjenek, hanem ha kell, üttön üssék inkább minden órában és okoltassák! Legyen derék szolgáló ember, tisztos erkölcsű és Istenfélő ember, hazájáért életét ne szánja, így az Isten is megáldja s itt e világon is szép híre-neve leszen...»

Mármeg mit látunk itt?

Eltekintve az intelleum általában *morális* jellegétől, az utasításnak csupán egyetlen mondatában: kétszer is előfordul *Isten* neve.

Ugyane korban Nagy Lajos királyról külön feljegyzik a történetírók, hogy uralkodásának minden kiemelkedő eseménye kapcsán, új meg új imák elvégzésére tett fogadalmat, míg végre a kötelezettség napi kétszáz Miatyánk és Üdvözletre (!) gyűlt, melyeknek elvégzésére az országos teendők mellett, többé nem is maradt fizikai idő. De Lajos nem magának, hanem Istennek adván ígéretét, még királyi állapotában sem érez arra jogot, hogy sajátmagát feloldozza! Krisztus földi helytartójához fordul s végezetül is koldusokat fogad, hogy bő alamizsnák fejében, ezek segítsenek jámbor adósságát letörleszteni.

Ugyanerről a világbirodalom-alapító uralkodóról sehohsem olvassuk, hogy roppant hatalmára, vagy a már életében elnyert «nagy» melléknévre lett volna büszke. Annál boldogabb azonban, mikor a pápa 1355-ben a «kereszténység kapitányának, zászlóhordozójának» nevezi és a pogány kúnokat térítő apostolkodása jutalmául, a «*petra christianitatis*» jelzővel díszíti.

Az ilyen magas példákat természetesen tömegek követték. Így a középkori főurak valósággal vetekednek egymással a zarándoklatok, kolostorépítetések és javadalmazások tekintetében s olyan nemes ember el sem képzelhető, aki állandó házi papot ne tartott volna, aki nevelő, gyóntató, tanácsnok, leveles deák és titkár egy személyben. Gazdáját mindenhová követi, megáldja ételeit, italait s naponta elimádkozza vele a kanonika órákat, stb.

Ezeket látva, már-már hajlandók lennénk mégis inkább azok javára billenteni a mérleget, akik a középkor fő jellemző vonását a mély vallásos érzületben vélik megtalálhatni, mikor ismét azt tapasztaljuk, hogy a középkori főpap igen gyakran... még csak nem is felszentelt egyházi személy, hanem egy-egy javadalom pusztá haszonélvezője, világi hatalmasságoktól kinevezett és néha nagyönis világias életet élő ember, aki jó, ha erkölcsiében az átlag mértékét valahogy megüti. Tudunk az úgynevezett «bullás kanonokok» intézményéről; sőt, nem egy példa van arra is, hogy éretlen gyermekek töltenek be bíborosi méltóságokat, mely visszaélések ellen az Egyház ugyan mindig hevesen küzdött, ám épp a középkor sajátos szelleme folytán, nem mindig sikerrel. Ilyen egyházon kívüli, főpapi személyek történelmünkben - Hyppolit hercegről nem is szólva - a mohácsi vész idejében Szathmáry György kancellár, aki jóval előbb püspök, mint felszentelt pap és Antonius Sirmiensis raguzai érsek, Mária király orvosa, aki szintén csak címzetes pap.

Már most következzenek a romantikusok érvei: a dugott házasságok!

Ezekkel hogy állunk?

A ránk maradt feljegyzések azt tanúsítják, hogy Róma éppenséggel nem túrt tréfát ebben a kérdésben. Aki nem az ő törvényszerű nyilvánossága mellett házasodik, arra fejenkint húsz font viasz bírságot rónak, az eskető pap pedig «*fél esztendőre minden papolásaitól és javaitól el legyen*» - azonkívül, hogy a titkos házasságok az Egyház kebeléből is ki vannak zárva, míg csak frigyüket tanuk előtt, nyilvánosan meg nem áldatják.

E szigorú meghagyásokból joggal következtethetünk arra, hogy az Egyház kérelmelhetlenül üldözte a titkos házasságok vad romantikáját. Ám hogy üldöznie kellett, ez a körülmény viszont megint a regényesség hangoztatói mellett szól.

Az erkölcsi kérdések vizsgálatánál még egy szempont van, amit nem hagyhatunk figyelmen kívül. Ez: az adott szó és eskü szempontja.

Milyen értékük volt a középkorban ezeknek?

Forrásanyagomban ilyen sorokra bukkanok:

«*Adék parolát a csend felől, tehát ki nem zúghatok semmit...*»

Majd meg:

«*Erre kezemet beadtam s így lelkemben jár, hogy megtartsam...*»

A fent idézettekől és abból, hogy bíraskodásoknál az eskü perdöntő bizonyíték, arra kellene következtetnünk, hogy az adott szónak és eskünek igen nagy súlya volt. De... a döntés pillanatában már megint beleütközünk a középkor sajátos szellemébe!

Mert miket tudunk meg itt közelebbieken a középkori eskü felől?

Amelyik peres atyafinak több esküre jelentkező tanuja van, az a nyertes. Az ítéletet tehát nem annyira az ügyben rejlő belső *igazság*, mint inkább a tanuzásra felvonuló emberek *száma* dönti jobbra, vagy balra; azon tanuké, akik lehetnek közletről érdekeltek, sőt megvásároltak is. Ebből a felfogásból származott a középkorban az a fonák jelenség, hogy némely nagyobb per tárgyalásához, néha egész falvak keltek útra és ütöttek egymással szemben ellenséges tábor, készen mindkét részről, egymással homlokegyenest ellenkező dolgokra esküt tenni. Hogy a két csapat közül valamelyiknek elkerülhetetlenül a hamis eskü jegyében kellett felsorakoznia, az kézenfekvő.

Nem vall az eskü kellő komolyságára az a körülmény sem, hogy a tanuk esküjének: *pénzbeli értéket* tulajdonítottak. Így a kiváltságos osztályhoz tartozó személyek esküje tíz márkát ért; köznemeseké és alsóbbrendű papoké egy márkát; míg a jobbágynépségé mindössze egy forintot.

A célok különbözősége szerint az eskü minősége is különbözött. Volt: «tisztító» eskü - gyanú alól; földre tett eskü - örökségi pereknél és határeskü - határvillogások esetében, stb.

*

Az eskü céljához és az eskütevő állapotához képest azonban az eskü mikéntje is módosult és meg volt szabva. Egyházi főembereknek teljes ornátusban, pásztorbotosan, mellre tett jobb-kézrel kellett esküre kiállniuk; a polgároknak pedig derékön nélkül, hajadonfőtt, a feszületre, vagy bírói pálcára helyezett ujjakkal. A zsidóság - ha ugyan nem a válogatás nélkül való, könyörtelen üldöztetés szellemét lebegtette fölötte éppen a kor hulláma - Mózes könyvére, vagy a zsinagóga fogantyújára esküdött. Az üldöztetések elfogult korszakában azonban az esküt csak különféle megaláztatások mellett engedélyezték neki.

Leggyakoribb a földre tett eskü. Ezt mezítláb, a vitás földön állva, úgy kellett kiadni, hogy az esküre bocsátott fél egy marék földet tartott a feje fölött.

A nők otthon esküdhettek, házuknál, de alacsony zsámolyon ülve. Ha a szöveget valahol elvétették, előbbre kellett a kisszékkal rukkolniuk. Hogy milyen oknál fogva, azt nem sikerült megállapítanom. Valószínűleg olyanféle babonás tényező játszhatott közre itt is, mint annál a

szabálynál, hogy az olyan pereskedő, akinek nyelve az eskü elmondásánál megbotlott, ügyét örökre elvesztette.

Az itt előadottakból mindenesetre gyanúsán úgy mutatkozik, mintha a középkor társadalma a puszta szóra többet tartott volna, mint az erkölcsre. Ha ez a látszat valóban igaz, akkor egyedül a lovagvilág különös felfogásában lelheti magyarázatát. A lovag perlekedhetne, akár ki is játszhatja a világi törvényt: ez nem vet rá okvetlen árnyékot (inkább talán még virtus számba megy). De az úri szó megszegése, az már aztán becsületbe ütköző valami s az ilyen folt nem is tűrhető a vitézi kardon, mellyel a nagykorúságát elért ifjút... az oltár előtt ütik lovagá és az Egyház védelmezőjévé.

*

Keverék, ellentét, logikátlanság, amerre csak nézünk; szélsőséges kavargása jónak és rossznak. De talán épp ez a káotikus kergetődés jellemzi leginkább a középkort, melynek szelleme ugyan nemesfém-szemcséket a salakkal együtt lebegtet, de egy pillanatra sem mozgástalan. Robog, folyvást billegeti az emberiség hintáját, - alakul, alakít: ezer gyarlósággal vajudja a születendő Új Kor képét.

Ne ítéljük meg túlon túl. Minden tévedése és nyersesége ellenére is felfedezhetők benne a nemes törekvések elemei s a köd, mely elburkolja: érlelődő világok, érlelődő műveltségünk aranyfüstje.

Második szerencse

Hát volt három évre kiszabott udvari gyász I. Lajos király halála után. De egy év múlva ennek a gyásznak szigorúbb része Budán maradt. Itt, Diósgyőrben most a nyári frissülés... Már ahogy özvegy Erzsébet királyné a pihenőt értelmezte... Bizony, nem miseruhák varrogatásával.

Ha zajos multságokat nem is csaphatott, áldozott legalább a szerelemből kimaradt asszonyok csendesebb, kedvenc foglalkozásának, a házasságszerzésnek.

Régen eltökélte, hogy fő palotáshölgyét, az idegenből származott Ragovich úr özvegyét, nem engedi csak úgy hamuban ülni. De most, hogy a szintén párjavesztett Bebek Imre exnádor valahogy véletlenül felvetődött birtokairól ide, Diósgyőrbe, ezzel aztán megjött a tervhez a megoldás is.

Szűkre vonva pajkos szemét, őfelsége kiadta a szép özvegyecskének a jelszót:

- Hozzá! Hozzá, babám! Értékes ember! Féldolmányzsebéből kitelik a legbővebb hitbér! S legalább gyökeret versz e hazában!

- Meglássuk és elkövessük, ha lehet! - cserfelt kedvesen a dáma s még orrocskája hegye is fénylett az önbizalomtól.

De valahogy nem akart a dolog megformni. Hiába a legravaszabb cselvetések, a bikkfa-fejű Ferenc egy hanggal sem célzott az egybeszédülésre.

Már ott tartott a királyné, hogy az egész Bebeket árvalányostól együtt kisépri - sőt ki tudja, nem sujtja-e még egyébként is bosszúságában - mikor az ügyes asszony egy este, mégis csak letette a mesterpróbát: elfogta az ő madarát.

A dolog így történt:

Andalogtak Ferencel a suttogó fák alatt, melyek körül, a hold fehér fényében, csíkoskátú arató-cserebogarak zümmögtek. A menyecske aggodalmasan nézegelt fel a nehézreptű jószágokra és éppen készült szóvatenni ez undok férgék nagy elszaporodását, amikor hirtelen elöntötte az ihlet.

E rovarok...!

És többé nem mérgeződött, hogy Ferenc megintcsak az ő szerencsi majoroskodását magyarázza és sehogysen akar célszerűbb beszéd-anyagba harapni. Ellenkezőleg, nagyon reményteljesen ült mellé egy padra és a hold világánál áhítatosan felforgó szemmel, bízatta Bebeket:

- Mondd csak, nagyságos uram, mondd! Jaj, hogy ez minő érdekes! Hát tíz s húsz gírákért szedik a lovaikat?

- Másodfüves gyermeklovakat pedig! Hála ég urának! - pillantott Ferenc komolyan.

- És hát hogy oly örvendetesen nőjön a fundus ára is...!

- Kétkézze kapdosnák, de nem adom! Várom még jobb időket.

- S akkor majd ad! - csapta össze kezeit elragadtatva a menyecske.

Bebek jó melegeget buzduzt.

- Erdőt.

- A szántót pediglen megtarcsa!

- Egy szemig!

- És három nyomással gazdáskodik!

Azt sem tudta Ragovichné, hogy mi fán terem az egész gazdaság. De tíz éve folyton magyar urak közt, valami kósza beszédeket itt-ott elkapott és ezt a kis ragadományát most roppant leleményesen forgatta.

- Ezek szerint szántón csak kenyérbéllit természet kigyelme! Réten takarmánt s kertekben a háznál-kellő apróságot. Ez csuda jó!

- Nyilas fel-osz-tás-ban! - tagolta a szót és emelte mutatóujját figyelmeztető szigorral Bebek. - Mert ez fontos, öcsémasszony, ezt örökre szívébe vesse, hogy földeknek egy forgóját ok-vetlen-nül pallagon kell hagyjuk! Marhalegelőnek én vadon irtást töretek fel mindig, lévén pár derék telepítő soltészaim, onnan fel a Felmagyarból.

- Tótok! - csillantotta meg szőke fürtjeit a holdvilágon a dáma.

- Hát igen. Azok - helyeselt a férfi. - Tótok közül, tótnemzet emberek s kik lengyelek, bár ugyan ruténok is...

És rögtön sorolta a szegődtetésük feltételeit.

- De kapott földjét a dolgoztató soltész sem eladhatja, sem cserélheti, engedelmem nélkül! - tette hozzá.

- Aj, épp ezt akartam volna kérdezni, kedves uram! - lelkenedett az asszony. - Hogy maga azért csak jól megkösse ám a telepítő mesterek markát! Mert tudom, e róka fajzat mily rettentő körmös! No így... már igen...

És helyben hagyta az intézkedést. Általában páratlan körültekintést tanúsított s nagyon nehezelt, hogy itt, ebben a kies világi udvarban semmi ilyen egyszerű öröm nem adódik.

- Nem, itt csupa hívság! Pedig a multiban...!

Sóhajtott és búsan legyintett.

- Hogy ültetem én valaha, uram, a tyúkot! Mind azt a legtisztább honi babosát! Senki apró-marha, uram, senki embernek annyit nem tojik, mint ez a kis kedves babos-fajta tojik kigyelmednek!

Belülről ráncigálta a nevetés. Majd megörült, hogy bár legalább egyet ha nyekeredhetnék! De világerért sem... Megőrizte okosságát, hiszen itt most sorsot fordítunk... vagy mi...?

A sertéshizlalásnál már egész közel üldögéltek egymáshoz. Baj ellenben, hogy az a közel azért sehogysem akart még-közelebbre sikeredni, ottfelejtkezvén Bebek végkép a disznó moslékoltatásánál, hogy az özvegyecske szinte szagát is érezte... No meg azt, hogy tudománya kifogyóban s rögtön belehal az émelyetbe és megbukik, ha ez az istállógőzöltetés azonnal véget nem ér.

Most hát halkán eljajdult.

- Istenteremtőm, tán egy afféle bogár, nagyságod...

Még Ferenc szegény, nem mindjárt fogta fel. Túlmesszi származott e világból. Úszott lelke a jó zsíros kenyérhajás, korpás ázalékban, - csávákból vályúkba. Képelete előtt gyönyörű szalonára hízott egy esztendő ifjúmalacok, cakkoshasú maglókocák és dicső ártányok ábrándképe vonult. De társnőjének mindgyakoribb nyomorgásából végül is rá kellett eszmélnie, hogy valami nem-rendes dolog történhetett itt!

- Bogár? - nyitott ártatlan szemeket.

- Ez egyet utálom csak! - vergelődött a nő. - De ó, már halad lefelé! Hátamba repült, el nem érhetem!

S még élesebbet jaidult, segítséget esedvén.

Oda is rakta esetlen markát Ferenc. Fogadta azonban eskü terhe alatt, hogy az ég világán semmit sem találna.

- Persze! Mert azóta lejjebb költözött! - háborgott az asszony.

Mire lejjebb szánta hát Ferenc is a mancsát. De sajnos, csak valami pimpimparé csipkeholmira lelt.

Afféle szárnyas betolakodóra: sehol. Pedig az özvegy már erőteljesen sivalkodott, ugyan pontosan eldönteni nem lehetett többé, hogy a bogár miatt, vagy Bebek Ferenc kaparászásai következtében. Bizonyos mindössze annyi, hogy a sikoltozásra a lugasok mind megéledtek, szakállszárítókról is urak odarontottak s találták a kettőt oly kényes helyzetben, ami ellen nem mutatkozott egynél több orvosság. Az asszonynak szégyellős homlokkal Ferenc kebelébe takaródnia...

- Jaj, uram, mit hihetnek rólunk, Teremtőm!

- Csak a színingazságot! - bólintott a régenskirályné, bár lenről, de éltető kegyelmesen. - Azt, hogy e kedves tanácsos hívünk, az úr Bebek Ferenc uramnak nőszésre, avagyis megházasodásra nagyon elméje, - kinyilatkoztatván s férjnek ígérvén magát...

Adta is a szándékhoz beleegyezését és ígérte, hogy sok fő mágnások s más böcsületes rendek járulva, mind esküvőt és mind lakodalmat a legszebben ki fogja házánál szolgáltatni... Így aztán még mielőtt Ferenc nádor a holteleven bódulatából nagybután horkanva, mint egy orronütött ló, felocsudhatott volna, már az egész udvar rajta esett. Jó élest kívánt mindenki, a palotáshölgy pedig pirult, mostohalányának anya helyett anyául ígérkezett s mindenek előtt exnádor uram királyilag jóváhagyott jegyeseként tekintetett.

Szél vigye el a haját, ha valami nagyon bánta ezt a fordulatot Ferenc! Dehogya! Hiszen titkon semmi mást nem akart ő! Napok óta sült-főtt a feje, hogy ilyen özvegy második szerencse lévén, hogy kezdjen dologba! Mert ilyen nagyúri, szerény s amellet még házias párnak-valót bűn, bűn volna elszalasztani! Ebből a magból ugyan hol támasztott másodikat Isten? Ezt maga a boldogult első hitese sem közelítette meg... hogy így el lehetett volna vele a szükséges állapotok felől tanakodni! Az csak csinálta szegény, ami előfordult, de sohasem beszélt semmiről, míg ez a gyöngy Ragovichné úgy országos dolgokba, dámáskodásokba, mint a majoroskodásba, szinte talán már beleszületett. S most holmi kis accidens folytán - ím - az egész mennyország mindenestől a nyakába zúdul!

*

Egyedül maradva, szédülten mászkált a kedves kerti növények közt. Hallgatta a másodvirágzásra ébredt szíve harangozását és boldog volt, feneketlenül. Eltémfergett volna ezzel a forró érzésével talán kakasszóig is, ha egy fordulónál a virrasztó strázsa nagy idegenül rá nem ivölti a tűzkioltó verset. Így aztán csak megszégyenkezett, fordult s bevakarodott.

De a szállása küszöbén, felrántott nyakkal, mégegyszer meghőkölt.

- A bogár! - csapott hirtelen eszébe.

Hogy avval vajjon mi lett? Meg lett-e hát, vagy nem lett? Vagy talán megint úgy vissza kimászott? Hogy csak így elmúlt?

- Lélekadta bogár!

El nem gondolhatta.

Párbaj

Mármeg olvashattuk a reggeli lapjainkban, hogy két szórakozott úr egymásnak ütközött, ama két kereszteződő belvárosi utca sarkán. Szándékolatlan öklelésük olyan heves volt, hogy a kalapjuk lerepült, sőt az egyik jövevény még irattáskáját, ezt a pesti embert annyira jellemző holmiját is, elejtette a sárba. A két úr erre méregbe gurult, kölcsönösen igen barátságtalan - az állatvilággal szorosan összefüggő - dolgokat mondtak egymásnak, majd névjegyet cseréltek és peckesen elvonultak a színtérről. Az ő szerepük ezzel ugyanis egyenlőre letelt s megkezdődött a segédeké. Aztán a párbajorvosoké. Egyik a felének füle körül, másik pedig a fehebűbján helyezett el nyolc-tíz, jó alapos, ropogó öltést, mire az uraságok a véres tamponok alatt engesztelődött pillantásokat cseréltek, utóbb felkeltek, kezetszorítottak, «tisztelt barátomnak» nevezték, sőt lélegezték egymást s a lovagi méltóságba vetett, hatalmasan megerősödött hittel hagyták el annak a kellemes öregúrnak vendégfogadó hajlékát, akinek közbejött az ilyen erősen férfiúi és lovagügyeknél, elkerülhetetlen. (Á ennyi és ennyi.)

- Micsoda középkori módja az elintézéseknak! - szoktuk ilyenkor a fejünket csóválni és mondtam, a hírt olvasván, én is. De ugyanakkor egy azóta is elűzhetetlen gyanú kapaszkodott meg bennem. Hogy az újságolvasók nagy része használgatja ugyan bele a világba ezt a középkorról való szólamot, arról azonban, hogy a letűnt időkben igazán *hogyan* is történt a becsületügyek rendezése, halvány fogalma sincs.

Vállalkozom most ennek a kérdésnek hézagpótló megvilágítására, úgyis, mint a középkor jelenlegi legfrissebb kutatója, de úgy is, mint olyan, akit születésem előtt - András néven - huszártisztnak szánt a boldogult édesatyám.

*

Tehát íme, mit mondanak a csalhatatlan kútfők - és legelső sorban is, a *párbajképesség* dolgában!

Mert nem kell ám hinni, hogy abban a lenézőleg idézgetett korban, csak úgy személyválogatás nélkül összeeregették volna verekedni a megbőszült Pelbártokot és Ferentzeket! Debizony, megvoltak a vívás előfeltételei ökegyelméiknél szintűgy! Például: a *vitézkötés*. S ez alatt most megint senki se annak az öltözetben oly tekervényesen elhelyezett zsinórzatnak külsőségére gondoljon, melyen a villám is cigányutcára tévedne és mely valamiféle csimbókban, egyszerűen bevégeződnek! Távol legyen! Hanem itt egy komoly lovagúri iskolának végbizonyítványféléjét kell értenünk, mely igazolja az ifjút, hogy hétéves korától fogva tizennégyig, ernyedetlenül apródkodott, ettől kezdve mint fegyverhordozó jelesen működött és mai napig a lovaggáütés dicső huszonegyedik esztendejét, a legszebb remények jegyében már betöltötte. (Vagyis: nagykorú és letette az érettségit.)

Mint láthatjuk tehát, a megfelelő életkor is szükségeltetett ahhoz, hogy valaki lovagias úrként állhasson helyt a köz színe előtt. De ez még nem azt jelenti egyszersmint, hogy zöldfülű tacsókók viszont következmények nélkül garázdálkodhattak volna a békés és higgadtan munkálkodó felnőttek társadalmában! Legkevésbé! Az az úr, aki számot tartott rá, hogy később háborítatlanul viselhesse méltóságát a lovagok rendjében, visszamenőleg nebuló, vagy sihederkorában elkövetett csínyjeiért, vagy sértegetéseiért is felelős volt s később helyt kellett állania értük, mert úgye a király kegyelméből csupán elhalasztottnak, de nem elévültnek tekintett.

Ebből meg aztán önként értetődő, hogy mindennemű párbajdolgok legfőbb *becsületbírája* a király (szintén lovag), akit e minőségében egy valóságos zsüri - a lovagi kúria - vett körül. Ez, vagy képviselőjében a megye, vonhatta meg az össze-hepciásodott felektől - vagy ítélhet

meg nekik - a vívás jogát és rendelte ki a kárlátókat, azaz *segédeket*, akik most már nyugodtan elindulhattak a sértő fél *provokálására*.

Hát e művelet némileg tagadhatatlanul különbözött a mai formájától. Nem a hipokrizis kölcsönös «méltóztassál» és «kegyeskedjél» szólamai közepett zajlott ugyanis le, hanem olyan módon, hogy a sértett őszintén, egyszerűen és nyíltan, egy *karót* küldött sértőjének, nyilvánvalólag azzal a célzattal...

Nos, de ez később következik.

Egyelőre vegyük úgy, mintha sértő a karót megkapta és jelentőségét minden további magyarázat nélkül, azonnal felfogta volna.

Ettől kezdve már most annak eldöntése volt soros, először: hogy köteles-e a kihívott egyén a bajt személyesen megvívni, vagy képviseltetheti magát fogadott bajvívókkal, mint ez egyházi személyeknél, öregrend embereknél s férj híjján szükölködő nőknél szokás. Aztán pedig másodsor - ha ez a probléma is eldőlt - határozatra szorult a lovas, vagy gyalogbaj, meg a fegyverek kérdése. «Temérdek kemény», napjainkban úgynevezett «feltűnően durva» sértésért lovas baj járt, íjjal, kopjával, lándzsával, karddal, buzogánnyal, - vértzetben, vagy anélkül. Csekélyebb, afféle utcasarkon való egymásnak lohajtásokért, stb., csupán gyalogbaj, amit a megye urai rendeltek el, bottal ugyan, de valamelyik fél nyúlva hemperedéséig.

Hanem ha már a sértések minőségének tárgyalásánál tartunk, el ne felejtsem itt a legfőbb sérelmet, a felségsértést, melyért minden lovagnak számító úr helytállni köteles!

Hát bizony az ilyen elvetemültségbe esett embernek nem sok alkalma maradt az ábrándozásra! Egyszál ingben, egyszál mezítelen karddal, gyalog kellett hogy megvívjon, tetszés szerint «rúszolt» ellenfelével és rendszerint a helyszínen hagyta fogát.

Azonban: hol ez a helyszín? A *vívóterem*?

Nos, mint terem, mint falakkal körülzárt helyiség: sehol. De *bajszérű*, afféle rendesen karbantartott és kizárólag ilyen célokra szolgáló porondos terület, volt Budán és minden valamirevaló város végén s hozzá legalább három rendbeli, derekas «árboncfára felhúzott» sátor. Kettő a küzdők részére külön-külön, egy tribünféle meg a zsűri - azaz lovagi kúria - tagjai számára.

A vívók a kitűzött időpontban megjelentek a sérűn és ki-ki sátrába vonult, ahol is a zsűritagok megvizsgálták a használni szándékolt fegyvereket (lovakat), majd, alkalmasint higiénikus okokból, csutkáig lenyiszálták a felek hajzatát. Párbajorvosok nem rontották a levegőt. Ellátja magát a sebes célszerű pókhálóval, falról kotort mészvakarékkal és alkalmas utilapúkkal, ha ugyan hozzájut.

Mert ez mostantól kezdődőleg dül el!

Íme, a herold megfújja a kürtöt s a két vívó, mindkettő a saját provokáló karójával (hát erre kellett!) előkerül. Lecövekelik a karókat, a sértett kelet felé, a másik meg nyugatnak, és:

- Hajrá Uramisten, ark-ördög ellen segíts!

Mivel ha nem segített, az elbukott lovag ügyét és becsületét csalhatatlanul elveszítette, örök elhallgatásra marasztaltatott, a jogból kizáratott, sőt a rendes emberek társalmából is. Úgy kellett a kudarc napjától kezdve mezítláb, fedetlen fővel, kenderkóc-zsinórral kötözött gúnyában szélvedeznie, mint akinek csak a szája, a hangja volt hős és erős, de nem az igaza, nem a helytálló férfikeményisége: nem a lovagi karja. S az ilyen szájhősök számára nem adatott a nap alatt hely, abban a korban, melyet mi, a boldog új idők emberei, annyi megvevéssel nevezünk «legsötétebbnek».

Decipimur specie recti, ó Horatius!

Őfelsége ébred

Sok a könyvem. Lelkemhez nőttek mind. De van mégis közöttük egy dédelgetett főkedven-cem. Oda nem adnám semmiért. Pedig rongyos. Nincs is borítólapja. Címe is hiányzik. Szerzőjének nevét sohasem fogom megtudni.

Ismerős bécsi régiség árusom kis boltjában bukkantam nemrégén rá, repedt altwien csészek, kovácsoltvas függőlámpások, gyönggyel hímzett háziáldások s efféle kiválogatásra váró holmik közt, egy ruhakosárban, abban a kedves rendtelenségben, amit csak a gyűjtő ismer és ami nem utolsó sorban csalétke, hóbortos vásárló körútjainál. A felfedezés...! Kihalászatni valami meglepőt, az értéktelen limlomok és hamisítványok közül...!

Erre a könyvre rögtön rávillantam, a Wollzeile-i vén szakállas kalmár pedig rám. Tisztán látta, hogy a könyv tetszik. Nem bírtam palástolni. De most nem is kellett. Úgynevezett «jó napunk» volt: alig másfél órát cigánykodtunk. S a reggeli első vevő minőségében, megvásároltam egy zománcos üvegcset, egy elefántcsont tollszárat s egy kis ezüst, római hajtókocsit.

- Hát Isten neki!

Szakállas barátom odacsapta a könyvet ráadásba, azzal az elszánt gavallériával, amellyel csak a nagyon alkudó természetű régiségárusok tudnak adakozni, - miután elkeseregtek roppant ráfizetésüket.

- Úgyis rongyos - mentegetőzött.

Magam szedtem hónom alá az egész paksamétát: dehogy engedtem volna avatatlan kezekbe! És dehogy várok, míg majd a boltiszolga kincseimmel a szállodába elcsoszog! Legszívesebben ott kint mindjárt az utcán, leültem volna az első lépcsőkőre, hogy közelebről szemügyre vegyem zsákmányomat.

A türelem jutalma azonban nem maradt el. Mert csakugyan annak bizonyult a könyv, aminek szorongva gyanítottam, - amire oly régen vadásztam, reménytelenül. Egy valódi, hiteles, régi, német nyelvű spanyol-etikett könyvnek, melyben még ilyen arany orthográfiával írnak: *umbstossen... és dero Majestaet... ihro Majestaet... umb zu wissen Ungers sprach*, stb. - s amely pontos tájékoztatást képes nyújtani, az idők folyamán sokat módosult udvari életünknek lassankint teljesen feledésbe ment, ősi szertartásairól.

Micsoda öröm!

Hát még hogy örültem, mikor sikerült, legalább a mű megjelenésének helyét és idejét megállapítanom!

«Leipzig, 1719» - hirdetik az ódon alakú betűcskék, annak a könyvnek egyik alsó sarkából, melynek eddig semmiféle gyűjteményben nem találtam mását.

Két hétre aranyozta meg napjaimat ez a kedves könyv. Két hétig jelentette számomra azt a valamit, amiért érdemes volt megvirradni, ami ébredéskor segít mindjárt nagyra kinyitni a szemünket, ami rögtön kilendít az ágyból, élénkebbé teszi máskor vontatott mozdulatainkat és egész nap - még a nyűgös munkák és bosszúságok közepett is - valahogy ott dereng a tudat mélyén, kecsgetet, vígasztal.

Két hét!

De már leteltek. Nincs a könyvnek egyetlen sora sem, amit át ne böngésztem volna. Az öröm lecsendesült és most aztán itt az ideje, hogy elmondjak egyet-mást azokból, amiket megtudtam.

HOGY TÉRTEK NYUGODNI ÉS HOGY KELTEK AZ ETIKETT SÉRELME NÉLKÜL, AZ ISTEN KEGYELMÉBŐL VALÓ, HAJDANI BÉCSI CSÁSZÁRKIRÁLYOK?

A szabályok - megelevenítve - ilyenformán hatnának:

Esti idő... Két feketekulcsos kamaraszolga nesztelen léptekkel áthalad a színen. Eltűnnek az uralkodó hálófülkéjében és megvetik ágycát.

Csend. Szünet. Ófelsége még az asztalnál ül, vagy «a hölgyek oldalán» társalog, vagy zenét hallgat, esetleg kártyázik, billiárdozik.

Most végre megjelent! Egy ruhanyílásánál jókora aranyozott kulcsot viselő úr - a napos kamarás - követi: mindenkor sietve és lábujjhegyen. Mert ellentétben a császárral - akinek mindig ráérős s aki épp ezért lassan és nehézkesen kell hogy járjon - azoktól, akik szolgálják, illetlen dolog lenne a kényelmeskedés. Mindketten behaladnak a hálókabinetbe.

Holmi éhfarkas szemeket nyitogatni ott, rettentő illemsértés volna!

A kamarás hát szerényen sítve tartja szemét, halk motoszkálásokkal segédkezik és vár, míg a legfőbb úr kiadja a napi parancsot:

- Reggel... órákor a napos lépjen szolgálatba! Önt felmentjük.

Három különböző távolságból adott, mély spanyol «reverenze» s az elbocsátott kamarás *kihátrált*, eltűnt a neszfogó függönyök közt. Az ajtót azzal a kulccsal, melyből a császárnak is van egy mása, kívülről lezárta és az ügyeletes kulcsárnőnek adta.

Most megint csend. Az alvás - az uralkodónak ez az egyetlenegy ténykedése - különösebb reglamák nélkül történt.

De reggel már nagy volt a hivatalos forgalom a kabinet ajtaja előtt!

Az új kamarás izgult; kezében az óra. Leste a mutatót, szinte másodpercenként. Mellette a kulcsárné.

Stop?

E pillanatban a kicsi aranypálcika épp beérkezett s ezzel a kamarás úr szolgálata megkezdődött.

Tehát előlépett és kopogtatott.

Semmi válasz?

Hála Istennek, akkor a császár jól aludt. S ég őrizz, őt holmi plebejusi zörgetésekkel zaklatni!

Nem. De viszont a parancs is parancs, szintén magas helyről származott és ilyenformán az sem mellőzhető. Ezért a kamarás megismételte a szerény kopogtatást és tette ezt mostantól negyedóránként mindaddig, míg odabentről a legfennköltebb ébredés jele fel nem hangzott. Körülbelül így:

- Áá-á-o-ó-hhh?

Lehetett ez a jel kettőzött is, amennyiben császár és császárné «családiásan viselkedtek»: közösen étkeztek és együtt tértek nyugovóra. Ilyenkor a felséges asszony előbb felöltötte «Adrien»-jét (egybeszabott pongyoláját) és egy összekötő folyosón keresztül, diszkrétan saját lakosztályába osont.

- 'rein!?' - hangzott fel ekkor hamisítatlan bécsi tájszóval egy isteni hang, mely egy pillanatra, mintha az álomból ébredő közönséges földi lények hangjára emlékeztetett volna, bár ez bizonyosan csak tévedés. S nem, a kamarás világegyetemért sem törte volna lojális fejét ilyen felségsértő gondolatokon! Megvárta, míg a kulcsárnő a kulcsot zárjába illesztette, az ajtót

kinyitotta, aztán belépett. Nesztelenül a császárra adta a papucst, reggeli köntöst és míg az uralkodó a saját szobájában felállított oltár előtt elvégezte reggeli imáját: kissé visszavonult. Majd kezében immár inggel és spanyol mód vörös harisnyákkal, cipőkkel, visszatért. (Az ingnek és cipőknek naponta újaknak kellett lenniük! Szegény nagyúr, sohasem élvezhette egy jól kitaposott cipő gyönyöreit...)

A prüszkölés, hörbölés és locsogás a spanyolfal mögött ment végbe. A kamarás csak kívülről nyújtogatta be a törülközőket. Aztán ajtót nyitott a felség előtt, aki szomszédos, *első retraits*-jébe indult, megtartandó *lever*-jét, azaz, a nap első félig nyilvános szertartását, az öltözési ceremóniát. Erre esetenként kilenc-kilenc előkelőség kapott meghívót, különböző szerepkörökkel, rang és kegyeltség szerint. Bár a szolgálattelvő urak többnyire mégis a császár meghittjei voltak - ha ugyan szabad ezt a kifejezést használnunk - barátai, akik legelső kézből értesülhettek a Birodalom felkelő Napjának hangulatáról.

Ha jobb lábbal kelt őfelsége, akkor az öltöztetés a víg, néha csaknem pajzán csevegés jegyében zajlott le, ahol némely távoli bizalmaskodások is előfordulhattak, de emberszólások és pletykák: okvetlenül! Ha azonban az előző «családi viselkedésből» nyomott hangulata maradt volna őfelségének (Isten őrizz, holmi veszekedés emléke), akkor néha szinte vérfagyasztó némaságban történt meg a «*lever*» és a mulattatásra jól felkészült udvaroncokba - akik mintegy a császár reggeli ujságját pótolták - minden szellemességük, csípős kötekedésük és anekdotájuk, belefagyott.

De vegyük a kedvezőbb esetet.

Az uralkodó víg volt, mint a pottyka és beléptekor elfogadta kegyenceinek alázatos köszönését. Most akkor karszékebe ült s intett a főkamarásnak, aki levette bojtos hálósapkáját és fésülő palástot borított rá.

Következett a borbély első mestersége: a borotválás.

Figaro rendszerint a szívbeli legfőbb kegyence volt, egészen és különösképpen bizalmas személyiség, akinek még holmi apró, mulatságos gorombáskodások is megengedettek (mint példálózgatás az elálló fülekről stb.), de akit persze alkalom adtán, nyakon is lehetett törölni. A szappant, pamacsot, késeket és egyéb szükséges tárgyakat, az udvaroncok szereposztásuk szerint fogták és adogatták és - ha ugyan nem volt éppen udvari gyász, mely esetben hat héten keresztül, őfelsége teljesen tartózkodik a borotválkozástól s szakállát megeresztí - ezzel jött az arcpúder és kész.

Most a fésülésre került sor. Semmi tévedés! *Fésülés*, nem pedig *allonge-paróka*, mert a szertartáskönyv 1719-ben jelent meg s ebben az időben, egy kurta intervallum tartamára, a paróka kiment a divatból. Az ifjú, rendkívül rokonszenves, csak sajnos, korán elhunyt I. József ugyanis, utálta a vendéghajból, sőt nemritkán birkagyapjából készült szőrépítményt és szívesebben hordta helyette saját különös szépségű, szőke hajzatát. (Hogy a könyvből ez az érzékeny kis fordulat is kitűnik, az teljes hitelessége mellett szól.)

A hajzat fehéritése elől azonban persze, még József császár sem térhetett ki, lévén a halk, finom *öregség ebben az időben Európaszerte elfogadott divat*, mely gálánsan megkímélte a magasabb korosztályt az élet élvezeteiről való lemondástól, azáltal, hogy mindenkit egyformán össze tett. Így aztán olyképpen hidalták át az etikett előtt tátongó ürt, hogy az első *retraits*-hez egy: hajporos fülkét toldottak.

Mert a hajpor használatának külön törvénye volt, ami ezt az óvintézkedést felettébb indokolta! A rizslisztet tudniillik nem lehetett közvetlenül a fennkölt fejre szórní, mint dinnyére a cukorport, hanem részint az etikett, de csak az észszerűség is úgy parancsolta, hogy azt előbb

marokszám a magasba felvessék s onnan már szép egyenletesen elosztva hullassák alá, a nemes főre.

(Kamarás, - seprű, - kefe.)

Következőkben a fő feketekulcsos kamaraszolga lépett elő. Kötelessége volt naponta hat-hét teljesen összeállított ruhát készen tartani és egy ezüst tálcát nyaknál közbecsúsztatva, azokat minden oldalról körülforgatni. Őfelsége választott, mégpedig úgy, hogy ujjával rámutatott a kívánt köntösre, mikor is a főkamárás egy ezüst lavoáron átvette a kamaraszolgától a ruha kellékeit s hagyta, hogy a kijelölt kamarások azokat a császárra feladják.

Hajmeresztő illemsértés lett volna maga a gondolat is, hogy őfelsége csak egy ujjal bár, hozzájáruljon az öltözködés szolgai munkájához! De ilyesmi nem fordult elő. A kamarások elvégeztek mindent s az uralkodónak nem maradt egyéb dolga, mint az övcsatjára helyezett két ujjal, jelképileg befejezettnek nyilvánítani az öltözködést.

Aztán az udvaroncok csapata tapintatosan az ablakmélyedésbe húzódott. Mert az orvos jött sorra; az egyetlen ember, aki kérdéseket intézhetett a császárhoz, sőt bizonyos tekintetben rendelkezhetett is fölötte:

- Kegyeskedjék, sir, a nyelvét kinyujtani! Nem elég! Jobban! Jobban! Uuúgy!? És most: ááá? Köszönöm. Felsőged emésztése? Semmi! Kis rhebarbarát... Majd elkészítem. Szabadnom felsőged arcát megtekinteni, hogy a borbély...? Timsót nem parancsol?

Ha minden jól ment, akkor az egész színpompás sereglet most a második retraits-be vonult, ahol a miniszterek és más államférfiak már izgatottan várakoztak, mély spanyol bókokkal tisztelegtek és ahol az uralkodó az ország politikai eseményeiről szerzett tájékozódást. Itt, a *cercle* hosszabb-rövidebb ideig tartó megszólításából derült ki az esetleges kegyvesztettség, vagy ellenkezőleg, a birodalom éltető Napjának fokozott kegye. Itt kezdődött a vetélkedés, itt születtek a féltékenykedések, virágoztak javába az intrikák és itt köttettek a holtig tartó... barátságatlanságok.

Innentől fogva már csak egy hivatalos útja volt a császárnak; úgynevezett dolgozószobájába, ahol a kihallgatásokat bonyolította le, hogy aztán avatatlan tekintetek előtt, féltve őrzött bálványként, az osztrák császároknak valami indus pagoda-szerű merevségével, megint eltűnjék a szemek előtt, olimpusi magasztalokba: a magánéletbe.

Ezen a napi beosztáson a hajdani császárok nem változtattak, kivéve, ha a magas Ház valamelyik tagja gyógyszerekkel élt. Ilyenkor az udvarnál - érthetetlen okokból - mindenkinek parádében kellett megjelenie. Maguk a kúra alatt álló felsőged személyek nem mutatkozhattak este előtt, mikor is - à l' honneur - az udvaroncok másodfokú főgálában jelentek meg. A sikeres felgyógyulás első estéjén aztán, nagy udvari fogadás és összejövétel volt.

Ha történetesen a császárné feküdt volna újszülöttjével betegágyban, akkor a főkamárás mulhatatlanul az ő lakosztályában aludt, míg csak a felsőged teljesen fel nem épült. Egyébként a kamarások részére az uralkodói lakrésztől messzibb, az ú. n. «kamárasi szobákban» tartottak fenn szállást, míg a feketekulcsos kamaraszolgák közvetlenül a császári lakosztály előtt aludtak, ha ugyan bentről meg nem szólaltak a hívó csengők. Ezek szélesen hímzett selyem szalagnyelvekkkel, körbe az ágy körül függtek, hogy valamelyiket a fekvő helyzet bármely irányából, könnyen el lehessen érni. A feketekulcsos kamaraszolgák éjjel hálóköntösben is beléphettek a császárhoz, de szigorú esküjük tiltotta, hogy a bent látottakból és hallottakból bármit kifecsejjenek.

Ezek a szabályok az idők folytán, persze, elavultak, ma meg egyenesen mulatságosan hatnak. De gondoljuk csak meg, hogy a XVII. század valósággal krónikus harci lázban sínylődött! És lássunk néhány példát arra, hogy ennek következtében, mily mértékben hatalmasodott el a háborúban elvadult társadalmon a katonás nyersesség, a durva modortalanság!

Epernon herceg és De Vitry márki, valamilyen nézeteltérést elintézendő... közösen, jól elverték a bordeauxi érseket, Sourdis-t! Az orléansi herceg - saját palotájában - ütötte arcul Richelieu bíborost! Károly-Lajos pfalzi és György-Lajos hannoveri választófejedelmek, ha megbosszankodtak fenséges nejeikre, ezt az elégedetlenségüket úgy fejezték ki, hogy egyszerűen, nyílt színen, a népes lakoma-asztalnál verték szájon a magas dámákat.

Nem érdektelen az az asztali rendelet sem, melyet 1624-ben egy osztrák főherceg adott ki, alkalmasint nem jókedvűből és nem fölöslegesen s mely a következőleg hangzik:

«A lovagok tiszta ruhában jelenjenek meg az asztalnál, - ne legyenek már reggel berúgva, - ne szopogassák ujjait, - ne használják a szalvétát... zsebkendőként, - ne köpdösenek az asztal alá, - ne dobálják szanaszét, vagy egymás fejéhez a lerágott csontokat, sem pedig a kiürített serlegeket! És végül, «feledékenységből», ne vágják zsebre a kapott szalvétáikat...»

Ha befejezőleg még megemlíjtjük, hogy a XVII. század aranyifjúságának legkedvesebb szórakozása az utak elállása, - hintók és postakocsik megrohanása, felborítása és kifosztása, - kocsisok és lakájok kékre verése és a hölgyek félholtá rémítése volt, akkor megértjük, hogy az illem érdekében végül is tenni kellett valamit. S akkor már a szükségesnél inkább egy puttonnal többet, mint egy kanállal kevesebbet!

Így történt, hogy a bécsi udvar - a szó szoros értelmében - tudomány ággá fejlesztette az illemtant.

A magyar konyha történelme

Mindjárt előre kell bocsátanom, hogy bár dióhéjban, de cukrozatlanul fogom felszolgálni. Viszont azonban savanyú mártás nélkül is. Mert többnyire ezzel a két szélsőséges hajlammal - édes, vagy fanyar elfogultsággal - találkozunk azoknál, akik a régi magyar szakácsmesterség kérdését feszegetik. Az előbbi csoportba tartozók a legcsekélyebb lelkipurdalás nélkül sajátítanának ki a hazai lábasok számára minden valamirevaló ételt (mint csalhatatlanul ősmagyar találmányt), míg a második renden lévők gyanús ajkbiggyesztéssel töprengenek afölött, hogy micsoda szellem uralkodhatott is a hajdani magyar konyhákban...! Micsoda barbár csömörfőzés, gyomorgyilkolás, életrövidítés...!

Nincs igazuk. De a részletekre majd később térek vissza.

Először a konyha-ankét elsőszámú közellenségeivel, azokkal végzek, akik egyáltalán rangon alul valónak fitymálják a főzési dolgokkal foglalkozni.

Tudják-e ők, hogy kikkel tagadják meg a közösséget?

Ha egy kicsit visszalapozunk a világhistóriában, nem kisebb legényekkel találkozunk a vígan duruzsoló tűzhely körül, mint - vegyük elsőként - Homérosszal, aki IX. könyvének 202. versét... a konyhának szenteli! Apicius konzul volt és mégsem átalotta szakácskönyvet írni. Majd Claudiusra bukkanunk, aki aggodalmaktól gyötörtén siet a szenátusba és ott, uralkodói bíborpaláttal vállal, teszi fel holtkomolyan a kérdést:

- Patres conscripti! Mit tartotok: lehetne-e élni laridium (füstölt szalonna) nélkül?

- Adj időt, ó isteni! - válaszoltak a szenátorok. - Ezt meg kell fontolnunk.

S az érdemesek tanácsa hosszas vitába merült, míg végre úgy ítélte, hogy felelhet.

- Lehet uram, de bizony csak szomorúan...

Hasonló az esete Domitianus császárnak is, aki szintén magistrátusi tanácskozást hivat össze, döntendő afölött, hogy milyen lével illik elkészíteni a turbot? Mint erről meggyőződhetünk, a magistrátus kellő bő mérlegelések után úgy határozott, hogy e fejedelmi ételhez egyedül az *éles lé* (mai pikáns mártás) méltó.

Azonban Horatius és persze Lucullus is, komoly gondot fordítottak főzési tudományuk «elmélyítésére». Egyebeken kívül nekik köszönhetjük, hogy a fácán, a cseresznye és őszibarack, Európában meghonosodtak.

Nemkevésbé kitűnő személyeket foglalkoztatott a főzés a renaissance korában is. Leonardo da Vinci, Raphael Santio, Tintoretto, Paulo Veronese és Tiziano őfelségeik, szinte versenyeznek egymással az új kieszelések terén és inyenc kedélyük eltörülhetetlen nyomot hágy mesteralkotásaikon.

De az újabb idők sem szűkölködnek előkelő szakácsok híjában. Íme Brillat-Savarin, a francia magistrátus, az alkotmányozó gyűlés s a Cour de la cassation tanácsa, stb. szintén könyvírás-hoz fog, «Physiologie du gout» címen. Majd pedig Dumas apó lepi meg a világot «Grand dictionnaire de la Cuisine» című könyvével. Akkor hát, ilyen ark-előkelő halhatatlanok társaságában, nekünk sem szégyen a fazekak körül forgolódnunk.

Már most az a következő kérdés, hogy a konyha vidékén mi a *valóban* eredeti magyar és mi az idegen termék!

A hitelesség szempontjából, honfoglaló őseinknek úgyszólván egész históriája ködbevész. Így erre az ellenőrizhetetlen korra nem térek ki. De bizonyosra állíthatom, hogy később, mikor népünk Európában már meghonosodott, a magyar gazdasszony sem hanyagolja el a konyha művészetét, melynek ősanja azonban - mint általában minden európai nemzet konyhatudományáé - a görög-római, később pedig az olasz. Ezzel az igazsággal tartozunk.

Természetesen vannak azért őseredeti magyar ételek is (bár a folytonos népkeveredés miatt korántsem olyan nagy számban, mint hinnők). Ilyenek mindjárt a nyárson és rostos sült pecsenyék, melyekért nem győzzük a... francia szakácsokat magasztalni!

A nyársonsütés kiindulópontja az ősi «ökörsütés» volt, aminek módját Galgóczi István (1622) így hagyja vissza ránk, késő unokákra:

«Asztalmester süttött... egy ökröt, melybe (bele) csinált vala egy öreg kövér juhót, az kövér juhban egy gyermekded borjút, az borjúban kövér kappanyt. Mikor immár az ökör megsült, kappanyt kivötte s meglátta, ha a' megsült: tehát az ökör is megsült... Mert ökör tagja nagy sok sütetést kíván, így belől az apróság is megsülhetett az ökörnek nagy hőségítől, mintha meleg kemöncében lettek volna...»

Másik őseredeti magyar sült hús: amit napjainkban a zengzetes *flecken* néven ismerünk és dicsőítünk, abból a teljesen téves alapelvből kiindulva, hogy az csak a németül Bauchfleckennek nevezett dagadóból készíthető. Ezt a pecsenyét hajdan «szenen sültnek» hívták, mert fa-szén felett kellett, hogy süljön, rostélyon s minden zsíradék nélkül.

Általábanvéve elmondható, hogy mesterei voltunk a pecsenyék rostos és nyárson sütésének. Ezt a fogást azonban éppenséggel nem Európában tanultuk, hanem még Ázsiában, a szittyáktól. A török is tőlünk leste el a *kebab*-ot s nem megfordítva. A távol élő angol meg - alkalmasint - külön utakon jött rá, az ő közelrokon beefsteakjére.

A rostosülteken kívül, önként értetődőleg, szintén eredeti ősmagyar ételek: a bográcsgulyás, lebbencs, lúdaprólék (de nem rizzsel, hanem köleskásával), a mustos pecsenye, a hajdúkáposzta, fordított kása, vargabéles, a levelen sült, tormás disznófő, kocsonya, sódar, sertésaprólék, tárkonyos gödölye, a leső, a «kacagó fehér pecsenye» fohagymával és a marcafánk (marcipán), mely készítőjétől, egy Márton nevű derék szakácstól kapta nevét. Ugyanígy az is a mi felfedezésünk, hogy a sertés ifjú malackorában drágább ugyan, ám ízletesebb. Jó kövér malacot «kálomista», a soványabbat «pápista» malac néven vesztegették a piacokon.

A halak elkészítésének nemkülönben kiváló szakértői voltunk. A régi halfajok nagy részét ma már nem is ismerjük. Úgymint: orsófark, on, paduc, balin, ökle, kilenc szemű hal, kophal s még vagy harminckettő. (A ponty neve régebben: *pozszár*.) De kellett is, hogy a hal-szakácskodás terén kiműveljük magunkat abban a boldog korban, mikor a Tiszán alig lehetett edényt meríteni, mert csupa hallal telt meg a vödör és a magyaróvári gyermekeket szüleik már a házból sem engedhették ki, a rengeteg mód elsokasodott rákok miatt!

A sült aprómadarak inyencségét sem kértük kölcsön a franciáktól. Régi asztaltartásunkban gyakran szereplő ételek: a cinege borsoltan, tengelic marsolt lében, stb.

(«Mindenféle madarakat, kik az országban vannak, megfőzhesd evvel a lével. Seregélyt is sütvé, megcsinálhasd tejföllel, mint a tyúkfíat» - mondja egy régi szakácskönyv.)

Ám e tudományunkon kívül, külföldön is híresek voltunk például a kitűnő kenyereinkről, melyet a XVII. századbeli európautazó Brown, emlékirataiban hosszasan dicsőít és megjegyzi, hogy tetejébe még két pénzen többet is adnak nálunk belőle, mint Angliában huszonnégy

pénzért. A cipó pilise - felhasadt durcája - szinte magától leválik... A franciák pedig a tokány készítését tanulták tőlünk és Dumas apó «Agneau à la Hongroise» néven, becsületesen fel is veszi a nagy Dictionnaire-jébe.

Mármost, ami a magyar fűszereket illeti! Ilyenekkel bőven találkozunk régi feljegyzésekben; de sehol sem látjuk igazoltnak azt az aggodalmaskodást, hogy ezek a gyomor gyilkosai lettek volna. Mert mi szerepel főleg az ősmagyar konyhában, fűszerként? Az, amit a hamisítottan erdélyi konyha maiglan megőrzött és aminek hiányáért a székely gazdasszony minket mellesleg egy kicsit mindig lenéz (mondván, hogy nem tudunk főzni, csak úgy «kijebbvaló magyar módra»): az ártalmatlan fűnemű. Tárkony, vassfű, kapor, torna; zsálya, rozmarin, levendula, csoborka; galanya, ánizs, izsóp, ruta, méhfű, kakukkfű, stb. Használt s nagyrészt magyar fűszerek még rajtuk kívül: a bor, méz, savanyú eper, gyömbér, fahéj, szerecsendió, veres- és foghagyma, citrom (lemonia), keménymag, különösen pedig a szépszínű sáfrány. Idevehetjük a cukrot is, bár a «nádméz» olyan értékes volt, hogy egyedül fejedelmi udvarok engedhették meg maguknak a vele való fényűzést. Hozzánk már II. Lajos király idejében (1515-26.) szállítottak cukrot a királyi konyhára, de ez oly drága - fontja 4 frt - hogy ezért az árért akkoriban egy jó tehenet lehetett kapni, borjastól. Még a XVI. század végén is, négy dénár a cukor latja, azaz egy tyúk és egy cipóval egyértékű, amely bajon segítő, a takarékos magyar háziasszony inkább mézet használt, egész a múlt századig.

Ismerték régi szakácsaink a bár olasz eredetű salátát is, melyet azonban saját ízlésünkhöz alkalmaztunk. Sajnos, a salátakészítés terén mi, utódok, nem hogy haladtunk volna, hanem felejtettünk. A komló, cikorea, keserűlapú, raponc, baraboly stb. zsaladiákról ugyan ki tudna már közölni? Vagy ki ismerné azt a húszféle ehető gombát, melyek közül egy például «magas fákon terem és olly nagy, mint egy öreg fazék»?

Az eredeti magyar mártások (sása, ázalék) ismertetésébe, szűk kereteim közt, bele sem kezdek. Csupán azt a gyanúmat közlöm, hogy a tatármártás sem eshetik tőlünk valami túl messzi, mert a francia sohasem érintkezett a tatárokkal közvetlenül s ezek különben sem tartottak épített konyhát. (Könnyen meglehet, hogy a tatár nevezet alatt, tulajdonkép mi vagyunk értendőek.) De a felhozott kétes példán kívül is, alig mutathatnak fel olyan inyenc mártást a francia szakácskönyvek, melynek valami ősi formáját mi, kétségbevonhatatlanul, már régen ne ismertük volna.

Hanem bele ne keveredjünk abba a gyanúba, mintha mégis hazabeszelnénk! Azokat az ételeket se hagyjuk megemlékezés nélkül, melyek köztudatunkban eddig - hibásan - mint őseredeti magyar konyhatermékek éltek, holott hírül sem azok. Így, verjük ki a fejünkéből gyorsan azt az illuziót, mintha pl. a töltöttkáposztát a tűzről pattant magyar menyecske találta volna fel! Mert az bizony szláv kézen forgott olasz találmány, ha meg is javítottuk. Ugyanígy a szalonna sem ősi nemzeti eledelünk. Mint előbb megírtam, már a rómaiak ismerték. A gyúrt tésztát, gombócot és a legtöbb tésztafajtát szláv szomszédainknak, a spenótot (ispenác) a németeknek, a kukoricát (török búza) a törököknek, az összes kirántott és vagdalthúsféléket (polpetta), pedig megint csak az olaszoknak köszönhetjük. A burgonyát mi másodkézből, Burgundiából kaptuk és sokáig «burgundi almának» is neveztük. A pompás «magyar» bélés, fonatosok (bürek) és perecek tudománya szintén a török szakácsot dicséri. Hogy meg a kávé, tea, csokoládé mennyire idegenek voltak, erre nézve legjobb, ha egyenesen Apor Pétert (XVIII. század eleje) idézem:

«A mi időnkben reggeli kávé, herbathé, csokolátának híre sem vala. Ha valakinek azt mondtad volna: kell-e kávé? Talán az azt értette volna, hogy állj el mellőle. Ha: kell-e thé, talán azt tudta volna, hogy té-zed (tegezed). Ha csokolátával kínáltál volna valakit, talán azt tudta volna - ha tudta volna! - Kacsuláta-falva, Fogarasföldin, vagy hogy az kacsulási patakából kínálad.» Stb.

Aztán végezetül vegyünk érzékeny búcsút a paprikától, ettől a törölmetszetten magyaros, zamatos fűszertől, melynek élvezete olyannyira jellemzi a távol ázsiai puszták tüzes, árvalányhaj-bokrétás népét - minket magyarokat - s mely után jellegzetesen paprika-nemzetnek emlegetett minket az egész világ... mígnem a *báráck*, a (műselyemmel) hímzett kövesdi terítő és a höndörgő-szoknyás díványbabák lettek legújabb jellemzőink. A XVI. században a fokost, gulyást és a betyárt ugyan már jól, de a paprikát még egyáltalán nem ismertük. Azt csak a XVII. században hozták be Magyarországra, a... spanyol zsoldosok. Hanem azért vannak, éspedig hervadhatatlan érdemeink, a paprika körött! Mert míg más európai népek valóságos írtóhadjáratot viseltek ellene, addig mi bátran megtartottuk.

Miért volt e gyűlölet?

Bizony nem a miénknél «fejlettebb» ízlés, hanem egyedül az európai piacok kapzsisága gyújtotta. A fűszer-importáló tengerparti hajósnépeket - főleg portugálokat - ugyanis menten csődbe kergette volna, ha nagy költséggel bevásárolt fűszerkészleteik árát az olcsó és igénytelen paprika «dömpingje» letöri! Ezért az első importórt - D'Aveiro gályást - illetékesek keményen megbüntették s terjesztették a paprikáról Európaszerte a veszett hírt, hogy erősen mérgező hatású. Tisztán a mi liberalizmusunknak köszönhető, hogy e kellemes, csípős fűszernek, emléke is ki nem vezett s ezért hát a paprika... végeredményben mégis jogos nemzeti büszkeségünk.

Ázsiai állapotok

A török hódítások idejében Európa csóvált egyet a fején, ő akkor már régen nagykanállal ette a civilizációt. Így aztán, persze, sehogysem tudta megérteni azt a darab vadóc Keletet, mely a fiatal ozmán nép beözönlésével, az óvilágrész nyakába szakadt.

- Hogyan! Még ilyen dolgok is lehetők, mint ezeknél? - hallgatta kedvetlenül a sok szállongó mende-mondát.

A diplomácia e korai időkben sem tartozott már az emberiség feltalálatlan vívmányai közé. A mai nagyhatalmak ősei minden valamirevaló idegen országban tartottak követeket: valljuk be csak, tulajdonképpen előkelő... kémeket. S ezek az átutazó uraságok hevesen igenlették a hozzájuk intézett kérdést:

- Ozmániában minden lehető, ami lehetetlen!

- Ázsiai állapotok! - legyintett a művelt Nyugat.

De nem sokáig maradhatott meg a bágyadt lenézés álláspontján. Európa kénytelenségből adoptált jövevénye, ugyancsak életrevaló fickónak bizonyult s olyan rohamosan gazdagodott, nőtt, hogy lehetetlen volt a feje fölött elnézni: vagyis őt a hasznothajtó kereskedelem számításaiból kihagyni.

Nem maradt más hátra, Törökországba is elindultak hát az állandó követek s megkapták a szigorú utasítást, hogy tanulmányozzák az új keleti üzletfél szokásait, erkölceit, illemtörvényeit és tegyék meg sürgős jelentéseiket a tapasztaltakról.

Hogy milyen furcsa hírek érkeztek Kelet-Európából, világítsák meg az alatt következő ízelítők:

«SZÁLLJ LE A LÓRÓL»

E szólásmondás eredete, a kialakulásnak ebbe a kezdeti korába nyúlik vissza. Akkor nyert polgárjogot, - jelentősége pedig az ozmán illetan addig ismeretlen rejtelseibe vezérel, - melyen a keleti büszkeség vörös fonala vonul végig.

A török ugyanis éppenséggel nem volt hajlandó megtenni Európának azt a szívességet, hogy ugyanolyan alsórendű söpredéknek ismerje el magát, mint amilyennek ez őt bélyegezni szeretne volna. Sőt! Csökönnyösen ragaszkodott ahhoz a meggyőződéséhez, hogy az ozmán a földkerekség legelőkelőbb nemzete, különösen és kiváltképpen felsőrendű s épp ezért, különös és kiváltképpen elsőrendű jogok járnak neki.

A követ urak lelkendezve számolnak be, első fejbeverő tapasztalatukról:

- A török nem engedi meg nekünk: sem keresztényeknek, sem zsidóknak, hogy lóra szállhasunk!

- Régi mohamedán joghagyományok szerint, ez a juss egyedül az igazhívőké!

«A nyomorult gyaúr pedig mászkáljon a sárban gyalog és örüljön, ha él!»

Nagyot néztek az európai udvaroknál. És persze háborogtak.

- Ez már mégsem tűrhető!

De a diplomataknak bizony jó sok kilincselésébe került, míg legalább valami enyhítést elérhettek! Ettől fogva aztán nyeregbe ülhetett a bennszülött európai uraság. Hanem csak amíg utaztában az első török notabilitással nem találkozott. Mert akkor rögtön felcsattant a zord parancs:

- Szállj le a lóról, gyaúr!

Míg a kiváltságosok menete elvonult, a paripát illet szépen gyalog, a fékemlejenél fogva tartani.

VÁGATLANUL IS HATÉKONY FEGYVER

A török fegyverviselési tilalom talán nem is annyira a megszálló hadak ma szokásos katonai óvintézkedése, mint inkább megint büszkeségi kérdés.

- Ugyan hogy gondoljátok, hogy Mohamed - Allah legye dicsőségét örökkévalóvá - csak egy percig is engedné e földön bárki hitetlen ebnek, fegyverrel orcátlankodni az ő kiválasztottai előtt? Teszíték le rögtön azt a kardot? - rivalltak a nagyságos basák, méltatlankodva.

És e parancs alól már igazán csak olyan európaiaknak adtak később felmentést, akiknek földjén a szultán még soha a lovát meg nem itatta, - meg nem éjszakázott, vagyis: akik semmikép sem tartoztak birtokba vett alattvalói közé.

Ránk, persze, kérlelhetetlenül állt a tilalom.

De élelmes népünk azért ki tudott rajta fogni. És erre a korra esik a virtuosos magyar fattyú, szinte már testrészs-zámba menő két szerszámának, a *karikás ostornak* és («favágó»...) *fokosnak* feltalálása.

- A többit tesszen majd csak idebízni...

SEGÍTSÉG! A MADÁR...! (Avagy csata a szárnyasokkal)

Ami jószág természetes módon húnyt el - legyen bár öszvér, ló, ökör, teve, vagy bármi - annak porhüvelyé a nyilvánosság elé került. A török ember égi nyugalommal madzagot bogozott a szegény pára bokája köré és kis családjának lelkes segédlete mellett, kiszánkáltatta szépen az utcára.

- A dögkeselyük, hollók, héjják, itt úgy el vannak szaporodva, ezrével keringenek! Semmi kincsért fel nem repíthetők és bizony az embert is megtámadják! - ad S. O. S.-jeleket egy újabb csomó követjelentés. - Meg kell e szörnyű madarakkal vívnunk, vagy szemünket veszik!

Port, puskát sürget mindenki. A honi fegyveripar nyilván fellendül. Ellentétben talán... az ornithológiával.

UGATÓ KÖZTISZTASÁGI HIVATAL

Azt ne higyük, hogy a tisztaság érdekében azért semmi intézkedés ne történt volna. A török építésügyek törvényhozásból megbízott, - bár az építészethez csak legritkább esetben konyító főnöke, a *mimár aga*, például jól megnézte volna az olyan kérvényezőt, aki kutyaól nélkül akart volna építkezni!

- Ó, te szegény! Elment talán a rendes eszed? Hol a fa-kalyiba? Vagy valami falbavert lyuk? Hát hova bujjék ugyebizony a kóbor eb, ha Allah rossz időt bocsátana reá? Mész mindjárt «eblyukat» fúrni?

A kutya a mozlim felfogás szerint, saját személyében ugyan erősen «tisztátalan» állat, de afelől még nagyon jól lehet a köztisztaságnak éppen leghivatottabb közege, - vagyis élő szemégyűjtő - melyet e minőségében, illet természetbeni lakással javadalmazni. Persze, «tisztátlan» jellege miatt, csak az emberi hajlékon kívül.

ÁLLATOK ELDORÁDÓJA

Ha már ennél a pontnál tartunk, azt sem árt megemlíteni, hogy milyen boldog idöket élt a törökvilág elején... a jószág!

A dolog háttere a látszathoz mélyebb és pénzügyi-politikai színezetű.

A hódoltság idejében sok volt az elnéptelenedett vidék. Hogy az ilyen nemjövödelmező területekből a kincstár mégis legalább valami hasznot húzzon, csak egész jelentéktelen kis adót szedett a barmok után, a hatóságok pedig szemet húnytak, ha a gazdák kicsapták ingyenesen szaporodott marháikat, a vadon területekre. Legtöbbször minden felügyelet nélkül.

- Sok kicsi sokra megy!

A bitangba kivert jószág természetesen hamar letett a jámbor háziállati erkölcsökről, ősi szabad, boldog állapotába vadult, előlről kezdte a paradicsomi életet s volt hegyen-völgyön lakodalom!

A kis adókból gyűlt nagy nyereségeken kívül, mégegyféle haszonnal is járt ez az agronómiai engedékenységgel. Az őrizetlen állatok közül könnyen ki lehetett egyet-egyét hurokkal fogni, - amit mindkét rendbeli haza-fiai: őslakók és hódítók, minden kínálkozó alkalommal meg is cselekedtek. Így aztán aligha túlozunk, ha a hódoltság korát egyben a lókötés aranykorának is nevezzük.

VESZÉLYES PÁLYA

a régi törököknél még az orvosi hivatás is. A gyermeki módon együgyű európai jövevény-nép semmiféle iskolázottsághoz nem kötötte az orvosi gyakorlatot. Fatalizmusánál fogva:

- «Kiszmet»...!

alapjábanvéve nem is nagyon hitte, hogy ember a lét dolgaira befolyást gyakorolhasson. De ha mégis doktort hivatott valamely különösen kedves betegéhez, akkor elvárta, hogy az feleljen a beteg gyógyulásáért. Ha a páciens nem eléggé gyors ütemben javult - Isten őrizz, talán meg is halt! - akkor «rossz» volt az orvosság és a gyászoló család nyugodtan koncok koncára hányhatta a «bűnös» orvost. Legtöbbször meg is tette, anélkül, hogy bárkinek eszébe jutott volna ezért felelősségre vonni, annálkevésbé megbüntetni.

ÚRI-MURI

A nagy basák udvaroncainak sorsa sem ment éppen életbiztosítás-számba.

A követjelentések elég hamar egyvéleményre jutnak atekintetben, hogy a török úr legfőbb jellemvonása az örökös, kínzó unalom. Ez aztán különböző gyermek, sőt nemritkán kegyetlen időtöltésekre ragadtatja az efendit. Gyakori például, hogy önagysága valamely mély vízgyűjtő ciszterna szélére települt, aranyakat szórt a vízbe és utána parancsolta - esetleg lökette - mulattatóit, hogy felhozzák a pénzt a fenékről. Ha a kínos halászat sikerült, az udvaronc zsebretehetette az aranyakat. De ha nem, addig tartották a víz alatt, «míg bugyborékolt», vagyis pontosan egy perccel tovább, mint lélegzettel győzte. S aztán volt taps és nevetés!

LEÁNYNAK SZÜLETNI SEM JÓ

a régi törököknél. Legalább nem minden esetben.

A mozlím hetedhétországra szóló lakodalmakat szokott rendezni és a hagyomány úgy írja elő, hogy a szülők a kiházásított leányt pazar ajándékokkal halmozzák el, menyegzőjén. Igazi keleti pompa-tobzódásokra kell itt azonban gondolnunk, melyek olyan súlyos anyagi terheket róttak az atyafiságra, hogy gyakran maguk a leggazdagabb «öröm»-szülők is, valósággal koldusbotra jutottak a lagzi kiszolgáltatása után.

Ez ellen csak egy radikális védelem kínálkozott, melynek szokását alkalmasint kóbor arab törzsektől tanulta el a török. A költséges leánygyermek... elemésztése.

Meg kell adni, a Korán az irgalmatlan szokás ellen mindig küzdött. De az is bizonyos, hogy a világi hatóságok ugyanakkor szemethúnytak, főképp, ha a rengeteg szultáni hercegnő valamelyikéről, vagy egy hercegi, nagyvezéri, vagy mirza-sarjrról volt szó. Felismerték a közgazdasági előnyöket... A leány az összesség szempontjából haszontalan lény. A főrangú kisasszonyok azonkívül nem is mindig a szorosavett Birodalom területére, - gyakran perzsa, arab, vagy örmény férfiakhöz mentek nőül s a vagyont kivitték magukkal az országból.

«Így» legalább a leány is, a pénz is az országban maradt...

- Ázsiai állapotok! - hajtogattuk ezekre a hírekre, mi művelt Nyugat. De nem volt tárgyilagos és elfogulatlan a bíraskodásunk. Mert ugyanakkor, mikor egy gyermekkorát élő nép összes fonák szokásait a leggondosabban számbavettük, ki beszél például a törökök bámulatraméltó demokráciájáról és arról, hogy ebben az időben sehol a világon nem volt olyan tökéletes a közbiztonság rendőri megszervezettsége, mint új vendégünknel? Erről és a helyes, néha szinte salamoni bölcsességű intézkedésekről s a kiváló emberi tulajdonságok egész hosszú soráról: egyszerűen nem illett Európában tudomást venni.

Pest-Buda fürdőváros ősi mecénása

Ezt a jelszónak is beillő szót, hogy *fürdőváros*, csak nemrég óta halljuk és használjuk. De a megállapítás, hogy dunaparti metropolisunk, az ő nagy természeti kedvezéseivel, kiváltságosan alkalmas gyógyhelyként, már régi. Olyan régi, hogy többszázados multa tekinthet vissza. A XV. századtól kezdődőleg - ódon artikulusokban - mind sűrűbben bukkanunk különféle, a «fürdős mesterséget» szabályozó rendeletekre. Az pedig kézenfekvő, hogy szabályzat csupán ott lehetett, ahol kialakult iparág és ahhoz terep is volt.

Hogy hazai fürdőviszonyaink vajmi gyarlók lehettek, ezt a tényt nem nehéz megállapítani a fürdőscéhek ráánkmaradt reguláiból, melyekből kitűnik, hogy a céh kebelébe tartozó tagok, mellékesen akár még fafaragó, kádszúró, sernevelő, sőt... kéményseprő ipart is folytathattak.

A magyar fürdőüzem menetére vonatkozó legtöbb adatot a Liber conceptorium szolgáltatja. Feltehető azonban, hogy e kérdés tekintetében, az egész ország területén meglehetősen egyöntetű - tehát egyöntetűen kezdetleges - szellem uralkodhatott, Pest-Budán sem másként, mint egybütt.

Új lendületet a főváros - mint fürdőhely - a XVI. században vesz. Egészen meglepő, hogy kinek jóvoltából! Olyan valakiéből, akit származásánál és belénk oltott elfogultságunknál fogva, nagyon hajlandók volnánk pedig a műveletlenség homályában botorkáló barbárnak, égető-fosztogató csürhének, amolyan csak féligember teremtménynek tartani. Hiszen pogány az Istenadta! A török nép gyermeke, melyről a legutolsó időkig az a megbélyegző tévhit uralkodott nálunk, hogy «halálban buborékolva gyönyörködő», baromi kegyetlen ősellenségünk s széjjeljárásával csak nyomort és szenvedést hozott erre az országra.

Ime, 1566 aug. 3-án előáll egy nyúlánk, előkelő tartású, örökletesen búsbarna szemű, lebilincselően nyugodt, szép muzulmán férfi, hogy e téves elképzeléseinket, életének tanuságával helyreigazítsa. Vezír Szokolli Musztafa ő, akit ez évben nevezett ki Szulejmán szultán a magyar hódoltság legfőbb tisztjébe, a budai basa méltóságába.

Az új helytartó elnézi a bércek kilátójáról kormánykodásának jövendő székhelyét, a meghódított ország fővárosát s tolmács útján ily különös szavakkal fordul a «leigázott» és őt remegve figyelő magyar urakhoz:

- Salam alejkum, Messiás hitin lévő, emberséges gyaurok, jeleseknek jelesei, fővitézlők igaz gyöngyei, kik vagytok velem együtt a páratlan és győzhetetlen padisah lábapora, - kik vagytok mostantól az én alattasim és kaftánomnak oltalmazottjai! Kívánom, hogy mindenféle állapotaitok hihetetlen jól legyenek elrendelve, pálcám alatt! De ezek itt nem jó állapotok, melyeket az én szemeimmel látok! Azért is kérlek efendik, hogy övezzétek erősen magatokat, kezem alá segítségül siessetek, mert bizony mondom, nem hagyok három nagy-Bajram ünnepet sem elmenni a nélkül, hogy Budát a világ világosságává és az igazhívók szemefényéül ne ékesítsem!

Megrázta kicsit már deresedő fejét s emeltebb hangon folytatta:

- Ugyan micsoda rend is legyen ez? Ez nem ilyen dicső urakhoz illő rend, hogy legelső városotokban, tornyokra és virágokra nézvést, alig valamit tapasztalhassunk, annál inkább nem olyan pompás építéseket, ahol a vándor a földnek szennyétől megvetkezhetik! Nálunk minden utolsó faluban van feredő-ház, kit éjjel-nappal fűtünk s tizenhármas gurusok fejében, egyirán-sólag használhatják kicsinytől nagyokig, a szegény meg ingyért.

Bólintott, aztán hozzátette:

- Csak Sztambulban egymagában, háromszázig való fürdőházunk van, száz lelket is könnyen befogadó! De nekünk - úremlőknek - saját szállásunkon ékeskedik külön fürdő szobánk, mely nélkül szégyen, bűn és betegség volna az élet. Mondom azért s minden elménk és testünknek fáradságát fordítjuk mostantól arra, hogy felettébb bő forrásaitokra födelet vonassunk! És azokban vetkező termek legyenek elegendőleg és medencékről se legyen más beszéd, mint legjava márványbéliekéről, mert én azokhoz hideg-meleg gyógyítóvizeket akarok nektek indíttatnom és kalapált rézzel boríttatnom az egészséget, ha Allah tetszése engedi...

Engedte s a Rudas- és Királyfürdők falába eresztett tábla aranybetűi maiglan tanúsítják, hogy Napkelet fia szavának állott. Kőből emeltetett épületeket, tiszta márvánnyal burkoltatta és padoztatta, a boltozatos, rézveretes kupolákat tetőablakkal szereltette fel s megnyitotta a kapukat.

Pest-Buda ős-fürdőváros más-más hőfokú csarnokait dupla ajtók rekesztették egymástól külön, hogy a levegő mindenütt megtartsa kiszabott hőfokát. A fűtést egy földalatti üreg szolgáltatta. Ez a leghátulsó helyiség felé nyúlt s nagy, a padozat alá rejtett üstöt hevített. Az üstből csövek eredtek, láthatatlanná borítva futottak a falakon a tetőzetig, hogy a fürdőzők az állandó fővésben tartott vizet, gőz alakjában kaphassák. Persze, hidegvizet vezető csövek is voltak, a falburkolatban. De még így sem lehetett a padozat átmelegedését teljesen megakadályozni. Ezért hát - hogy a kényes vendégek ne kapdossák folyton a lábukat - a fürdőszolgák mindjárt érkezésükkor, arasznyi vastag fatalpakat osztottak szét köztük, valamint egy-egy *pechtumal* nevű, kötényforma gyolcsdarabot. (Mert akkor még, abban a barbár korban, szemérmertlenségnek tartották volna az emberek, térdnél följebb csupaszon mutatkozni egymás előtt...)

Az előcsarnokban az olajkárosok mindenféle piperecikket árultak; ezek közt egy *oth* nevezetű, finom, földszerű szőrvesztőt s egy másik, szintén földes állományú, *guil* nevű anyagot, mely a hajzat tisztítására szolgált.

Manikürözés, pedikürözés, ugyanúgy divatozott, mint ma. Sőt a pihenőszobákban a vendégek kávét, sorbethet s más üdítő italokat is, ugyanúgy élveztek.

Rövidesen Bécsig futott híre az új budai fürdőknek és Lichtenstein herceg - aki azokat maga is kipróbálta - nem győzött fényükről és kényelmükről áradozni:

- Varázsló ez a budai nagytörök!

Nem. Csak kényes ízlésű, a nyugatinál bár más, de azért egyáltalán nem lekicsinylendő kultúrájú és amellettszakállkötéséig becsületes ember volt, - mindenképpen méltó arra, hogy élet-történetével egy kicsit közelebbről megismerkedjünk. Hiszen rövid idő alatt őseink is úgy megszerették, hogy egyszerűen «Musztafa apánk»-nak nevezgették és örült az az előrenden való magyar uraság, akit barátságába fogadott.

Akadnak ilyenek, többen. Hátramaradt irataiból megállapíthatjuk, hogy milyen sűrű levelezést folytatott, például a Zayakkal, a nagy oligarcha Mágóchy Gáspárral, sőt Zrínyi Miklósnak is gyakran kínálhatta szomszédi jóindulatát. Egyikőjükön sem múlt, hogy ezeknek az ajánlközásoknak olyan siralmas véget kellett érniük, mint amilyet értek.

Az 1566-tal meginduló, egyetemleges ozmán előnyomulásnak - még inkább a bécsi királyi közönynek - a kisdud Szigetvár is áldozatul esik s benne két halálos golyótól találatlan Zrínyi miután annyi kárt okozott a Nyugat felé gravitáló török hadaknak, amennyi csak tőle tellett és miután az ostromban elfogdosott pogány vitézeket... napról napra karóba vonatta, ott a sáncok

török nyilvánossága előtt. Kölcsönös szokás szerint, persze levágták az ő elesett tetemének fejét is és aláküldték Sztambulba, hogy kopjavégről díszítse Mehemed nagyvezír szállását. De - és itt mutatkozik ki talán legszebben Buda fürdőváros pátrónusának nemes jelleme - ahogy Musztafa az ő nagy ellenfelének elmúlásáról és megdarabolásáról értesült, többé nem nyugodott mindaddig, míg a porhüvely sorsa felől nem intézkedett.

- Meglássátok s jól megtudjátok, hogy ez utólérhetetlen vitéz nagyságos urat oly felettébb-képeni fénnel és dicsőségekkel temessétek el nekem, hogy annak híre hetedik évig felcsapódjon! - küldi embereinek szigorú rendeletét. - Mert kardoknak lángoló kardja és bátrak világcsodája ő, kinek harcos szívével, egyedül a sívó oroszlán szíve vetekedhetik.

Meg is lett a hetedhét országra szóló, *keresztény* módon való *török* temetés, mely után leveles deákját hívatja Musztafa és így irat Zrínyi Györgynek a megboldogult várvédő elárvult fiának:

- «...*Kár lett volna, ha ily lovagias vitéznek testét az ég madarai falják fel! Ha kívánod, atyád holttestét elküldöm, vagy küldj te őérette megbízható embereket és én átadom a holttestet...*»

Rögtön nyargalót küldet a külön kaszabolt fejért is és Mehmed nagyvezírnek unokaöccse lévén, kivívja nála, hogy a közszemlére helyezett ereklyét nekiadják.

Még az előbbi levélnél is meghatóbb talán az a második, melyet - immár a hozzászállított fej birtokában - a hódolatlan magyar területek hivatalos urához, Miksa császár-királyhoz irat, szintén magyarul, mintegy a drága szőnyegekbe burkolt fej mellékleteként:

- «...*Énnekem jó (?) szomszédom volt és az ő halálán most is bánkódom. Evvel is megbizonyítottam, hogy az ő feje karóban ne álljon. Azért küldtem föl, tisztességet tettem nékie, testét is eltemettem. Kár volna oly vitézlő úrnak testét, hogy az madarak ennék...*»

Mély emberi érzésre valló Musztafának ez a cselekedete, melyet neki... soha, senki, egy hanggal meg nem köszönt.

De ő a keleti bölcsek megingathatatlan nyugalmával fogadta a hálátlanságot, a jutalom dolgát - mint hitbuzgó mohamedán - Allah tetszésére bízta s folytatta rendületlenül, kedves Budájának szépítését. Többet építtetett benne egymaga, mint elődei összevéve. Templomokat, iskolákat, karaván-szerályokat, fürdőket, népkonyhákat, - ahogy éppen jött. S ezeken felül egymást követték alapítványai és meglepő szociális érzékről tanúskodó intézkedései. A rongyos koldusokat mintha kisépérték volna a város utcáiról. Musztafa eltartotta Buda valamennyi özvegyét, árváját, és pedig nem a magyaroktól szipolyozott pénzből, hanem gazdálkodott, rendszeres pénzügyi politikát folytatott. Amellett gondoskodott alattvalóinak lelki szükségleteiről is. Súlyt helyezett vallásuknak szabad gyakorlatára. A katolikus plébánost sokszor látta vendégül. Protestáns jobbágyai számára meg prédikátort rendelt fogadni, nehogy hitéletükben amazok mellett rövidséget szenvedjenek.

Szinte túlzásnak tűnhetik ennyi emelkedettség, türelem, ennyi felvilágosultság egybehalmozása! Pedig a derék Musztafa jellemrajza ezekkel a szép vonásokkal még ki sem merült.

Tudott csörtetve harcolni és... könnyekig megindulni, imádott Budája miatt, melyet 1571-ben tűz, - hét esztendővel később meg földrengés sújtott, oly rettenetes méretűleg, hogy ötezer ember vesztette életét s az ő létének fő műve, építkezése is, nagyrészt a föld porával lett egyenlő. Akkor megszagatta szakállát és külön követekkel küldte meg Sztambulba a gyász-hírt.

Részvétet nem talált. Sőt ezzel a szerencsétlenséggel, egyszerre mintha egész sorsa is balra fordult volna. Sztambulban megkezdődtek irígyeinek: Szinán basának és Kara Ovejsz fődefterdának cselszövevényei... Hallotta ez a két ármányos, hogy milyen megható szeretettel csügg Musztafa a családján: *egy feleségén!* Hát ezt az ütőkártyát játszták ki ellene először. Rávettek az örökké unatkozó, kéjencségében szinte nem is épeszű, amellet természetől fogva kajánságra és kegyetlenségre hajló új szultánt - Murádot - hogy kínálja fel neki valamelyik hajadon hűgát, nőül. Tudták ugyanis, hogy amely török férfi a padisáh familiájából házasodik, annak minden más asszonyát szélnek kell eresztenie.

És most aztán lesték: hogy vergődik ki majd a csapdából, a szorongatott ember!

De az egyeneslelkű Musztafa nem kapadozott. Álmatag tekintetű keleti szemével felnézett az ajánlathozókra és csendesesen így felelt:

- Indsia serif! Üdvöz legyen az uralkodó! Mondjátok meg neki ó efendik, hogy vagyok aki vagyok, az ő nap-árnyékának szegény hold-árnyéka, - de árnyékom bármely halavány is, duplán rajzolódik a porba. Mert én oly feleséget ösmerek, akiben maguk a fő lélekvizsgáló angyalok: Monker és Nakir sem találhatnának egy szemernyi hibát - kitől én szép gyermekeket fogtam s kitől is én a világ minden kincséért meg nem válok. Allah tegye dicsőségesekké a tengerkegyelmű kalifa napjait!

Érezte, hogy nagy kockázatoknak fut. Tűnődő arccal nézett a gyanús sietséggel visszavágtató küldöncök után s... bensőleg már készült. Vértéződött annak sorsára, aki merészkedett egy szultána kezét visszautasítani.

Mostantól fogva állandó halálgondolatok közt élt, ami ebből az időből származó leveleiből is kitűnik.

- *«Féltem az én fejemet!»* - írja egyikben.

Majd gróf Salmmal közli bizalmasan, hogy helytelen kormányzat címén s mindenféle így-úgy okon, vádaskodnak ellene a Nagyúr előtt.

- *«De Isten az efféle kétszínűt... mind ezen a világon, mind az másikon, meg szokta büntetni... Isten tudja, hogy én nem színnel, hanem szívem szerint keserültem ez szegény (magyar) országot!»*

Méltán szólt így. Ellenségei ezt azonban ugyancsak nem mérlegelték. Készült az izgalmas színjáték végső szcenáriuma...

Murád fényes kísérettel a sztambuli főmecsetbe vonul és jómadár rendezőinek előzetes kitanítására, ilyen nyomjelző és baljóslatú kérdésekkel fordul a főmuftihoz:

- Mit érdemel egy olyan rossz-dolgú cselédünk, kit Allah, egész lakóvárosának többszörös elemésztésével tartotta szükségesnek, megfenyíteni?

- Halált! - károg a nemkülönben kitanított cinkos.

A basák kenetteljesen bólogatnak.

- És mit érdemel az az orcátlan varas eb, aki egy padisáh testvérenek kezét megveté?

- Nemkülönben, hogy Izrafil főangyal a Végső Nap trombitáját fülénél megfujja: a halált!

- Azont cselekszünk! - int gögösen a kényúr és ezzel szegény «Musztafa apánk» sorsa megpecsételtetett. Éjfélkor már indult az imbrahor basi - Epiáha főistállómaster - a szultáni halálos ítéletek végrehajtóival, a kapidzsikkal és válltarsolyukban ott lappangott... az összehurkolt selyemzsinór.

De azért egy halvány reménye még marad az ártatlan ember megmentésének. Nagybátyja, Mehemed volt a nagyvezír s egyben a szultán sógora: idősebbik nővérének, Esmahán szultánának férje. És Esmahán valahogy megtudta a rettenetes döntést. Anyjával, Nur Banuval, a «Világosság Asszonyával» együtt - aki szintén a bajbajutott rokon pártjára állt - hárman sürgős tanácskozásra gyűltek s egy a rémület sebességével vágató csauszt indítottak Musztafához, hogy az imbrahort megelőzve, értesítsék őt a veszedelemről s elrejtőztessék, talán megszöktessék.

Mostantól már filmszerűleg pereg a drámai kép.

A korbáccsal hajszolt lovak elnyúlt iramban száguldanak, mint két földön repülő felhő.

Melyik csapat ér előbb Budára?

Minden ezen a kérdésen fordul.

Válasz:

Epiáha bég, az imbrahor, huszonhárom vad anatóliai hóhérlegényével...

Muharrem, azaz szeptember havának 30-ik napján, reggel 9 órakor pattan nyeregből és kapidzsijaival együtt, fel azonnal, egyenesen Musztafához!

Még lihegve, olvasta elő neki a szultán szokásos szövegű ítéletét:

- *«Mert a halált megérdemelted, azt parancsoljuk, hogy miután a szent Abdestant és Namazt (rituális mosdás és ima) elvégezted, tartsd nyakadat ezeknek, akiket hozzád küldtünk»...*

De Musztafa nemhiába barátkozott a magyar urakkal! Jogérzéke erősen kifejlődött s nyíltan szembeszállt az esztelen szultáni ítélettel, ami egy muzulmán embernél szinte példátlan dolog.

Megragadta a nyakába vetett selyemhurkot és hatalmas férfierejével foszlányokra tépte, meg-rohanóinak lábához vetette.

- Hozzám ne nyúljatok, az Al-Sirat hídján fusson át, hetedik pokolba, Morhut bűzös barlangjába hulljék kárhozott lelketek! Írva vagyon a Koránban, hogy «a padisák ereje az igazság!»

A gyilkosok nem vetettek ügyet a felháborodására. Egyik bakó surranva hátamögé került, friss hurkot kapott elő s két társa már előre is szaladt a zsinór két vasgombjával, melyet két-felől egyszerre rántottak össze. Gyermekkortól gyakorolt mesterségük ördögi ügyességével, úgyszólván pillanatok alatt végeztek áldozatukkal.

Így veszett el Pest-Buda fürdőváros ősi úttörője és szerelmese, a legjelesebb férfiak egyike, akiről a rohanó utókor... alig valamit tud.

- Neve - *Musztafa* - nyelvünkön annyit jelent, hogy *Nevezetes*. Az volt, maradjon is örökre a magyar földön, melynek hajdani fiai ugyanúgy megsiratták és gyászolták, mint ahogy ő megsiratta és mélyen meggyászolta valaha a mi Zrínyi Miklósunknak és Buda városának pusztulását.

A szegényes emléktábla előtt vezetve útunk, emlékezzünk immár európahírű fürdővárosunknak első jótevőjéről! Több rózsát érdemelne a túlzott gyöngédséggel övezett Gül Babánál, akiről máig sem tisztázódott, hogy «szent» volt-e, vagy csak egy élelmes keleti illatszer-árus. Szokolli Musztafa alakja éles megvilágításban áll előttünk és lehanyatlott századok távlatából

is, kristályfényel sugárzik. Ha rajtam múlték, *szobrot kapna az épülő Tabán valamely kies zugában.*

Chair olla! Álmodj szépeket, szép Buda váráról, melegszívű, lelkes ember, minket szerető, emberséges török ember!

Egy kiskirály élete

Sokszor használjuk ezt a szót, hogy «kiskirály». Tudjuk, hogy középkori vonatkozású. De jelentőségének egész belső tartalmával nem voltunk teljesen tisztában mindaddig, míg a legújabbkori kutatások - elsősorban Hómanéi - ingatag elképzeléseinknek szilárd támasztékot nem adtak.

Nézzük, milyen adatok kerültek napfényre ezekből a becses bűvárlatokból, legelőször is annak a *birtoknak állományára* vonatkozólag, mellyel ez a mostanáig taláalomra használt jelző velejárt!

A Hóman-féle osztályozási táblázatokból kitűnik, hogy I. Lajos királyunk uralkodásának utolsó éveiben: a Telekdi familia egymaga egy várat és 60 falut, - a Nékcei 3 várat és 100 falut, - a Pekri 5 várat és 235 falut, - a Szécsi 6 várat és 170 helységet, - a Losonczi 7 várat és 100 falut, - Laczkfi pedig szintén 7 várat és hozzá 260 községet nevezhetett sajátjának...

Az ilyen családokra igazán cseppet sem túlzás a «kiskirály» jelző és e pontos birtokadatok ismeretében, már azon a gyakran előforduló középkori jelenségen sem fogunk meglepődni, hogy a legtöbbször vékonypénzű király, az országos politika nagy játékasztala mellett nem egyszer kapott... sakkot. *Valóságos* bástyák szorongatták, - nem is kettő. A figurák szerepeinek fel kellett cserélődniük. A koronás bábú lett a futó, a kényszerből deferáló fél, - a futó és országszerte garázdálkodó oligarcha pedig éppen csak azért nem lett nyilvánvaló király, mert hallgatólagosan máris az volt, a címzetes királyénál hasonlíthatatlanul kevesebb felelősséggel és több szabadsággal. A kiskirálynak nem kellett államgondokkal vesződni. Ő egyszerűen kardjára ütött s pusztá «legyen» szava volt a törvény a saját és mindazok számára, akikkel érdeke valamilyen érintkezésbe került.

Lássunk egy példát a középkori feudális akarat e mindenhatóságának illusztrálására és válasszuk ki hozzá a kiskirályok egyik legregényesebb, szinte legendás alakjának életét.

*

Eredetileg lengyel származású, a neve Stiborci Stibor. Állapota szerint comes, vajda, - legfőképen azonban a «Vág ura», még az előbb felsorolt Krózusokénál is nagyobb, összesen *harminc* keményen megerősített vár tulajdonosa. Amerre csak néz, a jobbágyok az ő barmait legeltetik, az ő búzáját vetik, aratják s rettegik félelmes öklét.

Mert olyankor, ha élet-eleme, a háborúskodás szünetel és neki rövid időkre saszféskébe kell szállnia, mód felett barátságatlan természetű ez az úr! Pár napi otthonlét után már megszállja a gyilkos unalom és lelke elsötétül olyan sötétséggel, amit a vadászskürtök vidám halalija sem képes tartósan felderíteni. Egyetlen reménnyel kecsegtető orvosság ígérkezik csupán erre a bajra. Ha nincs háború, hát csinálni s ha nincs törvényesen bejegyzett ellenség, akkor keresni ilyen törvényhagyáson kívül, sőt törvény ellenére.

Nosza, a bösz úr egy csapat szilaj csatlóssal kitör a várból és jaj az átvonuló kalmároknak, tőzséreknek! Örülhetnek még, ha szekereik kifosztásával, pénzváltó ládáik elrablásával megússzák és holmijukkal vele nem szakad a fülük, - ha ellenkeznének, hát nyakastól! Mert a Vág urának pár hitvány kis élet igazán nem számít. Az «utak bizonytalanságáról» felhangzó panaszokra meg éppen fütyül.

- Aki biztonságot akar, járjon nagyobb sereggel, mint az enyém! *Kard teszi a juszt*, nem az óbégatás!

Ime, ez az egyéni gyógymód a kiskirályok lelki bajaira. Sajnos azonban, Stibor enyhülete nem tartós. A világ kereskedői elég hamar értesültek a tudnivalókról s ettől kezdve a pestis-sújtott vidékeket sem kerülhette volna gondosabban az országon átutazó sok kufár és üzér-karaván, mint a veszedelmeshírű vajda birodalmát, a Vág völgyét.

- Nem jösztek, kedvesim? No, akkor majd magunk megyünk! - toporzékolt Stibor és fenyegetését beváltotta, nagyobb szerrel is, mint ahogy ígérte. Mert mostantól be sem érte többé a kereskedőkkel. A szomszéd urak váraira ütött, sőt egész mélyen beszáguldott az ország területére: valóságos hadjáratot viselt.

De a munkát megvető, szellemi foglalatosságokat nem ismerő kényurak legádázabb ellensége, az unalom, így is utólrta. Közel s távol már moccanni sem mert senkisésem... Egerekre meg az oroszán nem vadászik.

Ült hát megint Stibor, tétlen ögyelgő legényei közt és bámulta komor tekintettel azt a szédületes meredek sziklakolosszust, mely az éppen megszállva tartott fensík közepéből csúcsosodott elé. Léhűtő udvaroncai váltig erőlködtek körötte! De hiába. A legszolgaibb hízelgéssel sem sikerült a mogorva ajkakra egyetlen mosolyt csalniuk. Akkor hirtelen előállt Beczkó, az udvari bolond, gazdája mellé lépett s mindenek rémületére, jó nagyot csapott a rettegett kényúr vállára.

- Unatkozol, komám? Tanácsolnék egy biztos orvosságot.

A sötét bikaszemek vésztló lángot lövelve úsztak oldalt, a vakmerő fickóra.

- Mondd! Ha unaloműzésre igazán alkalmas lesz a tanácsod, kívánhatsz érte akármit. De ha nem, itt helyt karóba ültetlek! S most halljuk!

- Hát: akaszd fel magad, édesegy komám! - biggyesztette el száját az eszelős s egyet kacsintott és mint a gondtalan veréb, a legcsekélyebb félelem nélkül, vígan továbbszökellt.

A kiskirályból kirobant a homéri kacagás.

Ez a hang: merőben ismeretlen volt neki. És hozzá az orvosság hatóerejét sem tagadhatta...

Percekbe telt, míg fuldoklásából megint magához tért. Akkor aztán ő csapott a Beczkó vállára.

- Ahogy ígértem, azont legyen! Kívánj!

A fickó vágott egy fintort és habozás nélkül mutatott arra a sziklacsúcsra, melyen a kiskirály szemei az előbb még olyan kétségbeesett unalommal révedeztek.

- Építtess egy pompás várat ennek a tetejébe és add nekem készen, komám!

Most már az udvaroncok is mertek nevetni:

- Bolondnak bolond az ő kívánsága!

- Lehetetlent kértél és evvel eljátszottad a hasznos alkalmat!

De nevetésük rögtön torkukra forrt.

A nagyúr arca fenyegetőleg elsötétült.

- Lehetetlent? - tört ki belőle a sértődött kiáltás. - Mi lehetetlen egy Stibornak, ha végbe akarja vinni?

Nem akadt jelentkező. A kérdés válaszolatlan maradt. A kiskirály pedig a csörgőivel játszadozó félkegyelműhöz fordult.

- Bizony bölcs voltál, bolond! Jobban felismerted hatalmamat, emezeknél! Meglássátok, hogy micsoda fő-várnak kellessék állnia itt ezen a sziklacsompón, a legisleghegyén s egy esztendőn

belül! Nevedről majd Bolondócnak hívjuk, egyigaz szolgám, - úgylegyen hát: komám! Hejj! - rikoltott fel, ínyét mutogató ordas-nevetéssel. - Hejj ti kétkedők, gazok! Le a módos ruhákkal s uccú a munkának!

Pokoli kedve kerekedett a vásott ötletén, hogy épp azok legyenek a fellegvár-építés úttörői, akik mindenhatóságát kétségbe vonták! S üzte-hajtotta őket, nem ismert irgalmat irántuk.

- Iszkite! Iszkite!

Csak az volt a baj, hogy a hozzá hasonlóan semmittevéshez szokott nyeglék, nemigen haladtak.

Mi lesz így az adott szóból? A megígért esztendőből?

Megcsóválta sörényes üstökét s kibökkentett egy új, még az előzőnél is pajkosabb ötletet.

Ez lesz csak az igazi, kiskirályhoz méltó, - a nekivaló! Mindenkit jármába hajt, aki birodalmának területére rakja a lábát!

Kiadta rendeletét:

- Zárjátok le a völgyet! Feltartóztatni minden átutazót, - magánosat fejenkint, csapattal vonulót seregestül, akármilyen rangú! Ha meg tengelyen jár, hát avval! Szolganépet, szekereket, kocsit, hintót: aló igába, a kőfejtéshez! Az úrfélét pedig be hozzám, a palotába, terített asztalomhoz! Míg a közérő a várat fel nem építi, Stibor birodalmáról ugyan egy teremtet lélek sem moccan!

És a feudális «legyen» szó itt is elegendőnek bizonyult. A bratina-poharak üritgetése közepett elszállt az unalom, amellet a sereges közmunkával a bolond vára is idejére felépült, - olyan fénnel, aminek méltán járt csudájára a világ. A mindenhatóságában kéjelgő Stibor Itáliából hozatott festőket, kőfaragókat. A sziklakert pagonyaiba szökőkutakat és mesterséges víz-eséseket csináltatott, míg olyan tündéri lett az új alkotás, hogy a kiskirálynak szívébe mart a megválás gondolata.

Elébehívatta hát Beczkót.

- Mennyit kérsz a váradért, hé? Megveszem!

Úgylátszik, nem is volt olyan bolond ez a bolond! Három másik, mindennel felszerelt várat kötött ki csere fejében. És a legcsekélyebb alku nélkül megkapta. A Stibor-féle emberek nem szoktak pénzt a foghoz verdesni, kivéve, ha ország hasznára kívánták tőlük. Akkor... akár Mohácsig is elmentek s még jó - ha mint ott - két hajórakomány *bicskával* (!) és valami kevés sóval adakoztak a nemzet perselyébe.

Pedig a törökveszes idők oligarcháinak kincstára sem volt szegényebb, mint a Vág-völgy kényuráé. Az emlékiratok feljegyzik a már hitelbe vásárló szerencsétlen Ulászló, a címzetes király trónja mellett félfüllel elfogott, következő jelenetet:

Négy paszományos gyomrú férfiú vitatkozott egymás közt, nem is valami halkan. Bakács Tamás esztergomi érsek, - Kára ura: Báthori, - *gyöngyösi* Ország és *Parasznya* birtokosa: Újlaki herceg.

Bakács éppen a felraktározott ezüstkészletével kérkedett, mely már akkora, hogy kétszáz pénzverő két álló évig sem bírná feldolgozni...

- Nagy dolog is ezüsből pénzt csinálni! - vont vállat erre a beszédre a sánta Báthori. - De nekem a *károm* önti az aranyat!

- Nekem pedig még a kutyáim is *gyöngyösen* járnak! - pöffeszkedett Ország.

- Én - licitált Parasznya ura - bizony hogy nem rakok eb hátára gyöngyös bőrt! Inkább a sajátkészületűt is lehúdom róla! Csak a *parasztyaim* nónájából hatezer aranyat teszek zsebre, évenként!

Bakács Tamás, aki a kincstár kijátszásával, *ötvenedik* pár örökbefogadó szülege után (!) épp a napokban örökölte rengeteg vagyona tetejébe a *kemencei* «arany» uradalmat - melyhez többek közt 4000 hektár prima termőföld tartozott -, persze, nem maradhatott alul.

Bosszúsan vágta ki:

- No, nekem meg vagyon egy olly *kemencétském*, hogy kigyelmeiteket minden jobbágyostól és ebestül, ropogósra sühetném benne!

És ami a legfigyelemreméltóbb: ezek a vetélkedő kiskirályok még csak nem is hazúdtak, ott az éhes-rongyos koldúskirály trónlépcsőjén...

*

De el ne feledkezzünk a Vág-völgy hatalmasáról!

Nemcsak csillagdelelője, napáldozata is jellemző és érdekes.

Kevesek iránt táplált gyöngéd érzelmeket ez az erőszakos zsarnok. Ám e kevesek közt nagyon előkelő helyen szerepelt egy ritka fajtájú és vadászathoz kitűnő sikerrel idomított, Sátán névre hallgató kutyája. Ez azonban a mesterségbeli jóoldalain kívül olyan gonosz természetű pára volt, hogy a legteljesebb mértékben rászolgált nevére. Portyázó körútjait ruhafoszlányok és sűrű vércseppek jelezték. Ha zölden izzó szemével a homályos folyosók valamelyikének végén felbukkant, már sikoltozva menekült előle mindenki, aki nem tartozott szigorúan az egyedül-imádott uraság famíliájához: annak illatcsoportjához.

Ez a Sátán rendszerint gazdája lábánál étkezett és a vajda sajátkezűleg adogatott neki. De egy napon a kényeztetett kedvenc szűkülve és háromlábbon sántikálva ódalgott elő! Nyilvánvaló volt, hogy valaki megporhanyította a tűzpiszkáló vassal.

A zsarnok haragja nem ismert határt. Magából kikelten harsogott:

- Ide elém a gazt, aki ezt tette, különben a várkút kopolyájába kerültek!

A rémült cselédség nem mert ellenszegülni. Rávallott egy öreg udvaros jobbágyra, aki összemarcangolt ruháiban, épp elég szavahihetőleg mentegetőzött, hogy aprófa-laskázás közben, orvul támadt rá a vérengző kutya.

- Nem akartam azért vesztét, Nagyságod meghiggyje! Én csak védekeztem! Aközben találta el a husáng!

De Stibort már süketté tette az indulat.

- Fogjátok s gyerünk! - intett. - Meglakolsz bezzeg a kutyámért! Majd máskor legalább jövődöt gondoltok, aljosrendű, gyülevész népség!

És a vár fok menedékére hurcoltatta a jajgató vénembert.

- Le vele! Le, le, le!

Látta a nyomorult, hogy elveszett. Halálfélelmén már túl, összeszedte magát, szembefordult az irgalmatlan vajdával és harsányan felkiáltott:

- Idézlek az igazságos Bíró széke elé, te gögödben megbódult zsarnok, országfutó dülő, feje zshivány fejeknek! Azt mondom, mához egy esztendőre ottlegyél, kőszívű pároddal együtt!

Benigna asszony mindenben méltó foltja lehetett a zsákjának. Csöppet sem érzékenykedett. Folytatták a lakmározást, ahol félbemaradt és az emlékezetes nap évfordulóján már régen nem

is emlékeztek Stiborék az összetört cselédre. Csörgött a szarka; előkelő lengyel vendégek álltak a házhoz. Az asztal terült, csorgott a méregerős, fűszerezett bor, «magnum áldomás fecerunt» s a vár ura maga járt elől példával. Három ejteles, talpatlan kupákat köszöntött - a legkülönbébb egészségeket tudta felhozni - míg végül a túlsok jó megártott vérmes fejének.

- Csak nyugodnom esek egy kicsit - szólt és kitántorgott a kertbe, lefeküdt. Elázott embereként, mindjárt el is aludt.

Régi articulusok szerint, gyilkos fájdalomra ébredt. Valami kölykes patkányt zavarhatott fel hánykolódásával és a felbőszült féreg arcának ugrott. Nem volt előle menekvés, pedig az aggódó asszony nyomában kitódult vendégek is, mindent elkövettek, hogy megszabadítsák támadójától a kínjában őrzöngő házigazdát. De a megdühödött állattal nem lehetett boldogulni, sem az egyensúlyát vesztett ittas pusztulását megakadályozni. A sziklacsúcs meredekéről legördült Stibor összezúzott teste.

S a folt zsákja után kíváncozott. Mielőtt lefoghatták volna, a vajdáné fűzőjébe merítette törét.

Az élet túlhalmozta javakkal a kiskirályokat. Egy élet fölötti mégnagyobb úr azonban - úgy látszik - időnként kiegyenlített.

A törökverő kapucinerl

1697. szeptember 11-én vívták a zentai csatát, ahol harmincezer török hagyta életét, ép abban a pillanatban, mikor az ország földjére akart rontani: talán egy új Mohács hekatombáit rakni, a félhold hatalmának lófarkas jelvénye elé.

A nagyratörő keleti álm - és immár örökre - megsemmisült. Az elszánt keresztény védősereg a Tiszán átköltözés közepett ütött rajta az ozmánokon s az oldott emberkéve szálai szét-szórattanak. És a győző ő volt, I. Lipót fővezére: a «Kapucinerl».

Ki s milyen ember volt azonban, egyébként? Hogy élt? Szeretett-e és szerették-e?

Megérdemli Magyarországnak a török igából végleg felszabadítója, hogy többet tudjunk felőle, mint amennyit a lexikonok szűkös életrajzi adatai, róla megörökítenek. «*Savoyai Eugén* herceg, született 1663-ban, a francia Carignan-család mellékágából, a Napkirály svájci gárdájának parancsnokától és Mancini Olympiától - Mazarin bíboros egyik unokahúgától - mint öt fitestvér közt, a legifjabb.»

Tudnunk kell először is, hogy a curriculum vitaenek, már maga ez a rövid pár soros származási adaléka, valóságos kis katasztrófát jelentett a zentai hős életében. Mert a szépasszony anyja sem kerülte el a nagy nőcsábító XIV. Lajos hatalmas vonzását. A Napkirály kegyencnöje lett, mígnem az érdekesen sántító La Vallière kisasszony, egy szép napon kiütötte a nyeregből. A lobbanékony Olympia azonban nem törődött bele szó nélkül vereségébe. Epébe mártotta tollát és gúnyverset írt, egykori barátjának csapodárságáról. De a versről Lajos is tudomást szerzett s ő sem tartozván a csengetyűhordozó báránycsapatok közé - főképp nem, ha hiúságában sértette valaki - egyszerűen száműzte az ország területéről a hegyestollú költőnt. Így Eugén - apai részről már tízéves kora óta árván - most egyben anyja nélkül is maradt, és pedig meglehetősen szellős zsebbel. Hozzá még a számára előírt papi pályához sem érzett igazi elhivatottságot! Curtiustól Nagy Sándor életrajzát szerette inkább olvasgatni, habzsolta a matematika-könyveket, erődítéstant, katonai tudományokat és ahol szerét ejthette, könnyű, rendkívül kis termetével, lóra szökött.

Egy ízben kísérletet is tett, megkönyékezni a király szívét.

- Oh sir! Egy compagnie lenne leghőbb vágyam...

De Lajos csak kacagott.

- S még mit nem...! Maradjon ön a rózsafüzérenél, kis savoyai abbécska!

A Napkirály valahogy nem szenvedhette ezt a fiút. Irtózott kicsiny növésétől, azt meg egyenesen szentségtörésnek vette, hogy a gyereket nem lehetett a nyílt szembenézésről leszoktatni.

- C' est fatal, c' est fatal! Ez az ábrázat szinte végzetes számomra! - panaszkodott uszályhordozói előtt, ha úgy véletlenül megpillantotta az udvarnál a szegény kis Eugént. - S még egy ilyen figura ábrándozzék a katonáskodásról!

- Valóságos szégyenfolt lenne, sir, felségtek utólérhetetlen csapatain! - buzgólkodtak a kegyencek s ezzel Savoyai Eugén sorsa végleg eldőlt Európa leghízelgőbb és legszolgalelkűbb udvaránál. Amerre csak fordult, mindenütt gúnykacajba, bántásokba, rosszindulatú cselszövényekbe botlott, mígnem az elhivatottságát bensőleg izzóan érző fiatalember szívében, túlcserdült a mérték. Tizenkilencéves korában megérlelődött benne az elhatározás, hogy távozik hát abból a mostoha országból, mely szégyelnivalónál egyebet sohasem látott benne. Enged a bécsi udvar meghívásának.

- Nem akarok mást többé, mint karddal a kezemben, ellenséggként lépni át újból Franciaország határát! - kiáltott vérig sebzetten. - Új gazdámtól nem félek. Csak ti gondoskodjatok magatoknak olyan valakiről, aki meg tudja majd velem szemben a helyét állni!

Kilenc év nem múlt s már be is teljesedett szenvedélyes jövődölése. Elmondhatta:

- Íme hát itt vagyok, karddal a kezemben, ismét francia földön...

A bécsi udvar hamar felismerte és nagyon megbecsülte Eugén herceg kiváló képességeit. A zentai törökverő diadal évében - alig harminc esztendőskorában - már I. Lipót császár fővezére volt a szülőhazájából kimart fiatalember, aki szomorú gyermekkorának emlékeit, a franciás szabású öltönyt s fölötte a felleghajtó barna csuklyás-köpenyt azonban soha többé, még akkor sem vetette le, amikortól mindenki őt tekintette a birodalom igazi uralkodójának.

Nem nevette már bezzeg a Napkirály! Sőt marsallbotot, 2000 Lajos-arany évi járadékot és kormányzóságot kínálgatott neki! De Eugén büszke jelleme útálta az ilyen cigánykodásokat.

- Mondják meg önök öfelségének - felelte a megbízottaknak - hogy Eugén egy hajszállal sem szebb, mint amikor Franciaországban kinevették! Ugyanolyan kicsi, szentségtörőleg szembenéző, sovány, aszalódottan sárgásbarna arcú és paripa-fejű! Épolyan «fatális» látvány!

Elég hű képet rajzolt magáról. Így hatott. Csak a bár szintén kicsiny, fekete szemei voltak szépek, babonázóan mélyek, teli tüsszel és sugárzó értelemmel. Vidám tekintetük a sereg leg-elcsigázottabb harcosait is lángra lobbantotta volna.

- Ta kommt unser Kapuziner! Itt jön a mi kis kapucinusunk! - kacsintottak össze a hadfiak büszkén, ha megpillantották s a szó szoros értelmében tűzbe rohantak érte, úgy szerették.

- Épannyi várost fogyaszt, mint tubákot! - kelt róla a szállóige és valóban, Savoyai Eugén herceget el sem lehetett képzelni szipákolás nélkül. Estéknként már egészen maszatos volt jellegzetes paripa-orra, a dohány portól. De ő ezzel nem törődött, mint ahogy szívből megvetett minden egyéb külsőségeskedést is. Parókát sem viselt, csak ötvenes éveitől fogva, mikor sörtekemény, fülei fölött két kis szoros tekercsbe sodort saját hajzata, csodálatos zebra-csíkokban kezdett őszülni. Akkor hozatott egy azidőben «nélkülözhetetlen» allonge-parókát, fejébe csapta s nem vált meg többé a vendéghajtól, bár ez a szörnyéptítmény majdnem akkora volt, mint ő maga s csak még hosszabbá tette kis paripafejét.

A cifrázkodási hajlam teljes hiányán kívül, persze ideje sem igen maradt hiúskodni, a harminc diadalmas csata fővezérének. Eleven esze folyvást új, meg újabb terveken sült-főtt. Szakadatlanul dolgozott s egészen megaggott koráig sem engedélyezett magának, napi három óra álomnál többet.

- Aki ennyi idő alatt ki nem alussza magát, az ugyan soha! - szokta mondogatni.

Turinnál egy vén invalidus katonája véletlenül meghallotta e szavait s meg nem állta kifakadás nélkül:

- Micsoda rabszolgája ön uram a szerecsenjenek!

- Hát ismerhet-e nyugtot olyan valaki, akinek az a mestersége, hogy minden nap újabb szenvedéseket szaporítson? - horkant fel Eugén s azzal porosan, verejtékesen, egy nagy szippantás burnóttal, tovább loholt.

Katonáit azonban megkímélte minden fölösleges erőfeszítéstől. Apró, lelkes szemei boldogan ragyogtak, ha kurjongatni hallotta «fiat» és saját erszényéből gondoskodott róluk, amikor - többször igen, mint nem - az idült pénzzavarban szenvedő bécsi kincstár a zsoldfizetésekről... megfeledezett.

Mint hadvezér, sohasem foglalta írásba terveit.

- Haditanácsot csak a habozó ember tart, akinek nincs ínyére valami vállalkozás! - nevetett.

S mindig biztosra ment.

Így egy alkalommal - Turin felmentésénél - a terep magaslatáról körülnézve, bátyja aggodalmát fejezte ki, a franciák túlnagy száma fölött.

- Ej! - fakadt ki Eugén, türelmetlenül. - Hiszen ezek a szegény ördögök már annyi, mintha meg is lennének verve!

Ebben az időben a kis savoyai már nagyszerű képességeinek delelőjén állott és olyan hallatlan népszerűségnek örvendett egész Európában, amilyenre őelőtte sohasem akadt példa. Egyik győzelmének hírére egy előkelő angol hölgy - halálos ágyán - kétezer fontnyi összeget hagyott rá, holott Angliának is megvolt a maga Marlboroughja. Egy jóra való kertészember pedig szintén őt tette vagyonszármazásának kizárólagos örökösévé. De 1707-ben, Péter cár hozzájárulásával, megkínálták a herceget a lengyel trónnal is.

Eugén azonban csak a fejét rázta.

- Köszönöm, uraim! Nincs az a korona, ami megérje a függetlenséget!

Sokat tartott szellemének szárnyalására. Ám lelke alázatosan meghajolt, az őt ilyen nagy kinccsel megajándékozó, felső Hatalom előtt.

Katonái megfigyelték, hogy ütközetek előtt, a Kapucinerl egy pillanatra mindig felveti szemeit s kihallgatták, hogy vajjon mit motyog ilyenkor?

- O mon Dieu... Istenem!

De a következő percben már süvített a parancs!

- Avancez! Előre!

Haragot nem tartott, pedig az irigy Starhemberg Guido és a féltékeny Mansfeld, elég borsot törtek orra alá! Attól meg, hogy ő sebezze meg másvalakinek érzékenységét, éppen óvakodott. Aggkorában eltűzelte rendkívül becses feljegyzéseit s mikor barátai evégett korholták, csendes tünődéssel így válaszolt:

- Hagyjátok csak! Így jobb lesz. Nem írhattam meg a való igazat, két nagy uralkodó sérelme nélkül...

A lovagias érzület mellett - a korszellemet tekintve, melyben élt - figyelembe kell azonban vennünk Eugén herceg egy másik, igen erős jellemvonását: meglepően fejlett szociális érzékét is. Magyarországi birtokain például azért rendelt el valóban nagyarányú építkezéseket, hogy a nyomorba süllyedt népet kenyérhez juttassa. Intézőjét pedig, aki a munkások egy részét - mint szükségtelen - el akarta bocsátani, amint szándékáról értesült, ő bocsátotta el állásából.

- Úgy találtam, hogy ön itt a szükségtelen...

Mindazonáltal egy csöppet sem volt kegyeskedő és szenvelgő, nem palástolta emberi gyarlóságait, sem, hogy milyen elragadtatott lelkesedéssel viseltetik, többek közt, a szépnem iránt.

- Aki nem merész a szerelemben - hajtogatta gyakran barátainak - olyan ember kezére én ugyan egy századot sem bíznék! Nem katonának való.

Valami titokzatos olasz hölgy el is kísérgette mindenüvé a táborozásokban. Igazán mély jelentőségre azonban csak egyetlen nő tett szert a Kapucinerl életében s ez a nő a szép «Lorel» - Strattmann Eleonora grófnő - a magyar Batthyányi Ádám gróf özvegye volt. Több mint negyedszázadon keresztül olyan nap nem múlt, hogy Eugén - ha valamelyik győzelme után történetesen Bécsben időzött - annak estéjét ne Batthyányiné társaságában töltse. Vagy

piquét játszottak, vagy regényeket olvasgattak, de soha egymást meg nem únták. Pedig az érintkezés oly sűrűn bonyolódott Eugén Himmelpfort-utcai palotája és az özvegyi hajlék között, hogy a herceg Bécs-szerte közismert Izabell-paripái már maguktól tudták az odavezető utat. Eugén aggkorában később gyakran megtörtént, hogy hintója megállt a Batthyányi-palota előtt, de senki sem szállt ki belőle. Mert... a herceg bent a kupében, elül a vén kocsis és hajdú, a hátsó csapólépcsőn pedig a két öreg lakáj: valamennyien édesdeden aludtak. (Összesen háromszáztíz évet számláltak így együtt!)

A derék bécsiek már tudták, hogy mi a teendő ilyenkor. Felkeltették a kocsist és megrázták a Batthyányi-kapu kopogtatóját, aztán tapintatosan továbbálltak.

Magyar szempontból véve, Lorel a legszerencsésebb hatással volt az udvarnál rendkívül befolyásos barátjára. Minden könnyelmű erkölcsisége mellett is, egyvalamit élete végéig nagyon komolyan vett ez az asszony: elhunyt férje után maradt lelki örökségét, második hazáját, Magyarországot. Ha ott a viszonyok aggasztóra fordultak, azonnal gyászruhát öltött, útnak eredt s nem szánt Eugén után addig talpalni, míg csak valamely hadműveleti terepen mégis meglelte és kicsikarta közbenjárását.

Hogy miért nem ment romantikus szerelme tárgyához törvényesen is nőül?

Erre a gyakran felmerülő kérdésre, Lorel maga így válaszolt:

- Sokkal drágább nekem Eugén annál! Inkább keveredjem rossz hírbe miatta, minthogy a hetven évének gyengeségével visszaéljek.

A herceg egy alkalommal meghallotta ezt a választ és szomorúan mosolygott.

- Bizonyára meggondolná a dolgot a grófné, ha a Kapucinerl huszonöt évvel fiatalabb, ő pedig kevésbé ájtatoskodó lenne!

- Nem! - lobbantak tűzbe Batthyányi Ádámné még mindig szép szemei. - Akkor is minden így volna! Én jámbor vagyok, először, mert szívből szeretem Istent, aztán pedig, hogy vígasztalásom legyen azokkal az asszonyokkal szemben, akik kevésbé rosszhírűek, mint én...

Hogy ez a túlzott kímélet volt-e valódi oka az özvegy vonakodásának, vagy ha nem, akkor mi: azt nem tudjuk és most már sohasem is fogjuk megtudni. Eugén reménytelen szerelmének rejtélyét magával vitte a sírba. De alakja egyébként elég világosan áll előttünk s bőven rászolgált, hogy szobra előtt elhaladva, egy pillanatnyi megilletődöttséggel adózzunk neki:

Köszöntünk a századok távlatából, országszabadító zentai hős! Kalapot emelünk előtted, «edler Ritter» s mi is szeretünk, szívedben talán mindhalálig boldogtalan földi vándor, Kapucinerl, a világtörténelem legóriásabb törpéje!

Hajdani szép Budapest

Alig néhány hónapja, hogy a magyar fővárosban új hidat avattunk és akik az illetékesség jegyében beszélhettek, négyesztendő múltánra ismét ígértek egy pompás hidat, mely Óbudát Újpesttel köti majd össze. Haladunk, fejlődünk, ez olyan szemmel látható, sőt szinte már nem is látható: megszokott és szemünkbe idegződött jelenség, hogy néha alig tudom kételkedés nélkül hallgatni egy kedves öreg barátomat:

- Bizony, húgom, ahol azok a szép partfalak meredeznek, a Duna budai partján, oda jártunk mink a pajtásaimmal surján-koromban ebihalat fogni, rákászni, betyár-pandúrt játszani! Ott csípje meg aztán valaki a nebulót, ha úgy a sűrű bozótba bevette magát! Városliget? Hermina-út környéke?

Olyan kemény mozdulattal legyintett a bácsi, hogy Isten csudája, amiért a csibukja szárával (ez is régi dolog!) a szemem eddig ki nem verte.

- Volt arrafelé egy villánk, rég nem örültem úgy, mint amikor azt elkótyavetyéltük! Sohasem mehettem úgy haza nyáridőben éjjelente a kedves szüleimhez, hogy a májam ne vizsgolt volna! Pedig huszárönkéntes voltam, fiam! De már útonálló bicskáján azért csak nemigen szeret az ember forgolódni, mint valami gombostúvel hátbabökött pillangó!?

A «Mundérszdepó-bájm Kelenföld» környékéről is rémes, persze másodkézből való rablóhistóriákat hallottam, régen gyakran, ma egyre ritkábban. Atyus valahogy tempósabban nyomogatja a pipacsészébe, edzett hüvelykujjával, a tótágast bolonduló «finánclábszárakat». Hiába, kényelmesedik, kényeztetődik, lassankint elszokik már ő is a csudálkozástól.

- Hát még hol tarthatnánk evvel a várossal fiacskám, ha úgy nyugton tollasodhattunk volna! Ha valamivel békésebb lett volna a múltunk, - a mégrégibb múltunk! - tuppog érzékeny szipákolások közepett és ilyenkor valahová a messziségbe néz.

Szeget ütött a fejembe ezzel a sopánkodásával. Kedvet kaptam a dunaparti metropolisznak ebbe a felidézett régibb multjába egy kicsit mélyebben belepillantani. Hiszen elegendő, ha ilyenkor az ember a kiváló Salamon Ferencet és Peisner Ignácot fellapozza, adataikat Ballagiéval és másokéval kiegészíti. És lassankint kialakul a kép, az első békerontó idegen vendégtől, a töröktől megszállott Pest-Buda látképe.

*

Mohács gyászos korszaka a hivatlan beköszöntő időpontja. Azt megelőzőleg, a Várhegy környéke az előkelő fertály. Itt vannak az országépítő nagykirályok kiskirály-alattvalóinak fényes palotái. A vagyonos polgárok, céhek is idehúzódnak s nézegetnek sajnálkozva Pest felé. Aki odaszorult, csak efféle törött-marott atyafi. Pest ebben az időben még szegényes előváros...

A Margit-sziget már úribb! Sok rajta a klostrom. Módosak. Báró-úrfiakat, nádorkissasszonyokat, nagy szokás zárdákba adni. Mert ugyan ki maradhat e gyarló világon vétek nélkül? Jó, ha minden családban van legalább egy, aki a büntetést a többiek fejről lekönyörgi.

De nemcsak barátnak és apácáknak való hajlékok és «eget-változtatásra» alkalmas nyári házak vannak a szigeten. Falu mellett falu. Szép rendes, cserépfödélű kis községek. Megélnék a leguminás kertjeik terményeiből, halászatból. Táplálják a nagyszámú szigeti zárdát, meg a várhegyi népet, mely olyan gazdag, hogy estenden az ablakaiból kiömlő pazar fényáradatban úszik a környék.

A visegrádi polgár azt mondja, mikor ezt a tündéri csillogást a saját ámbitusáig ellátja:

- Már igazán, hogy beesteledett! Budán felgyújtottak! Ideje fekednünk!

Hát erre a bő és sokatígérő jómódra, erre az európai haladással lépéstartó fejlődöttségre ejt üszköt Mohács és vele az első megszálló hordák szétözönlése. Fénylik Buda fölött az ég! De e fény többé nem büszke paloták ablakaiból szűrődik! Maga a palotasor lángol. A pogány az Úrnak 1526-ik, gyászos esztendejében, nagyrészt felgyújtotta. Csudálatosképpen, a királyi vár megmaradt sértetlenül. Az aranycirádás fehér márványoszlop-csarnokok dacoltak...

Két évtizeddel később aztán már hiába keressük Budának pompás szállásokat építtető őslakóit. A hódító Kelet rakja itt fészket, a magyar uraság, a nyugati műveltség letéteményese pedig fut.

Tegnapi baromhajcsárokból lett basákat nagyságoljon?

Olyan nincs!

Távoli birtokára húzódik és a székváros területén nem marad, csak a rögeihez tapadt földműves nép s az élelmes, kalmárkodásával mindenütt boldoguló zsidóság.

Három újabb évtized sem múlik és a hanyatlás még szembeszökőbb. A megszállott országon átmerészkedő külföldi utasok már a királyi lakot sem találják épségben. A márvánnyal pártázott ablakok... sárral betapasztva.

- Mire az ilyen hiú parádé? - gondolja nyilván a demokratikus szellemben, alacsony sorsból felvergődött, egykedvű mozlím. - A nagy ablakon könnyebben befütyül a szél. Elég abból annyi, hogy az ember éppen kikandikálhasson: nem jár-e kutya a kertben? Vagy... a hárem körül?

Bizony, a király kiskirály-urai sem ismertek volna ezidőben többé a szállásaikra! Azoknak hajdan Visegrádon túl elvilágító ablakait is, szurkos szalmacsóvával, rongycsutakkal tömködté el a török. A márvány-padozatokra rakott szabad tüzek füstjének egyszerűen lyukat vájt a falban.

Egyházaink közül a Szent György- és Boldogasszony-templom ugyan még áll. De már nincs bennük kereszt, sem kép. Az ilyesmit meg nem tűrő ozmán mindent kiszórt és esténként a *müezzin* éneklé az imaórákat a tornyokból. Templomainkból mohamedán mecset lett, a várból pedig - hovatovább - romhalmaz. Fehér sem maradhat fehér a környező szennyben. A márvány sem dacolhat örökké! Porlik. És Mátyás király káprázatos tróntermének bedült mennyezetén, éjszakánként már kísértetiesen világít be a hold. Az Európaszerte híres bibliotékából maradt még talán pár darab. De gyanús, nagyon gyanús...! A basa mindenféle ravasz ürügyekkel lehetőleg már eltanácsolja a látni akaró külföldieket. Nyilván azt rejtegeti, ami... nincs.

Következő fejezete a pusztulásnak: a szobrok rombolása. Mint tudjuk, némely népeknél ma sem ment ki a szokásból Menti azonban a törököt, hogy neki vallásába ütközött, bármiféle ember-ábrázolás.

Ebben a siralmas korban a gyönyörű Pest-Buda szinte már teljesen elveszítette város-jellegét. Átvonuló keleti karavánok otthonos szállóhelye: egészben török lett. Dűledék házak, rom, korom, üszök, esőhordalék, szerte heverő, elföldeletlen dögtetemek és rajtuk lakmározó, falkányi ragadozómadarak, kóbor ebek mindenütt. Az elrongált kutak vízszolgáltatása megszűnt. Átalvető, szennyes börturbákban, öszvérek hordanak a «vár»-ba mocskos, fertőzött

ivóvizet. Az állatok alig győzik a kidobált tört cserepeket, árkokban kiömlő házi szennyet kerülgetni. Az oszlopos paloták földszintjére bekötte nyerít a janicsár-ló. A keresztény temetők kiborogott sírkövein üldögélve, egy-egy apadtszemű, agg török: nagy merengve ópiumot szív. Néha még el-elvilágít Visegrádig a magyar főváros. De csak az egyre gyakoribb tűzvészekkor. Mert ahogy fogyadoztak a kőházak, ugyanúgy szaporodtak az alacsony török igényeket teljesen kielégítő, felette gyulékony deszkaviskók. Felhódzó füst, általában nyugodt dologtalanság, a passzív szemlélődés füledt párája, lebeg a fejlődésében erőszakosan megakasztott dunaparti metropolis fölé s ha itt-ott tarkítja is valami élénkség, többé az sem a kultúrált világ termékeny helyezkedése. Kelet mozdulása, a közelebb tolódott Ázsia színekepe.

Itt egy szőnyegáros, amott kígyóbüvölő. A piactéren keringő vagy üvöltő dervis; varázsló, vándorborbély, kóbor köszörűs, sorbeth-kimérő, foltozó varga. Koránmásoló, - a ravasz ábrázattal kérődző tevék, néger elefánthajcsárok és elhullott macskák tarka társaságában. Közrendészet sehol. Szabály nincs.

Új építkezés?

Jó, ha véteknek nem tartja a török! A Próféta kifejezetten helyteleníti a földi javakkal való túlnagy törődést:

- *Kiszmet!*

Nem él az ember, csak holtáig! Untig elegendő, ha addig eltart és oltalmat ad a hajlék.

De meg ha nem is hirdetne ilyen világmegvető elveket a mohamedán vallás! A török *katona nemzet* és így hátán háza, kebelén kenyere. A csapattesteket ma ide, holnap amoda vetik... Aztán meg: minden harcos úgyis csak éppen annyi tulajdon felett úr, amennyit saját vitézi kardjával szelt magának! *A mozlim nem ismeri az örökösödés fogalmát.* Mire akkor a nagy buzgalom: ingatlan-gyűjtés, szépítgetés? Kinek?

Ellene mond hát a török építészet fellendülésének az ozmán *világi* törvények sajátosságos szel-leme is. Csupa korlátozás! Építenie, sőt tataroztatnia sem szabad, csak annak, aki arra előbb a *mimár-agától* engedélyt kapott. De ez... Konstantinápolyban lakik és amellet hogy távolról sem építész - rendszerint nem is konyít az építészeti dolgokhoz - amellet még ő maga sem teljesen szabad. Nem engedheti meg például, hogy keresztény vagy zsidó, a muzulmán házá-nál nagyobbat építhessen. Utóbbinak hajléka a tizenkét *pik*, előbbieké a tíz *pik*-magasságot felül nem haladhatja. A városrendészet fogalmát a *mimár-aga* sem ismeri. A török bevonulá-sával az európai utca forma-szabványokhoz igazodó alakulata egyszerűen eltűnt, megszűnt. Mély vizesárok, sánc, harci erőd, sárból vert táborvédő mű kellett a katonanépek, - már az aztán egészen egyre megy, hogy a város kellős közepén keresztbe fut-e és haránt, görbén vagy hogyan! Fő, hogy a célt szolgálja!

Az ozmán megszálló csak a középületek fényére helyezett súlyt s a lehengetelt magyar fővárosban is csak elvétve akadt egy-egy (Ali vagy Musztafa) basa, akiben elég eredendő szépérzék, vagy külföldről ellesett műveltség s amellet erély volt ahhoz, hogy népüknek hagyományos építkezési iszonyát le tudja győzni. És nem mai keletű - ebben az időben nem is alaptalan - az a fogalomcserélés, mely Pest nevét... a pestissel véti össze! A gyakori tűz-katasztrófákon kívül, vészes erejű fertőző betegségek dühöngtek át a szegény, tisztátlan magyar fővároson, megadva a kegyelemdőfést annak a kevés emlékeztetőnek, ami a hajdani aranykorból még megmaradt.

Végre kivonult a hivatlanul vendégeskedő török.

Elvitt az a patkószögtől kezdve, a Corvináig, az ég alatt mindent, ami mozdítható! Csak egyvalamit hagyott itt. A nyomort. No és... a felkínálatlan vendégszállásán nyomábalépő másik kéretlen vendéget: a «szabadítót», a bécsi császár-király felmentő hadait.

Magyarországnak a hódoltságból kiemelésével, az osztrák ház ünnepet ül. Hiszen visszanyerte nagyhatalmi pozícióját! Mert a segítőcsapatok egyszerűen *bekebelezik* azt, amit karddal hódított szerzeménynek tekintenek. És az egyedül megmaradt Boldogasszony-templom ormára, a levert félhold, helyett, mostantól felkerül a kétféjű sas.

- *Jure armorum!* - üt a mellére önérzetesen Bécs s rövidesen már a szomorú teljes-igazság jegyében jelentheti a világnak, befejezett művét:

- *Metropolis Hungariae Germanica facta est!*

A - német - tanácsnokok kinevezési joga ettől kezdve az új hódítókat illeti.

Hogy viselkedtek nálunk és melyek kormányzatuknak fő művei?

Elsősorban megkezdődik a pogány után való nagytakarítás. Jaj a betegség, vagy akármi más ok következtében visszamaradt, egyébként elég nagyszámú törököknek! Másfél századot bosszuló ostor csattog a hátukon! A kútmérgezés ostoba vádja címén, seregestül ölik a szerencsétlen mozlím asszonyokat, gyermekeiket pedig Kollonich csordánként hajtatja Bécsbe, «keresztény nevelésben» részesülni. De saját maga helyett hátrahagyja itt nálunk Kollich Lukács atyát, hogy azokat a többi törököket, akik halálos sebekben fetrengenek az utcákon, vagy más ok miatt el nem hurcolhatók, szintén kiragadja a tévelygés fertőjéből. És a bécsi módra fanatikus ember oly lázas gyorsasággal dolgozik, hogy már keresztelődmedencéhez sem viteti a rémült jelölteket. Ott helyt, az utcán, ahol éppen áll, kereszteli őket sorba egy... bőven megmártott vizesrongy segítségével. Talán maga Kollonich sem így gondolta...

A megszállás második műsorszáma: az *Ordnung!*

A háztetőkkel nincs sok baj. Azokat a török fővezér még a blokádyűrű lezárulásakor leszaggattatta. Annál nagyobb feladat azonban, a katonaszállásolás! És itt már elkerülhetetlen az építkezés. Jöhet mindenfajta mesterember, feltéve, hogy... német! Polgárjogot, mindenféle kiváltságokat, adómentességet, ingyen telket is kap, ha csak megígéri, hogy hajlékot emel rá. A lekoldúsodott budai magyarok lábatlankodását általában görbe szemmel nézték. De célszerűség okából, a német lovasgazda sem közlekedhetett Isten nevében. A város akkori legfőbb ura - a Festungskommandant - szigorúan elrendeli, hogy aki szekértulajdonos a belterületen megfordul, nem távozhatik onnan anélkül, hogy legalább egy fuvar füstölgő omladékot, vagy szemetet, magával ne vigyen.

Ennek a második gyászos korszaknak kényszertelepítései következtében aztán, ilyen előkelő elemek kaptak polgárjogot és ingyen portát a hajdan nagyúri főváros területén: a marhapásztor, a kapuórség, a muzsikások, az éjszakai virrasztó «bakter», - egy vincellér és a hamugyűjtő...

De alig indult meg így is nagynehezen valamiféle «élet», mármeg újabb katasztrófa zúdul Európa leghánytatottabb sorsú fővárosára. A kurucvész. Ez rakta fel a koronát a pusztulás művére. Hogy mekkorát hanyatlott ebben az időben Pest-Buda, mutassátok meg számok!

A török kiverésekor Budán azért még mindig mintegy 388 tekintélyes ház állt és lakosainak lélekszáma 24.000-re volt tehető. Pesté pedig 3000-re. A csatározások korszakában a pesti módosabb polgárok száma... 16-ra apad. 151 ház bedűlt. A többiben alig ötszáz inséges sanyarog.

A nyomor 1707-ben éri el tetőfokát. Rabutin generális tízezer főnyi, kiéhezett és elcsigázott hada ömlik a két kipusztult városra, mely a szó legszorosabb értelmében az éhinség elé néz, úgy, hogy kitör a halálfélelem tömegpszichózisa. Az utcákon tántorgó, tébollyal küzdő lakosság nyájankint, a porba omolva veszi fel a haldoklók szentségét és sokakat közülük - valóban - már a katonai élelemraktárból sürgősen kiosztott prófuntokkal sem sikerül megmenteni. Ugyanekkor a csontig lesorvadt barmok kínjukban szétrágják jászolaikat, vagy ott fordulnak fel az igásszekerek előtt, a démonokká gyötört emberek pedig azon mód nekik esnek...

Szerencsére, a zord télidő fölenged és a hihetetlen nyomor parányit enyhül. De Zaunackh János - Buda német bírása - még 1709-ben is kénytelen egy gyertyamártónak, eléterjesztett, öt szál gyertya fejében, harmincöt krajcár összegben kiállított számláját, e széljegyzet kíséretében visszautasítani;

- *Wenn bessere Zeit kommen...!*

A két koldúsváros közt a közlekedést ez időben a mostani büszke hidaink szegényes elődje, a hajóhíd bonyolította le. I. Lipót császár nyomban a török kitakarodás után, már szeptember 10-én elrendeli ennek a hídnak megszerkesztését és adminisztrációját külön szervre, a csász. kir. Hídfelügyelőségre bízva.

A híd 57 egymás mellé lehorgonyzott kis hajóegységből alakult, kb. 10.000 lábnyi hosszúságban s a Bécsi Kaput a délkeleti várba köti össze. A hídfőknél mindenkitől vámot szedtek, kivéve a hadsereg kötelékébe tartozó személyeket s nemeseket és közhivatalnokokat. A polgár csak akkor nem tartozott vámot fizetni, ha saját kocsijával járt. Rendelethez képest, a híd december 1-ig volt használatban. Azon túl szétbontották, nehogy megsérüljön.

A tavaszig terjedő idő a mai vadevezősök őseinek, a *«furkatások»*-nak évadja! Már ők is kiténtek páratlan vakmerőségükkel. Persze jó fizetségért, a leghajmeresztőbb vállalkozásoktól sem riadtak vissza. Ha netalán jégtábla került eléjük, kiugráltak rá, átcibálták rajta a csónakot és túlnansó szélén megint a vízre lökdösték. Nagyobb furkatákba negyven ember is belezsúfolódott. De erős zajlás idején csak egész kis lélekvesztők közlekedtek, legfeljebb két utassal. Azoknak is veszteg kellett a jármű fenekén lapulniuk, míg a jéggel való birkózás tartott: olykor három-négy órán keresztül. Mint forrásaink szintén megemlítik, némely mulatós úrfi egy-egy batyúból miatt is kész volt erre a nyaktörő átkelésre. Mert az éhhalál veszedelmének alig elmúltával, megint mindjárt lélekre kapott ez a csudálatos szellemű város, melyet sem török, sem a germán segítség: semmiféle átokverés nem bírt eltörölni a föld színéről. Talán éppen ezért... Kedélye a sirámokból nyomban áthangolt, egészséges nevetés szele - minden romlásban ismét fellángoltatta a Végzet lefelé fordított fáklyájának hunyó zsaráttnokát.

Büszke ódon műemlékeket az idegeneknek nem igen mutogathatunk. De Pest-Buda megmenekült. *Kedve* - vitalitása - mentette meg és tette ilyen naggyá, nem a segítőhadak.

Exotikus fejedelmek trónfoglalása

Szándékolatlan humorban bővelkedő, eredeti adatok birtokába jutottam minap. A szóbanforgó gyűjtemény Lipcsében látott napvilágot... 1720-ban. Összeállítója Johann Christian Lünig historico-politikai kutató, egyike azoknak a ritka kútfőknek, akikben a késői forráskereső nem csalódik. Én legalább sehol a legkisebb időpontbeli elíráson sem értem rajta, ami az újabbkori codex-szerkesztőknél néha bizony 20-25 év kilengésével is - nagy hátráltatásomra és elkeseredésemre - gyakran előfordul. A derék Johann mester anyaghalmaza jól kiállta a megbízhatósági keresztpróbát, amellet bibliofil érteken felül, még sok olyan érdekes dolgot is mond, melyek megérdemlik, hogy az eltelt kétszázötvenhét esztendő feledésporát lerázogassuk róluk. Tartalmaz például egy jegyzéket, melyben a művelt európai nemzetek királykoronázási szertartásainak leírásán kívül, a távol-idegen népek ilyen szokáshagyományairól ad felvilágosítást s melyet a gyűjtőnek bizonyára csak a legnagyobb nehézségek árán sikerülhetett összeállítania.

Kiszemelek hármat a lajstromból, lehántom róluk az elavult nyelvezetet és belehelyezem a száraz tárgyilagossággal regisztrált adatokat, napjaink színeskép vetítő gépébe.

AZ ABESSIN NÉGUS TRÓNFOGLALÁSA

Megtudjuk itt, hogy Hailé Selassié egy távoli elődje - Sulne - 1609-ben, uralomra jutásakor, a legősibb szertartások felújítását kívánta: «beavatást a hajadonokkal.»

Vajjon hogy történt ez?

A császársjelölt pompás lovas kísérettel, Axum - a hajdani székhely felé vonult. A kapuk előtt a város hat legelőkelőbb férjezetlen leánya - akik magukat «Sion oszlopainak» nevezték - várt rá. Fehérbe voltak öltözve és páronkint egymás után, egy-egy kerek abroncsra feszített, aranyszövetből készült korongot tartottak kezükben. Elállták vele az utat.

A reménybeli uralkodó leszáll most, kíséretével együtt, lováról.

- Hej, bocsássatok be, Sion szépei! - mondja.

De az első pár nem mozdul, sőt a hajadonok egyike, gyanakodó mű-szigorral kiált:

- Hát ki vagy te, hogy városunkba akarj jönni?

- Israel királya - hangzik a válasz.

A kisasszonyok dacosan rázzák fejüket:

- Akkor maradj kívül! Nem vagy a mi urunk!

A jelölt megismétli kérlelő igéit, sorsa azonban megint csak rideg elutasítás. Végre harmadszor teszi fel a barátságatlan hajadon a kérdést, melyre a jövő uralkodó ezúttal így felel:

- Sion királya vagyok és Abessinia négusa!

De e szavainál már rántja is kardját a tokjából s egy-egy merész csapással sorban kettéhasítja az útját álló, mindhárom korongot.

A hatás szembeszökő.

- Megismerünk, megismerünk! - zengenek fel ujjongva a zordkeblű leányzók és a díszkíséret győzelmi harsonái is felrivalnak. Sulne válltarsolyába nyúl, pénzt szór a nép közé, majd kíséretével együtt bevonul a székváros főtemplomába. Itt a legrangosabb pap - honi néven

abbuna - várja a császárt. A szentélybe kíséri, ahonnan őfelsége szállására megy, trónjába ül és fejére teszi arannyal ékesített uralkodói... *kalapját*. Mert koronát, jogart, országalmát, az abessíniaiak nem ismernek. Immár néguskalapot viselő uralkodójukat ellenben fülrepesztő ünnepi... füttyüléssel szokták köszönteni. A palota környéke egész nap harsog a füttytől, mely úgy látszik, az abessín lelkek emelkedett állapotának legjellemzőbb és egyben teljesen udvarképes kifejezője.

Ahány ház, annyi szokás.

SAFFI PERZSA SAH TRÓNRALÉPÉSE 1642-BEN

Ha az abessíniaiaknak nincs koronájuk, a perzsák viszont a trón jelvényét nem ismerik. Az ő trónjuk egy könyéknyi magas, lapos... *tálca*-féle. Erre ugyanannyi drága szőnyeget terítenek az új uralkodó számára, ahány elődje volt abból a nemből. Saffi sah esetében a számítás Ismáel-Saffitól kezdődik. Tehát ennek szőnyege kerül legfelül, a többi hét pedig sorrendhez képest, lévén Saffi az Ismáel nyolcadik utóda.

A sah-jelöltet nyolc elsőrangú khán vezeti az uralkodói tálcához. Ugyanezek elhosszítják neki a koronát, melyet őfelsége ajkával illet.

- Isten nevében! - kiált.

Majd ismét egy csók:

- Mohamed nevében!

És végezetül:

- Ali nevében!

Hogy ez az Ali ki volt és miért örvendett ilyen feltűnő megbecsülésnek, azt nem tudjuk. A magyarázat nyilván valahol a perzsa őstörténelemben gyökerezik, úgyszintén az a szokás is, hogy az új uraság a koronával előbb... jól megdörzsölgeti homlokát, és csak azután int a «*lele*» nevezetű hoppmesternek, hogy a magas jelvényt fejére borítsa.

- Isten engedje ezrekre menni az új sah éveit! - kiáltozzák előrenyujtott karokkal hajlongva a körülállók, mire megkezdődik a hódolat hivatalos bemutatása. A szent tálcához bocsátott khánok csókkal illetik a sah... papucsának orrát. Törvényekről, hűségsküről nincs szó. De az új államfőt illik tehetőséghez képest gazdagon megajándékozni.

A mai ember kedélyére, bizonytalanságra ez a fordított szokás is a meglepetés erejével hat.

EGY KONGÓBELI FEKETE KIRÁLY VÁLASZTÁSA ÉS FELAVATÁSA

Így történik:

A benszülött uraságok legtekintélyesebbjei - a törzsfők - a fennhatóságot gyakorló portugálokkal együtt, összegyűlnek a királyi hajlék előtt, egy négyszögletes téren, melyet a nagy parádé tiszteletére, előzőleg négy környéknyi magas *kőhányás*-sal tettek ünnepélyesebbé. Ennek az emelvénynek közepére ülő alkalmatosságot raknak, rá egy fénylő drótközből eszközölt kosárfélét - a koronát - három ujjnyi vastag arany kar-abroncsot és egy már európai eredetű bársonytársolyt: a pápa kiváltság-levelével. (Úgy látszik, a hittérítők eredményes munkát végeztek a vadonban.)

Másokkal együtt a kiszemelt fél is ott van a gyülekezésben. Jelöltetése azonban titkos, arról senki sem tud, leszámítva 10-12 legvénebb törzsfőt, a tulajdonképpeni választókat. Ezek egyike a «Nagy Kikiáltó». Az ő szerepe, hogy proklamálja az új felség nevét, miért is felkel a

porban guggoló notabilitások közül és előszólítja a jelöltet, majd a következő rövid, de velős beszédet intézi hozzá:

- Te, aki vagy, bárki vagy is, - aki uralkodni fogsz rajtunk! Ne légy tolvaj (!) soha többé ne lopj, ne légy kegyetlen, kapzsi, hanem fizess adót a szegényeknek és pártold a templomot! Legfőképp pedig viselj szép békességet a Fehér Gazdával, a portugál királlyal, nagy testvéreddel!

Tam-tam. Őfelségét a kórákásra ültetik, - fejére borul a drótkosár, karjára kapcsolják az abroncsokat, vállaira meg egy féltve őrzött gyapjútakarót. (Ki tudja, milyen nyögesztő rabszolgamunka silány csere-értéke!) Ezzel az új uralkodó, aki semmiképp sem lehet pogány, a misekönyvre teszi kezét és megesküszik, majd elindul székházába. Ilyen díszmeneteknél rendkívül fontos, hogy a tizenkét törzsfő egész út alatt *földet szórjon a fennkölt személy hátára*, mert ez a ténykedés egyrészt a barátság jele, másrészt pedig célszerű az új államfőt... a porlandóságra emlékeztetni...

Ha ilyen szertartás közepett érkezik otthonába ő-feketesége, akkor már tényleges király, aki a legmélyebb tiszteletre tarthat számot. Ez Kongóban úgy nyilvánul, hogy az országnagyok körbe guggolnak uruk előtt és... tapsolnak neki - a gyarmatos «nagygazda» kiküldöttei meg előrenyújtott bal lábbal, jobb sarkaikon üldögélnek. Nyolc nap teltén, a király szózatot intéz a néphez. Kár, hogy mindkét részről hamar elfelejtik, úgy a hűségüket, mint a hódoló nyilatkozatot! A király szenvedélyesen lop, a nemzet viszont porrá teszi, akit oly dicső körülmények közt emlékeztetett a porlandóságra. De a túlsok eső, vagy annak ellenkezője is, elég ok lehet arra, hogy a kongóbeliek királyukat hibáztassák és leöljék. Egy közepes élettartamú alattvaló, bízvást tíz-tizenkét uralkodóváltozást is megérhet...

*

Eddig Johannes mester felhasznált adatai. Azonban talán nem árt, ha a belőlük vázolt képeket, végezetül kiegészítem azzal, melyet más hitelt érdemlő forrásokból merítettem s mely egy hozzánk a felsoroltaknál sokkal közelebbálló, történelmünkben komoly szerepet játszó népnek - a töröknek - uralkodói székfoglalásaira vethetne fényt.

Legjellemzőbben tükrözik a hagyományos ozmán szultánavatási szertartásokat III. Murát hatalomrajutásának körülményei.

A nagy fordulat előzménye ez:

1574. *rabial-anal*, azaz december havának 23-ik napján meghal II-ik, köznéven Részeges Szelim. Mehemed nagyvezír a padisah halálának tényét eltitkolja, ami azért kiemelendő mozzanat, mert itt már egy, az új uralkodó trónraléptével és az ország érdekeivel szorosan összefüggő, hagyományos, hogy ne mondjuk: alkotmányos ténykedésről van szó. A bölcs mozlim védi a *Birodalmat az esetleges örökösödési puccsoktól*, mindaddig, míg az elhunyt császár jogszerű utóda - többnyire fia - elő nem kerül, hogy trónfoglalásával befejezett tények elé állítsa a népet.

Igen, de miért kell a török trónörökösnek egyáltalán valahonnan *előkerülnie*?

Mivel ő semmi szín alatt sem lakhatik a tényleges szultán székhelyén! Ez megint csak államcsínyekre vezethetne s amellet - az utólérhetetlenül udvarias keleti felfogás szerint - még kínosan is érinthetné a kormányon lévő nagyurat. (Kinek volna kellemes, javainak holta után következő élvezőjét folyvást a szeme előtt látni?)

A harminckét esztendő, hólyagos szemű, karvaly orrú, gyér veres szakállú és megrögzött ópiumélvezettől feltűnően sápadt Murád - magyarul: *Kívánatos* - elég biztos távolságban, a Dardanellák szorosán túl tartózkodik, mikor téli napfordulat napján, a nagyvezír titkos

gyász hírére és egyben hazahívását megkapja. Azonnal útnak indul és lefoglalván Feridun nisandzsinnak a Propontis partján himbálódzó hajóit, négy meghittjével Konstantinápoly felé evez, ahol éppen éjjélkor vet horgonyt. A tengeribetegség közben azonban már annyira elgyalázta a trónörökös, hogy csak fetrengetni tud. Úgy kell a Szerályig vonszolni. Igen ám! De az államtitokba be nem avatott bosztandzsik, éjjélkor bezárták a kaput! Nincs más hátra, az önfeláldozó Hasszán császár és Achmed kormányos ölbekapják a tehetetlen embert s ahhoz a kis kerti ajtóhoz cipelik, melyen keresztül az éjszaka érkező futárok járnak be a Portára. Itt egy veteményes ágy mellé fektetik Murádot s a két másik bizalmasra hagyva őrizetét, Hasszán és Achmed, belopakodnak a nagyvezírhez.

- Salem alejkum! A szentfelségű és bülbülszavú padisáh megérkezett...

- Allah tegye fénylővé szakállát! - hol van?

- Az ugorkásban hagytuk.

Mehemed rögtön fáklyát fog és a Kívánatoshoz siet, hogy elsőként csókoljon neki kezét. Az Osmán Birodalom jövő ura, szerencsére, már megkönnyebbült, így függőleges helyzetbe igazodhatik s az *előírt módon, állva* fogadhatja a nagyvezírt. Özvegyé lett anyja elé vezeteti magát. Nem csupán fiúi gyöngédséget tanúsít ezzel a látogatással. Egyben megint hagyományos szabályoknak tesz eleget, melyek megkövetelik, hogy a trón várományosát valamely legközelebbi hozzátartozója csalhatatlanul felismerje.

Ez esetben a nagyvezír Nur Banu első szultánához intézi a megkívánt kérdést:

- Valóban Amurád fiad áll-e itt előttünk, ó «Világosság Asszonya»?

- Tanúsítom! - zokogja Nur Banu.

Itt most aztán egy velőket fagyasztó jelenet következik.

Murád fekete leplet ragad, elburkolja magát s a Birodalom beszólított, hozzá hasonló kísértetiesen álcázott, legfőbb személyiségei előtt, behozatja atyjának más háremnőktől született fiait - öt ifjabb testvérét, akiknek legidősebbje nyolc éves - és a főmufti beleegyezésével... sorba megöli őket. Ugyanígy kivégzi azokat az odaliskákat is, akik atyja halála után reményteljes várakozásban maradtak. Valószínű, hogy az ilyen szörnyű eseményekben régóta parázsló háremnői vetélkedések és a személyes bosszú is szerepet játszottak. De maga a cselekedet szokásjog, mely abból az óvatos elgondolásból ered, hogy az új szultánnal szemben senki vérrokon ne léphessen fel trónkövetelőként és a császárságot belső zavarokba ne sodorhassa. Ez a tömeggyilkolás tehát megint ugyanolyan *állambiztonsági aktus*, mint a trónörökösnek a tényleges szultán székhelyéről való eltávolítása.

Ami egyébként a szultánfiakat illeti, rájuk nézve szinte megváltás volt a halál. Hiszen születésüktől fogva rabokként, a Héttorony rostélyai mögött kellett sínylódniük, arra a nagyon kétes lehetőségre sóvárogva, hogy valami sorozatos elhalálozások következtében, talán kiszólíthatnák őket a tartalékból! Trón vagy selyemzsinór: e két véglet közt lebegett boldogtalan sorsuk.

Hogy azonban Murádra térjünk vissza, testvéreinek kánonszerű meggyilkolása után, öt mindjárt napfelkeltekor - minisztereivel együtt - első hivatalos útja az Aya Sofia moskéba kell, hogy vezesse. Mert milliók ura is csak szolgálja Allahnak...! Majd a Szerályba térnek vissza az ájtatoskodók, ahol az új szultán az államtanács - diván - első ülésén vesz részt, de már egy különfalazott páholy elfüggönyözött aranyrostélyzata mögül, minthogy mától kezdve nem illenék többé magát a profán szemek előtt mutogatnia...

Reggel hét órakor aztán violaszín, feketével zsinórozott atlaszdolmányban, gyászturbános fővel, az uralkodó trónjára ül és fogadja az előkelőségek hódolatát. Ezeknek etikettszerű rangsora a következő:

Első a nagyvezír, aki *hasra fekve*, megcsókolja a császár előtt a szőnyeget. Utána az európai és ázsiai tartományok legfőbb bírái járulnak, ugyanígy a szultán elé - majd a három főkamara, - a birodalmi titoknok, - Konstantinápoly bírása, a mufti, - az ulemák (tudósok) tekintélyük szerint - végezetül pedig a kamarások és testőrök.

Mostantól kezdve a padisáh kis ideig szabad, a saját magáé.

Képzeltető, hogy milyen kihegyezett szemmel lesik Murádot is! Vajjon, hogy él e szabadságával?

Az ő első útja bizony egyenest a hárembe visz, ahol meglehetősen néz körül s kízó tengeribetegségtől valahára megváltva, így szól:

- Éhes vagyok...

Ez a mondása már a történelemé: futótűzként terjed teremről teremre, a *mollák* sietve feljegyzik és izgatottan a *münejin basihoz*, a főjóshoz viszik, szakszerű magyarázat végett. A bölcs nagy éhínséget és a mozlim erkölcsök hanyatlását jövendöli a kijelentésből. És próféciája mindjárt az első évben valóra is vált. A drágaság elképzelhetetlenül megnövekedett és Murád bevette magát a hárembe, ahol kizárólag dőzsölésnek élt. Szavahihető török historikusok feljegyzik, hogy egyetlen kurta napszakában, három-négy odaliszkát tüntetett ki kegyeivel és uralkodásának aránylag rövid ideje alatt, csak azon nejeinek száma, akik őt fiú-utódokkal ajándékozták meg, felülhaladta az ötvenet. *Kétszáz* gyermekéről tudunk, háremhölgyeiben pedig: *félezerről*...

De épp ez a falánkság lett is a gazdasági krízis okozója. Méltóságára valamit tartó török t. i. el sem képzelhető hárem nélkül. Ám a szultáni kereslet és túlfogyasztás majdnem *százszorosára* verte fel az odaliszkák árát. Ez elkerülhetetlenül a többi kereskedelmi cikkek párhuzamos megdrágulására kellett hogy vezessen, bárha egy-egy forgalmasabb napon néha 10-15.000 fehér és fekete - főként circassai és georgiai szépség jelent is meg, a konstantinápolyi piacokon. Hja, a Birodalom nagy volt és a legfelső példa mögött egyetlen hiú basa sem akart feltűnően hátramaradni.

Az első háremi körszemléről visszatérő Murádra aztán, még a következő szertartások vártak:

Legelőször atyja holttestének kellett megadnia a végtisztességet, mire a kijelölt basák vállukra kapták a koporsót és rituális futóléptekben - szinte rohanva - az Aya Sofiába vitték: eltemették. Lábtól neki az öt megfojtott szultánfit. E tényben már *uralkodói kiváltság* nyilatkozott meg. Mert ozmán szokás szerint, egyazon sírba, egynél több holttest nem kerülhet. Azért is van annyi mohamedán temető. Törökország valósággal a sírkertek hazája.

Harmadnap a hadsereg hagyományos megajándékozására került sor, száz tíz zacskó arannyal, - egyenkint egymillió és száz tízezer piaszter értékben. (A basák és nagyvezírek hát nem ok nélkül sürgették a hódolt tartományok adóját és ajándékait, amiről a történelemben minduntalan hallunk! Az ilyen méretű ajándékozásokhoz, *teli kincstár* kellett.)

Negyednap a Birodalom főtisztviselőinek előléptetési és megajándékozási napja volt, «gyászruhák és szőrmék beszerzése» címén. Ugyan-e napon az új padisáh szabadonbocsát a boszporusi Fekete Toronyból négyszáz rabot. Majd hajóra ül, hogy meglátogassa a Próféta zászlóvivőjének - Cjubnak - távolfekvő sírhelyét. Itt végzi a khalifa az ünnepélyes kard felövezést - ami a töröknél a koronázással egyértékű - és itt lesz a császár tényleges, törvényes

uralkodó, - már amennyiben egy despocia kormányformájának keretei közt, törvényességről egyáltalán beszélni lehet.

A Konstantinápolyba visszatérés útja a drinápolyi kapu és a szultán folytatja kegyeletes cselekedeteit. Meglátogatja atyjának és meggyilkolt testvéreinek sírját, mely fölött bánkódni és imádkozni köteles. Mostantól kezdve aztán, bírja az összes kiváltságokat és gyakorolhatja mindazon előjogokat, melyek a Próféta kardjával felövezett császárokat megilletik.

Néha meglepőek e jogok!

Főbbjeik a következők:

Őfelsége fekete rókaprémet, zöld indiai selyemposztó ruhát és ugyanilyen színű selyempatyolat-turbánt viselhet, - utóbbit három szál kandiai strucctolltűzéssel. (Rajta kívül a kiváltságos zöld szín és fekete rókaprém viselete, a Birodalom területén mindenki másnak tilos);

térd- és főhajtást követelhet mindenkitől; a Szerályból kijöveleikor ágyulövetést; *borotválkozás közben saját császári házi-zenét*; hét, éjjel-nappal üzemben tartott konyhát az állandóan friss és kész ételek százaival;

pénzt verethet; legfelső parancsot: úgynevezett *káti-serifet* és külügyi okmányt: *athnámét* bocsáthat ki; hét fehér lófarkas zászlót - thugot - hordoztathat maga előtt és használhatja a Birodaloméval azonos címet, mely: zöld mezőben ezüst félhold, fölötte kócsagtűzékes zöld turbán, két oldalt egy-egy lófarkas thug és körül - fosztányként - oroszlánbőr.

A Próféta kardjával felövezett uralkodónak kétféle címzésük van: egy magán (kis, vagy bizalmas) és egy hivatalos. A bizalmas jellegű ez: «*Zillulah*», azaz «Isten árnyéka». A szertartásszerű teljes, pedig így hangzik:

«Allah árnyéka, - ó tengerkegyelmű padisáh, Rumélia, Arábia és Adsem szultánjainak szultánja, - a népek fölött trónoló khagánok khagánja, - a magyarországi hitetlenek várainak elfoglalója (!) - az orosz és erdélyi paráznák viszályainak kiegyenlítője, - az Idő és Föld általános oszlopainak és az utólérhetetlen Ozmán Ház sarjainak legjava, - a muzulmán korszak egyetlenje, - a hódítás második atyja, - páratlan és győzhetetlen szultán, khán, - aki vagy... fia, aki... fia, ez pedig... fia! Tartsa meg Allah khalifaságodat az örökkévalóság legvégéig!»

Hosszú megszólítás ez bizony. De megadni felette ajánlatos volt, mert a fejedelmi személyeknek nemcsak címük: rendszerint *kezük* is hosszú...

Papillotage

1710 dec. 12.

Barátnőm, X grófnő - a nevét azért sem írom ide - egy valóságos könyvbe foglalt memoárral lepte meg nemrég a világot. Most egész Bécs körötte tolong, engem pedig megöl a keserűség. Hát már mindenki emlékiratot írkal?

Mai napon elhatároztam, hogy valamennyiőjükön túlteszek. És ez a fogadalmam szolgáljon egyszersmind megindulásul.

Ki vagyok?

Könyvemből majd kiderül. Egyelőre legyen elég annyi, hogy apai részről magyar, anyai oldalról pedig német vagyok és hogy Budáról jöttem fel ide a császárvárosba, az összesen huszonegy évemmel. Mert a *mi* köreinkhez tartozó dámák csak itt csinálhatnak szerencsét.

De fájdalom, az udvarhoz bevezettetésemről egyelőre szó sem lehet. Aki nem a *roture* nemtelen rendjéhez tartozik, könnyen kitalálhatja, hogy miért nem. Őspróbám, - a kamarási próba apai-leányági-felső-utolsóelőtti-ükanyai ízében, kissé megakadt.

Pedig egy év óta mi pénzt költünk az ősökre! Néha titkon szinte az a gyanúm, hogy személyükben talán meg sem mindig érik szegénykéik. De hiába, a dolog már valamiképpen divatba jött. Még az olyanok is, akik különben soha nem szándékoznak Bécsbe jönni és itt érvényesülni, egyre az őseiket hajhászszák. Legalább hát címereket festetnek és tallérnyi pecsétgyűrűket vésetnek.

Garde-tantim, aki rendkívül okos nő, azt állítja, hogy olyanféle ez a tünet, mint az ótvar. Koronkint váratlanul fellép, olyankor hevesen viszket, később aztán elmúlik. Az emberek ismét lomtárba teszik a címert és valamelyik rokon-gyerekeknek ajándékozzák a terhes pecsétgyűrűt.

Onklím tegnap mindenesetre csinos szcénát rögtönzött nekünk, a költségek miatt!

- Megint kifogytam a Budáról küldött pénzből!

A prókátort kidobta és néhány könnyebb dísz tárgyat összetört.

Általában úgy találom, hogy itt az urak inkább csak színleg gálásnak, de otthon hírül sem olyan udvariasak, mint nálunk. Bár színleg sem mindig! Tegnap hallom Serényi grófnő barátnőmtől (aki ó! már be van vezetve!), hogy mivel szórakozik például XIV. Lajos, a híres, híres francia Napkirály, - aki egyébként írni-olvasni sem tud és Monsieur, azaz a *dauphin*-jét, vagyis a trónörökösét sem taníttatta meg, erre a művészetre:

ha látja, hogy valamelyik hölgy a közelében lebecsátkozni készül, gyorsan valami szöges tárgyat csempész a helyére s aztán gurul a kacagástól, ha a szegény teremtés visítozik.

Fi donc! Szép viselkedés, mondhatom!

Különben ez az egész XIV. Lajos már kinő a könyökömön. Itt mindenki rá hivatkozik, róla ábrándozik, - igen, valósággal tömjénezik ezt a műveletlen fickót.

Kinsky komtesz meséli a multkor:

- Képzélje szívem, most érkezünk Franciaországból és mit láttunk...!

Kisült, hogy De La Feuillade herceg volt a házigazdájuk és ez az örült egy színaranyból vert Lajos-szobrot tart a palotája előcsarnokában s rajtaérték, hogy éjszakánként - kandelláberek fényénél - valami titokzatos istentisztelet-féléket mutat be neki! Ha ez nem bálványozás, akkor semmi sem az!

Segítek ezen a szolgálkúságon! Az én könyvemből majd értesülhet a világ, Lajos urunk kevésbé tündöklő oldalairól is! Az ilyen árnyképek festése most úgyis divatos.

Elmondom például, amit félfüllel, a Lotharingiai hercegnőtől, tehát a leghitelesebb forrásból elfogtam, mikor multkortájt egy másik tantimmal felkerestük. A dámák maguk közt csevegtek, azt gondolták, tízig sem tud számlálni a csitri. De én bizony kettő helyett kinyitottam azt a fél fületem!

Nos, a dolog így történt:

A hercegnő: Ah, legdrágább barátnőm! Ah, mit halottunk...! Szigorú titok! Mellesleg St. Simontól ered... Nyugodt lehet hát felőle, hogy cseppet sem nagyít!

Tantim: Szóval a Napkirály! Könyörgöm kedvesem, ne feszítsen a kínpadra! Csak gyorsan!

A hercegnő: Akarja ön tudni, hogy áll a dolog őfelsége tisztasági viszonyaival?

Tantim: De csupán az ön kellemes előadásában, erről biztosíthatom!

(Nota bene igazán: ez a néném egész nevetségesen a francia király bolondjai közé tartozik. Többek közt, senki sem hitethetné el vele, hogy Lajos nem a legcsudálatosabb lángész és hogy az egész ország, minden adójával együtt, nem valóban az ő legszemélyesebb tulajdona.) De folytatom!

A hercegnő: *Donc*, kiderült, hogy őfelsége már évek óta nem fürdött!

Tantim (*aggodalmasan*): Ah, pontosan mióta?

A hercegnő: Pontosán, *ma mignonne*, mióta utoljára volt szerelmes. Régente is mindig csak ilyenkor fürdött.

Tantim (*csüggedten*): Ha ön állítja, ez maga a szentírás. Nem kételkedhetem. Akkor bizonyára mosdik őfelsége...

A hercegnő: Meg kell, hogy bocsásson... Néha vannak ilyen nevetési rohamaim. Semmi az egész... mint Lajos mosdása!

Őfelsége ugyanis, reggelente csak egy illatszeres kendőcskébe törüli - néha - az arcát! És egész palotája hemzseg a poloskától!

Szentül hiszem, hogy ha nem a Lotharingiai hercegnőről van szó, az a dáma színünket sem látta volna többé. Így csak otthon tört ki a zivatar. Néném bevárta, míg a szubrett egy széket tólt alá, - két perc - és elájult.

Tulajdonképp nem is nagyon értem, hogy miért. Hiszen évente egynél többször mi sem igen fürdünk. Na és az a mosdás...! De ha nem illik! Nem vagyunk *roture*. «Igazán előkelő emberek sohasem kerülhetnek olyan környezetbe, hogy beszennyezhessek magukat». Erre a törvényre itt hamar megtanítottak. Igaz ugyan, hogy egyáltalán nem mosdani...? Talán mégis sok a jóból!

Hogy nénémre visszatérjek, a repülő elüzte rosszullétét s egy hét mulva bőven kárpótolhatta magát. Nagy bálát adtunk, csupa udvaronc... és egész áldott este egyébről sem fecsegtünk, mint a Napkirály őfelségéről. Ez a tantim kétszer is elmagyaráztatta Althann gróffal azt az ékszerkészletet, amit Lajos a kártyaasztalnál szokott viselni s ami a kincstárnak... kerek 12 és

fél milliójába került! Aztán, hogy csak a mulató-kastélyainak szépíttetése, évi 90 milliót tett ki! (Már értem, hogy mért eszik a francia *roture*... fakéreg-kenyeret!)

- Mondja! - kiáltott elragadtatva a tanti. - Ó kérem, ismételje el kedves barátom, nekünk azt a páratlan bölcs elvet, amit öfelségéről minap elmesélt! Tudja, a királyok szerelmeivel kapcsolatban!

És minthogy Althann némi gyöngével viseltetik a jelentéktelen Salm hercegnő iránt - aki azonban ezen az estén egy apáca-torok színű ruhában igazán türhetőleg festett - s mert ez a felöltöztetett seprőnyél is tapsolt, tehát csakugyan megkaptuk a kívánt idézetet. Biztosíthatok mindenkit, hogy nem volt benne semmi rendkívüli.

Lobkowitz már jobban kedvemre beszélt. Előadta, hogyan találta fel a híres francia főborbély - Binette mester - az allonge-parókat, mely minden birka fejét valóságos Jupiterfővé varázsolja. Maga a történet most sem volt különös. De a herceg nem mulasztott egy kis záradékot hozzáfűggeszteni:

- Parókára persze csak akkor gondolt Lajos, mikor haja torzsájáig megkopaszodott. Engedjék megjegyeznem, hogy *természetellenesen* korán...

Hanem mi jut itt most az eszembe! Valahogy ki ne felejtsem!

Mert egyébként is nevezetes esemény volt ez a bálunk! Ezen szolgáltuk fel először azt az elbűvölően kellemes valamit, ami magyarul körülbelül annyit jelenthet, mint *fagylalt*. Gyümölcsből, jégből - és talán még más holmikból készül. Hogy pontosan miből, igazán nem tudom. Nem tartozunk a polgári népség közé, hogy a konyha körül járkhassak s az érzékeny itáliai szakácsok az ilyesmit sértés-számba is veszik. Mikor Condé herceg Chantillyben megvendégelte a Napkirályt, valami hasonló illetéktelen érdeklődés nemcsak a lakoma 100.000 Livres költségébe, hanem kiváló konyhafőnökének - Vatelnek - életébe is került. A felizgult ember saját kardjába dőlt...

Nos, hát egy hajszálig-ilyen önérzetes itáliai konyhatudósnak köszönhetjük mi is, nagy sikerünket. Szegény Schwarzenberg asszony szemünk láttára májfoltokat kapott és most kíváncsiak vagyunk, hogy mivel akar legközelebb letorkolni!

Ha *csokoládéval*: akkor ugyan elkésett! Olivarez hercegnőnél, aki született spanyol és nemrég tartózkodik Bécsben, már ittunk. Elbűvölő ujdonság! Azt mondja ez a hölgy, hogy valami barna púderből készül és hogy az ő hazájában a dámák öt-hat csészével is képesek belőle, együltükben meginni.

Mit szól ehez a fűző?

Mikor, ha az ember dereka két tenyérrel át nem fogható: már «visszataszítóan kövér»? Mikor présben kell aludnunk és legalább kétóránként felkeltetnünk magunkat, hogy összebb-összebb húzassuk a zsinórt?

De ezt most hagyjuk. Még erről a spanyol dámáról kell beszámolnom, akinek az udvarnál *grande entrée*-ja, sőt *tobouret-joga* is van! Illetőleg mindőjükről. Mert hiszen más spanyol hölgyek is élnek itt.

Minő különös teremtések!

Hogy akik majd egyszer ezt a könyvemet olvassák, rossznyelvűnek ne higgyenek, elsősorban arról nyilatkozom, ami rajtuk szép. A lábuk! Hát ez valóban szép s erre olyan rátartóság is, hogy vérbeli spanyol hölgy - hír szerint - csak annak a lovagnak mutatja meg picit lábát, akibe szerelmes és akit kiváltképpen ki akar tüntetni. Előkelő spanyol nő lábának külön-engedély nélkül való megtekintése: fejvesztéssel járó dolog.

De ennyivel kész is vagyunk, ami a bájakat illeti! A spanyol hölgyek kebléről - ami nincs - ne beszéljünk.

Olivarez asszony ezt a furcsa tényt, következőleg magyarázza:

Náluk a női domborúságot a legnagyobb mértékben ízléstelennek tartják. Ezért aztán a serdülő lánykákra ólomlemezeket kötöznek, hogy épp ellenkezőleg, horpadás támadjon majd a keblük helyén.

Most már megértem, hogy mért húzzák fel ruhaderekeukat a spanyol hölgyek elől mindig a nyakukig és mért vágják ki - néha derékig - a hátukon...! Valamint azt is sejtem, hogy miért nyilatkozhatott a Napkirály Turenne marsallnak és Conti hercegnek olyan lesújtóan, ifjú menyasszonyáról - Mária Terézia spanyol infánsnőről - mikor ezt az országba behozták!

Bár legyünk igazságosak! A spanyol nőknek nem éppen a kebel elnyomorítása az egyetlen ádáz szokásuk. Azonkívül *nem ken-dő-zik magukat!*

Ma! A XVIII. században!

Mikor még a halottainkat is kifestjük!

Alig hinném, hogy ezzel valakinek újságot mondhatok, de a rend kedvéért mégis idejegyzem, hogy Mária Teréziát sem lehetett arca kikészítésére, csak a király rémítgetéseivel rábírní:

- Leányom, bizonyosak vagyunk, hogy vőlegénye örökre megirtóznék, ha jövőbelije immár másodszer mutatkoznék testetlen ábrázattal a szeme előtt! Hölgyeink ezt a magától értetődő műveletet úton-útfélen, a legnyilvánosabban végzik!

Igaza volt.

De azért ha a jövőbeli francia királyné helyében lettem volna, részemről mégis villámgyorsan visszaüzentem volna öfelségének:

- *Sir!* Én pedig a nagybendőjüektől iszonyodom, - ó jó atyám!

Mert hiszen, amilyen pontosan a régmultakból tudjuk, hogy IV. Henrik napról-napra félholtá ette magát a görögdinnyéből, ugyanúgy ma még kevésbé titkolható, hogy mit képes ez a szörnyeteg Lajos együltében behabzsolni!

Hadd írjam ide csak egyetlen, szerény *kis ebédjét!*

1. *Négy* teli tányér leves;
 2. egy hízlalt fácán;
 3. egy kövér fogoly;
 4. egy hatalmas edény saláta;
 5. egy még hatalmasabb tál Irish Stew;
 6. két sonkacsülök;
 7. egy tányér Paionne;
- azonkívül édesség és gyümölcs: roskadásig...

De hát most nem ő róka-falánkságáról van szó, hanem a spanyol ügyekről!

- Eláruljam, hogy nevezik ezt az országot, spanyol-imádó hazánk határain kívül? - suttogta fülembé pár napja, egy karusszelen, a mi bájos kis Cobenzl grófunk.

És aztán rögtön megmondta: «Villa nélküli ország!»

Ezek tudniillik még mindig a tíz ujjukkal esznek, - mint XIV. Lajos! De ő is csak restségből. Mert bár túlzás volna azt a hitet keltenem, mintha a világ már rotüre-szerre ismerné a villa használatát, mi azonban a divat első szelére beszereztük és köreinkben buzgón használjuk.

Ha elgondolom, amit tegnap Hermann bácsi mesélt... Tulajdonképpen vagy jó száz eszten-deje, villával ehetnénk! Körülbelül ennyi ideje, hogy egy Thomas Coryot nevű angol utazó az első ilyen szerszámot Itáliában meglátta.

- «Nagy megdöbbenésemre!» - vallotta be a jó úr.

De később kiderült, hogy fele sem tréfa bizony: tiszta ujjakkal az asztaltól felkelni! És a világjáró szívesen el is terjesztette volna hazájában az új evőeszközt. Honfitársai azonban kikacagták:

- Íme, hogy milyen nevetséges szokásokkal élnek a kis országok népei!

(Már csak erről az egy megjegyzésről is megismerném az angolt!)

Nos, hát a spanyolok az angolokon is tútesznek. Náluk máig sincs villa.

De még mi nincs!

Szék! Az sincs. A nők - a legelőkelőbb grandnékat beleszámítva - szőnyegen kuporognak a földön. Ott is étkeznek, a keresztberakott lábacskaikon. Hermann bácsi szerint, a móroktól vehették ezt a csúf szokást.

Olivarez asszony meséli, hogy valahányszor itt Bécsben székre kényszerítjük, egészen odavan. Szédül. Ami otthon sohasem esett meg vele.

Roppant mulatságos dolog egyébként, ehhez a dámához látogatóba elmenni is!

Érkezésünket egy udvarmesternő-féle jelenti be. Ilyenkor hirtelen arcraborul, egy ideig szinte megsemmisülten hever a földön, mi pedig álldogálunk és türelmesen várunk, míg a hódolat mámorából lassacskán magához tér.

Csakhogy...!

Ez a nő: törpe. Születésétől fogva és - úgylátszik, - etikettszerűleg is - törpe! Az urak udvar-mestereihez hasonlóan...

Valahányszor aztán egy újabb meghívott a szobába belép, mi többiek, kórusban tüstént fel kell hogy álljunk s ha mindjárt százan lennének is, a legfrissebb vendég elé sietünk, - üdvözöljük és körülhemzsegjük őt. Háziasszonyunknak és a hazájabeli dámáknak orrán, az ilyen ünnepélyes alkalmakkor, rendszerint egy-egy hatalmas fekete csontkeretes *pápaszem*, legjobb esetben lorgnon éktelenkedik. Szörnyű! De náluk most ez a divat.

- Édesem - mondta egyízben Madame D'Aulnoy - pápaszem nélkül mi már mintha mezíte-lenek lennénk...

Olyanok vele szerencsétlen fiatal teremtések, mint a tripudians-kígyók! Huhh!

Még csak a spanyol nagyúri ház belső rendjéről akarok itt valamit feljegyezni, mielőtt mára abbahagynám.

Ami az első szempillantásra feltűnik: rengeteg náluk a szolganép. De teremtő Isten, milyen ágrólszakadt rongyosak! Hajmeresztő.

Thun gróf, aki e tekintetben némileg szakértő, megsúgta nekünk, hogy miért. A spanyol szolgálkat alig fizetik.

Na, hanem aztán tolvajok is!

Multkor például, személyesen voltunk tanui egy igen előkelő családnál, mikor pástétom helyett: csupa félig-üres maradéktálak érkeztek be az asztalhoz...

A háziúr későn csapott a homlokára.

- Terringette! Elfelejtettem kiadni nekik... a zárható tálakat!

Mert náluk még az udvarban is ez a szokás. A lelakatolt edényekhez készül: összesen két darab kulcs. Egyik kint a konyhafőnöké, másik pedig bent az uraságé.

Hát ilyen állapotok vannak a «Villanélküli országban», - ami a világ előtt különben semmit sem von le, a híres spanyol grandezából.

Nem irígylem szegény embereket!

A franciákat: igen. És már bevallom, hogy - *hélas!* - azért is lázongok annyit a Napkirály ellen. Óh, az ő udvaránál, - ah, Párisban élni... Míg mi itt vagy meghalunk az unalomtól, vagy belekövülünk abba a bálványszerű, merev állapotba, amit úgy nevezünk, hogy *majestaetisch*...

És most jut eszembe, hogy ilyen sívár körülmények közt semmi érdekeset sem írhatnék ebbe a könyvbe, amelyből így hát nem is lesz soha könyv. Hanem elküldöm neked ezt a kis *papillotage*-t, édes Klotildom, úgy, amint van, levél helyén, amivel úgyis rég adósod vagyok.

Ölel sokszor, síríg hű, de bizony cseppet sem irígylendő:

Pólikád.

Egy udvarhölgy élete, a bécsi udvar fénykorában

Hófdáma...

A puszta szóra mindjárt, valami szivárványos csillogás káprázik meg a szemünk előtt. Selymek zuhatagára, pazar ékszerekre, süppedő szőnyegekre és csodálatos mulatozásokra gondolunk.

Hiszen bizonyos mértékig mindezekből tagadhatatlanul kijutott a XVII. századvégi, bécsi udvar szépeinek! De korántsem ennyiből állt az életük. Ha nem egyenes kinevezésként, hanem a kérvényezés hivatalos útján folyt le felvételüknek ügye: mennyi irkafírka, utánjárás, kilincselés, csak ameddig valamennyi szükséges okmány befutott!

Mert udvarhölgyé nem akárki lehetett. Maga az, hogy az érdekelt egy ilyentárgyú folyamodványt benyújthasson, azt jelentette, hogy előbb a kamarási őspróbák szigorú vizsgálatát kellett kiállni, mindkét ágon, fel-fel-fel, egész a csillagos egekig. Aztán, ha még össze is gyűlt a szükséges bizonyítási anyag! Ki tudja, hogy milyen lesz rá a titkos minősítés! Milyen a döntés? Hiszen a hófdámák sem voltak rangban mind egyformák! Udvarhölgy, palotahölgy, kamarásnő, bejáró-, napos- és óráshölgyek: mind megannyi rangfokozat, - sikerek, félsikerek és csalódások.

A *grande entrée*, a «nagy bemenetel» jogának kérelmezésére, háromféle válasz jöhetett az udvartól. Legkedvezőbb köztük - szülők gyönyöre és a jelölt táncoló diadala - ez a kurta kis szó:

«Agrée»... Azaz elfogadva.

«Différé», - no, itt már az akadályok vészfelhője tornyosult s újabb lótásfutások, kilincselések és erszény-nyitogatások kezdődtek.

Szinte látom lelki szemeimmel a megpróbált lelkű anyát, aki a bizonytalanságnak e nehéz napjaiban, belsőleg bár haldokolva az izgalmaktól, de kifelé hősileg fesztelenül, így bólogat kedves vendégeire:

- Hát igen, sok a gondunk! Képzeljék önök, *mindenáron* az udvarhoz követelik ezt a csúnya kis portékát! Igazán nem tudom, hogy sikerül majd kibújnunk! Férjem öméltósága, szegény, minden követ megmozgat. Mi is lenne az életünk, Pólika nélkül! El sem bírom képzelni.

A döntés harmadik fajtája - a tragikus - így hangzik:

«Refusé». Elutasítva.

Ez a keserű végzés lehetett az a lélektani fordulópont, a Bécs megítélése szerint eddig példás viseletű, nagyúri családfő életében, mikor váratlanul csak a homlokára ütött és a kinyilatkoztatás erejével világosodott rá, hogy ő alapjába véve egy nagy toklyó, az uralkodók személye körött pedig... valami rettenetesképpen nincs rendjén. Németek azok bizony, a lelkük fenekéig! Egy csöppet sem tisztelik Endre királyunk aranybulláját, nem tartják be a törvényeket s ezért - cito, citissimo! - móresre kell őket tanítanunk. Nosza, kössük a rezes kardot, szervezkedjünk, mert haza is van - édes vérnemzet - és annak lábbál tiport jogai...

Világért sem állítom, hogy *minden* fölkeléssel így lett volna. Hanem hogy igen sok kuruckodás háttérben jól kikutatható lenne az a síró-rívó kis hölgy, akinek udvari kelengyéje bár hiánytalanul elkészült, de sohasem kerülhetett a vaspántos utazóládákba, ez a gondolat nem akar kiköltözni a fejemből.

Ám, ha nem is vesszük éppen az ilyen legsötétebb eseteket! Az udvarhölgy életében, még a teljes siker mellett sem volt ritka dolog a könnyhullatás.

Megérkezett Bécsbe. Kicsomagolta hát azokat a tündéri holmikát!

Már egy sereg kapásra kihegyezett pillantás leste s kezdődött a többi dámával a vérfagyasztóan szívélyes társalgás:

- Lesz önnek *tabouret-joga*, ma mignonne?

Pólika - nevezzük őt így - csak bámult.

- Micsoda?

- Nos, olyan császári vörös bársonnyal és arannyal díszített, saját *carosse*-ja, amire nagy szertartások alkalmával, majd leüljön!

- Ne... nem. Nincs... ezt elfelejtettük - dadog Pólika s szívét ezennel már átverte egy mérgezett fülánk.

A többiek pedig összenéztek és mosolyogtak.

- Elfelejtette magával hozni a... hercegi rangját és előjogát, a kicsi! Ez jó...

- Magyarországról ugyanis nemigen jönnek spanyol grand-nék, akiket a felségek színe előtt leülés jussa, még *szintén* megillet, - ezt tudjuk! - villogtatta lorgnonját Alexandra Pia.

- Hiszen akkor nem várhatja ön a «nagy-antekamerában» sem, a kihallgatását? - szörnyűködött a hegyeskörmű Eudoxia.

De Szabina sem maradt adós!

- Sőt udvari gyász alkalmával, gyászposztóval sem vonathatja be a szobáit!

- Mindössze hintóját kárpitoztathatja feketére! - vágta ki Apollonia, gyönyörrel.

Mire mind (kórus): Szegény! Ó, a szegény!

Ezzel az árva Pólika el is volt intézve, legalább pályatársnői részéről. Mert egyébként ugyan csak gyűlt a dolga! Bevezetés itt. Bemutatás ott. Lecke a szertartásmestertől. Kioktatás a fourier-hivataltól, mely a külső megjelenés mikéntjét szabályozza. Tisztelgés a főudvarmesternőnél s végezetül... napi munkájának órarendszerű kiszabása.

Igen, jól hallottuk! *Munka*. Még pedig reggeltől estig. Kelés, megdöbbenően korán. Napjában számtalanszor, a legsürgősebben, olyan arányú parádés átöltözés, mint mikor mi például, operabálba megyünk. S amellet folytonos szolgálattétel.

A legdurvább házi teendőket kivéve, a császárkirályné minden egyéb személyi szolgálatát tudniillik, a különböző rangú hölgyek végezték. Így: fehérneműs fiókjainak, lakosztályának rendbentartását; mosatást, ványoltatást; szalagfűzést; őfelsége ékszereinek felügyeletét: ruhagondozását; öltöztetését, betegápolását, - szóval mindent, ami dolog egy nőnemű lény körött előfordul, a netalán előadódó éjszakai szolgálatokat sem felejtve ki.

Mert némely császárnéktól, még éjjel sem volt nyugalom. A pfalzi származású Eleonora Magdalénáról - Mária Terézia vakbuzgó nagyanyjáról - jegyzik fel életrajzírói, hogy hölgyének, Ansaloni Margitnak, az ajtók alatt esténkint galandot huzatott fülkéjéig. E zsinór egyik végét ő, másikat pedig a dáma kötötte csuklója köré s szegény teremtsenek, ezt a házi telegráfvezeték az éjszaka különböző óráiban - legalább nyolcszor, tizszer - erélyesen meg kellett rángatnia, hogy őfelségét így felébressze és imádkozásra serkentse. Persze, alig valamit szunnyadhatott, nehogy a költséket elmulassza.

De a többi hölgy sem pihenhetett kedve szerint. Időnként az álom megvonásával kellett magukat a jámbor önmegtartóztatásban gyakorolniuk. Ilyenkor égő gyertyát adtak kezükbe s mint a kísértetek ezekkel járkáltak aztán körül, hogy a tunyaság és restség rossz szellemét elűzzék.

A szolgálat könnyebb, vagy nehéz volta, mindig az egyes úrnők egyéni hajlamaitól és természetétől függött. A fentebb említett Eleonora Magdalénánál például, a nappal óráit is ilyenfajta foglalatosságok töltötték ki: kórházlátogatások, alamizsnás körutak a városban, ruhavarrások templomok és szegények részére, búcsújárások, stb. S mivel a kegyes asszony napi imafogadalmi már úgy felszaporodtak, hogy elvégzésükre a huszonnégy óra nem volt elegendő, így a letörlesztendő hátralékot is, az udvarhölgyek közt osztották szét.

Máshajlamú császárnék mellett természetesen változott a teendőik minősége. De mennyisége, az ritkán. Csak elvétve akadt olyan impératrice, aki a belénevelt előítéletek alul magát felszabadítva, méltányosságot tudott volna gyakorolni, főúri rabnőivel szemben. És egyébféle szolgálattól még a legbelátóbb «Domina» sem menthette meg hölgyeit. Ez az éjszakázások után sorrendben mindjárt második-legnehezebb kötelesség, az asztalnál felszolgálások kényes feladata volt.

Milyen bonyolult szertartásokkal, mekkora felelősséggel és mennyi fáradsággal járt: szűkek a kereteim ahhoz, hogy részletesen elmondjam. Elég itt annyit megjegyezni, hogy némi csekély felfrissítéssel, végezetül a *maradék-ételeket*, az úgynevezett «kisasszonyok táblájához» hordták ki...

Csakhogy, mikor jutottak szegények ahhoz, hogy maguk is asztalhoz üljenek! A csemegék felszolgálásával, jóleső ejtődzésekkel, családi beszélgetésekkel együtt, órákba telt, míg a császár étkezése «a hölgyek oldalán» befejeződött. Akkor pedig következhetett még a napi-renden házi hangverseny, a nagyszámú családi név- és születésnapok valamelyikének ünnepélye, vagy valami más szórakozás.

Gondoljuk el ezt a bőjtölésekkel fűszerezett robotot az egéznapi egyéb törődések után, a legszorosabban befűzve, és akkor már kaptunk egy kis ízelítőt az udvarhölgyek életéből.

Hát igen! Maga az a kérlelhetetlen vaspáncél!

Mert egy hibátlan *udvari megjelenéshez* kívánatos női derék átmérője, a harminc (!) centimétert meg nem haladhatta, Ezért a kisasszonykák már kora hajnalban felöltötték a kínozatszámot - ha ugyan nem abban aludtak - és lopott percekben, egy-egy ujjnyival minduntalan beljebb préselték.

De fáradságokon és kényelmetlenkedéseken túl, még rendkívül nagy kiadások is terhelték a hófdámát! Felszerelése évente legalább tízezer császári forintba került. Egy előkelő, akkorában divatos «spanyol» ruhára, legkevesebb háromezeröttszáz francia frank úszott el. Hogyne, mikor olyan bőven követelték azt a drága kelmét, hogy a templomi ültetéseknél legalább két széket kellett egy-egy udvarhölgyre számítani! Aztán micsoda súlyt is képviselt az ilyen aranyszövedékből, vontezüstből készült ruha! Némelyik magában megállt a padlón és ujjainak roppant golyótömítései, mindenféle csípőpárnázatával, a mázsán alig maradt alul.

A vállnál palástszerűleg, külön felerősített *uszály hosszúságát*, külön törvény szabályozta az udvarnál. Tizenegy könyéknyi hosszút egyedül a felségesasszony hordhatott. A főhercegnők kilenc könyékig. Míg a hófdámák megengedett uszályhossza: öt könyék. (Mai hosszmértékünk szerint, minden «könyék» alatt, egy méter és húsz centiméter értendő.)

Kiegészítette ezt a nyájas ruházatot a spanyol udvari viselet elengedhetetlen kelléke, a nyakbodor: az a ráncai közt vaslapokkal kimerevített *malomkerék-gallér*, mely a divat teljes kifejlődésének idejében olyan méreteket öltött, hogy az evőeszközök nyelét hamarosan... ki

kellett toldani, legalább egy karhosszúsággal. Másképp a hölgyek egyáltalán nem közelíthették volna meg szájacskáikat a deszkamerev, óriás gallértól.

Udvari gyásznál a fő-fourier körözüvénye írta elő a hölgyek kötelező viseletét.

Alkalmam volt Lipót császár eredeti gyász-cirkulárjába betekinteni.

Így szólt:

I. Fekete ruha. (Fénytelen, kásmir.)

II. Borítás, kreppből.

III. Hosszú kappe.

IV. Ruhán felül: «nagy spanyol mante.»

V. Gyász-*Flebchen*, a homlokon.

(Ennél a temetésnél a dámák ranghelye, sorban a harminckettedik, vagyis közvetlenül a főhercegnők után következő.

Csak egy olyan szerencsés eset adódott, amikor az udvarhölgynek nem kellett saját zsebéből fedeznie ruhakiadásait. Ez a boldog alkalom a császári szánkó-kivonulásoké, mikor a fő-fourier által előre kijelölt gavallér tartozott társnőjét meglepni valami elmés öltözettel. Ha a nagy versengésekre gondolunk, ez a gyönyörűség igazán «drága» lehetett a lovag számára...

A spanyol ruhához természetesen, megfelelő spanyol hajviselet is járt; azaz a viasszal lelapítottan hullámos. Hogy mily szigorúan vették, mutatja ez a kis példa:

1860-ban az ifjú spanyol királyné - orleansi Mária - ünnepélyesen bevonult Madridba. A Mária-templom kapujánál a díszmenet kiszállt a hintókból, hogy hálaadó misén vegyen részt.

De mit látnak a *kamera mayor* sas-szemei?

Hogy néhány szélverte kis pelyhecske nem, nem fekszik olyan üvegsímán öfelsege halántékai körül, mint azt a mindenható szabályzat előírja!

- Ó Uram Istenem!

Az éltés asszonyság megrökönyödött. A *végveszély* pillanatában nem talált semmi egyéb megoldást: gyorsan elfordult s - hogy enyhébb kifejezést használjunk - megnedvesítette tenyerét és így tapasztotta le a botrányossá lazult fürtöcskéket.

Napiparancs alkalmával keményen megdorgálták a szentségtörő etikettséért, rövidesen azonban... magas kitüntetés kapott önfeláldozó gondossága fejében. Mert inkább esett súlyos vétekbe ő maga, mint hogy királynéját engedje vétetni!

Persze, a spanyolokénál spanyolabb bécsi udvarban sem okozott kevesebb gondot a spanyol hajviselet és ugyancsak nem járult hozzá az udvarhölgy életének megédesítéséhez!

Vajjon hát miben lelhetette mégis valami örömét a szegény teremtés?

Mivel szórakozott az udvar?

Elég sovány mulatságok voltak bizony azok! Rókafogás élve, kendővégről, - színelőadások a jezsuita szerzők műveiből, - valamelyik főhercegi sarj zeneprodukciója, - néha egy-egy kis élehetetlenül tipegő, hajlongó, inkább sétaszerű tánc. És, no igen, a *kártya*! Piquet, az Itáliából frissen tanult tarochino, a spanyol l'hombre, a nyaktörő faron, ferbli. Landsknecht és tranta-quaranta.

Csakhogy még ezt az időtöltést is megkeserítette egy csomó zavaró körülmény. A játék sorrendjét tudniillik nem a játszani-tudáshoz, hanem az «ancienneté» elvéhez szabták! Ha nyomós okok folytán történt is néha kivétel, az ilyen ősi származással nem egyező ültetések, mindig a legélesebb csipdelőzésekre adtak alkalmat.

Az öreg Auersperg hercegről, I. Lipót premierjéről jegyzik fel az életrajzírók, hogy egy ízben partnerként, valami nemrég lett előkelőséget találtak számára beosztani. Hogy méltatlankodását kimutassa, a herceg a divatos ruhákra terelte a társalgást. Keserűen kifakadt, hogy manapság az embert mind rosszabbul szolgálják ki a szabók.

Egyszerre csak hüledező kompanistájához fordult s amilyen hangosan lehetett, így fejezte be beszédét:

- Meg kell adnom kedves nagyatyjának, még a föld alatt is, hogy soha senki nem csinált nekem olyan jó nadrágokat, mint ő...

Aztán, mindezek tetejébe, a játék tenger pénzbe is került. Sinzendorf gróf 20.000 forinttal szerepel egy télidény veszteség-lisztáján. Ligne portugál követ - 1696-ban - 50.000 forintot adott le, gróf Hallweil kamarás ellenébe, egyetlen alkalommal.

De kötelezte a veszteségfizetés a hölgyeket is. Szegény Auersperg hercegnő 12.000 dukátját - majdnem egész hozományát - kártyázta el, szintén egyetlen éjszaka alatt! Márpedig a játékba beosztás alul nem volt kibúvó. A részvétel nem csupán jog volt, egyben: kötelesség.

Ha legalább hangulatosak lettek volna az ilyen kártyapártik! De ilyesmiről, öfelségiek közvetlen társaságában, szó sem lehetett. A gáláns mantuai Gonzága Eleonora császárné halála után az udvar kedélyének maradékaiból is kifogyott s a Burg hallgatólagosan oltárra emelt istennője, az etikett lett.

Megint Lipót császárról mesélik a régi emlékiratok, hogy délutánonkint szeretett kettesben egy «prime» nevű játékot játszani. De az egész párti alatt egyik fél sem vallott egy mukkot sem. A csevegés nem lett volna az uralkodó méltóságával összeegyeztethető akkor, mikor például idegen követek fogadásánál sem szólhatott a császár a másik európai állam megszemélyesítőjéhez közvetlenül, hanem csak trónállójának fülébe súgta feleletét s az mondta ezt ki aztán, hangosan.

*

Hát igen, a XVII. században, ilyen kietlen volt a Burg belső, szellemi képe.

Ha összegezzük a sok utánjárást, testi fáradságot, kényelmetlenkedést, költséget (kihült maradékételek mellett), szinte az derül ki, hogy rosszabb és nehezebb élete egy udvarhölgnél már aligha lehetett földi halandónak. Ilyen körülmények közt, mint ezt a kortársak határozottan állítják, azt sem csodálhatjuk, hogy aránylag rövid idő után a legszebb dáma is, aki az udvarhoz került, elszürkült, elcsúnyult: felörlődött. De azért az előkelő szülők rendületlenül latba vetették minden erkölcsi és anyagi erejüket a méltóság elnyerésére, Pólka pedig változatlanul táncolt és ujjongott, ha Bécsből netalán azt üzenték neki:

«Agrée.»

Úgylátszik, hogy a hofdámáskodásban - minden sötét árnyoldala mellett - mégis lehetett valami szép és rendkívül kívánatos.

Alt-Wien

A világ kevés helyén érezzük magunkat olyan egykettőre otthonosan, mint Bécsben.

- Hiába, a hangulat...! - mondjuk.

Pedig aránylag milyen keveset tudunk ennek az elragadó városnak hagyományairól: eredetiségektől, sajtóságos szokásoktól, zamatos humortól átítatott múltjáról!

Kár.

Arra gondoltam, hogy talán nem végzek egészen fölösleges dolgot, ha összeállítok itt egy rövid vademecumot azok használatára, akik nem érik be a könnyen megközelíthető múzeumok, képtárak, stb. szemléletével, hanem szeretnek a felszínnél mélyebbre ásni, a letűnt idők olykor fonák, pajkos, vagy együgyű, de mindig megható szellemével társalogni. Elvezetem őket olyan helyekre, melyek nincsenek többé, - elmondok nekik néhányat a bécsi életnek amaz érdekességeiből és intimitásaiból, melyeket a frissveretű Baedekerekben ugyan hiába keresnének.

Nézzük először is azokat a látványosságokat, melyeknek utazgató elődeink megkülönböztetett figyelmet szenteltek, a lehanyatlott századokban!

Elmondhatjuk, hogy amint ma, úgy a régidőkben is, főként a *Burg*, a legendáshírű császári palota, keltette fel a bécsjáró idegenek érdeklődését s méltán! Mert építkezésének ódon esetlenségével, külsőleg bár nem sok élvezeteset nyújtott, de az otromba falakon belül - a császár százhatvanhat magánszobájában - annál káprázatosabb értékek voltak felhalmozva.

Szükségtelen szópazarlás lenne az arany-ezüst neműre kitérnünk. Ezek nagyrésze elkerülte a pusztulást és ma is látható. Sehol sem találtam azonban maradványát sem többé azoknak a mesébe illő *császári trónusoknak*, melyekről a külföldi követjelentések pedig, a legnagyobb elragadtatás hangján emlékeznek meg.

Milyen uralkodói dísz-székekben pompáztak mégis, a hajdani imperátorok?

Különböző feljegyzésekből megtudjuk, hogy koráll, tajtékkő, jaspis és türkizzel berakott trónusoké volt az elsőség. De nem egyszer történik említés elefántcsontból, fehér ezüsttel mintázott ébenfából és smaragddal ékített kagylóhéjból remekelt karszékekről sem.

Persze, ezekkel a trónusokkal megfelelő hagyomány is járt. Így I. Lipót császárról, a «teveszájúról», feljegyzik, hogy legszívesebben egy gálmakóból faragott dísz-székekben ült, «egyenrangú» uralkodótársainak pedig egy borostyánkő trónust kínált ülőhelyül.

Hogy ezek a kincsek az idők folyamán mi sorsra jutottak, azt egyedül tősgyökeres bécsi, annak is csak vérbeli régész mondhatná meg, ha ugyan maradt róluk egyáltalán valami nyom.

Trónszékeken kívül másik fő érdekessége volt a Burgnak: *a császári korona*.

Ne gondoljuk, hogy a hajdani imperátorok talán közvetlenül fejükön viselték ezt a minden drágasággal megterhelt ékességet! Nem. Rendes körülmények közt a korona az uralkodói emelvény mennyezetéről függött alá, tizennyolc darab ékköves láncról. Alsó széle azonban oly közel esett már a nagyúr fejéhez, hogy egészen úgy tűnt, mintha homlokát övezné.

A korona öble természetesen nem illett egyformán minden koponya-alkathoz. Pedig elsőrendűleg ünnepélyes alkalmakkor öfelségeik mégsem zárkózhattak el a személyes viseletétől! Ezt a bajt orvoslandó, az udvari ékszerészek - nosza! - minden új császár fejről sürgősen mértéket vettek és bíborbársonnyal, hermelinnel, újra bélelték, szükséghez igazították a koronát.

A hajdani Burg már szintén nem látható érdekességei közé tartozott még, a *trónterem padozata* is. Főként a keleti követjelentések, a bámulat legizibb hangján emlékeznek meg e nevezetességről és joggal. Mert «madárszem nagyságú» ékkövek mozaikja lett légyen ez a csudálatos padló, olimpiai bálványhatalmak földi talaja és lábaiknak méltatlan támasztéka.

Hova lettek ezek a drágakövek?

Talán a hadi okmánytár tudna a fogós kérdésre válaszolni...

De a császári szobákon kívül is találtak maguknak a hajdani bécsutazók, épp elég látványosságot. Ott volt mindjárt a Burgbástya ú. n. «Paradicsom-kertecskéje». Nyoma 1809 óta már szintén nincs, hanem a helyét még tudjuk; a mostani Kurtisch kávéházhoz közel.

Ha a régi emberek szemével nézünk körül, talán ennél a kertnél is többre tarthatjuk azt a másikat, mely a Duna partjával szemközt, Bécs városára néz. Nem kevesebb, mint háromezer császári kertész gondozta s összesen tízezer fát és hetven kis pavillont számláltak meg benne. (Megannyi egy-egy uralkodói szeszély...) A rózsaligetek sűrű lombjain - állítólag - a nap sugarai sohasem hatoltak keresztül.

Az 1700-as évektől fogva, annak a kornak ízlése szerint, a *kertépítés* régi formája is módosult. A kertet mostantól az épület belső architektonikus kiképzéséhez idomították és például I. József császár nagy súlyt helyezett arra, hogy a növényzet mintegy folytassa a belső termek és oszlopok perspektíváját. Ezért a fákat úgy nyesték, hogy azok magas, merev-egyenes falazatot tüntessenek fel, a virágágy és szökőkútfélék pedig, mintegy berendezési tárgyakként hassanak. Lehetett méltóságteljes az ilyen kert! De valami vidám képet aligha varázsolt elő a metszőollónak ez a kérlelhetetlen uralma.

Önként értetődő, hogy a császári üdülőhelyeket őfelségeik nem gyalogszerrel látogatták, hanem vagy fényes *cavalcade*-okban - lóháton - vagy udvari hintón. A gálafogatok nagy része ma is ott áll a schönbrunni kastély kocsisíjében. Ezekről hát nincs külön mondanivalóm. Hanem az már megint említést érdemel, hogy az efféle uralkodói kivonulásoknak mindig harsány trombitálások és dobszó mellett, a lovas hartschierék kíséretében kellett történniük, mikor is Bécs város összes harangja megkondult. Tündöklőbb látvány, mint egy ilyen díszmenet, el sem képzelhető. Főként, ha az úgynevezett «aranygálában» történt, mint a Toison ünnepein, mikor az előkelő kíséret minden tagja valódi aranszálakból szőtt köpenyben pompázott a lovon.

A *kocsis* valamelyik fogatos-lovon kellett, hogy üljön.

Miért?

Erre a kérdésre a császároknak a spanyol történelemből levont tanulsága ad magyarázatot.

Olivarez herceggel esett meg egy ízben, hogy a bakon előtte ülő kocsisa kihallgatta valami féltett titkát s aztán Madrid-szerte szétkürtölte. Hát a hasonló meglepetések ellen védekeztek ő bécsi felségeik...

De már most mi olyat lehetett egy ilyen kikocsizásnál látni, ami a mai kor gyermekére a rendkívüliség ingerével hatna?

Elsősorban megdöbbenem emlegetik a tapasztalatlanabb Bécs-utazók, hogy a császárváros köztzeit, lépten, nyomon... *bitófák* tarkítják. Rajtuk a kivégzett:

- Míg haját a szél el nem hordja...!

A bécsi polgár azonban nem annyira a borzalom tárgyának tekintette a bitót, mint inkább az igazságszolgáltatás győzelmi jeleként s mint ilyet, rendkívül tisztelte. Maguk az uralkodók jártak elől a követendő példával.

- Salve Justitia! - kiáltott fel I. Miksa császár, valahányszor udvarával egy ilyen gyászhely mellett elvonult s mélyen kalapot emelt. Holott, mint ez imperátori rangjához illő, még asztalhoz sem ült kalap nélkül; sőt kalapját az étkezés végéig fenntartotta.

Továbbiakban azon csudálkoznak a császárváros hajdani látogatói, hogy milyen egyöntetűen *keszegsoványak a bécsi emberek!* De ennek a tünetnek magyarázata nem valami faji jellegzetesség, hanem a bécsi nép jámbor túlbuzgósága. Bécs - valamilyen oknál fogva - minduntalan böjtölt és pedig olyan engesztelhetetlenül, hogy főleg az előírt nagyböjtök után, mintha csupa sírból kikelt csontváz járkált volna az utcákon.

A császárvárosnak ez a mély vallásos érzülete azonban, még más eredeti külsőségekben is kiütközött. Például: az utak tele voltak hancúrozó, visongó... *szerzeteskékkal*. Ahogy a majmolásig menő szülői negédség napjainkban huszáruhát, kardocskát akaszt az éretlen gyermekekre, ugyanúgy kaptak a régi bécsi fiúcsemeték csuhácskákat, facipőt, cingulust, olvasót.

A lányok öltöztetése is eredeti. Már szinte törvény, hogy az egytestvér hajadonkák hajszálig egyformán járjanak.

Ezek a népsajátosságokon túl - mint a jelenben is - a látnivalók egyik legfőbbike a *Szent István dóm* volt, a régi Bécsben. («Der alte Steffl», ahogy a bennszülöttek kedélyesen nevezték.) Kincsei közé tartoztak, többek közt azok az arany-ezüst függőlámpák, melyeket a császári ház vendégei hagytak vissza ajándékkul: százsámra. És vagy háromezer hasonló eredetű, vagyont érő karszék.

Hová kallódtak?

Nincs, aki válaszoljon.

Ami magát a vén Stefflt illeti, annak bejárata sohasem tátongott üresen. Nem beszélve a szabályszerű kolduscéhek képviselőiről, küszöbén mezítlábas, sötét gyapjuinges lányok álldogáltak. Lesütött fejükön éktelen szalmakoszorú, kezükben hatalmas... kefe.

A farsang túlvídám élvezői voltak ezek, akiknek a törvény szerint, napközben így kellett a pellengéren vezekelniük és a nyilvánosan ketrecbe zárt nyelves asszonyokhoz hasonlólag, túrni a járókelők csúfolódását, hogy estére kelve majd közerővel az alte Steffl hétszázhatvan kőlépcsőjének súrolásához gyürkőzzenek. Ez a hagyományos «*Istvántorony-súrolás*» is Bécs eredetiségei közé tartozott s a lépcső... egy napig sem maradt súrolatlanul...

Hát a *tisztaságra* nagy gondot fordított a császárváros; bár az utcák, sőt maguk a Burgudvarok, még a XVIII. század elején is kövezetlenek voltak. Ruhamosással locskolódni például, egyáltalán nem engedtetett meg a város belterületén, hanem kizárólag csak egy külön célra szolgáló külvárosrészben, a *mosónők negyedében*. Ide hordták ki Bécs egész szennyesét, átadták a mosómestereknek, akik a mosóasszonyokat kormányozták s végül a tiszta fehérneműt megint beszállították a városba.

Hasonlóképp a szigorúan tilalmas cselekedetek közé tartozott: *állatot leölni*, vért folytatni, a belterületen belül. Némi elnézésre csupán a csirkék számíthattak.

De élő állat sem juthatott a bécsi sorompókon túl, más, mint ló. Mert az élő állat is szemetel!

A *lovak után takarítást* külön drákói rendelet szabályozta. Ahol a hulladék elszóródott, a tett helyéhez legközelebb lakók:

- Lauf, Hans! - tartoztak ész nélkül kirohanni és seprőikkel, kannáikkal, hanyatthomlok rendet teremteni.

Még örülhettek, akik víz közelében laktak. Bár hiszen a mesterséges Dunaág nem valami bőven ontotta habjait. Sőt őszintén szólva, az olyan nyavalyás volt, hogy a restelkedő városi

magisztrátus már megint csak rendeletre kényszerült. Eltiltotta a gyalogszerrel gázolva *átkelést*, nehogy kiderüljön, hogy milyen sekély a meder... Bizony baj, hogy a városalapító elődök elmulasztották a Dunához építeni a császári székhelyet! De ha egyszer így történt, akkor legalább hát a Dunát kellett egy kicsit a városhoz igazítani... És akkor mit mérgezzék az idegenek, hogy milyen csepp az a bécsi Duna!

Nos, maradt azért még Bécsnek épp elég látványossága. Ott voltak mindjárt a csudaszámba menő *elefánt-behemótok*. Termetük, a török követek leírása szerint, elérte a minaret-magasságot s szemük, fülük, ormányuk, valami ördögös gépezet következtében, állandóan mozgott. Mikor a déldeje beköszöntött, az Elefánt-téri szörnyeteg felkapta ormányát a háztetők szintjéig, aztán melléhez verte, amivel nagyon épületes «güm-güm» hangot adott. Az Elefánt-utcai másik ormányos pedig - a fehér - éjjel működött. Mindkét elmés óraszerkezet bronzból készült.

Más utcakereszteződésnél asztalinagyságú, remekbe kalapált réztányér díszelgett. Rajta rézből való *páva*. Délben a madár tizenkétszer összeverte ércszárnyait s ugyanannyiszor körülsétált a korongon. Így jelezte az időt.

Órák tekintetében ugyan rajtuk kívül sem szűkölködött Bécs. Szám szerint háromszázhatvan templomának tornyain, összesen négyszázhatvan óra hirdette a világ mulékonyságát. De a bécsi rangmániának megfelelőleg, nem ám, ahogy a kedves kedvük tartotta! Hanem szigorúan a méltóságuknak megfelelő sorrend szerint! Mivel a büszke császárvárosban még az óráknak is volt rangjuk... Elsőnek az alte Steffl ütött (kalapácsát Evlia Cselebi akkorára becsüli, mint egy ló gyomra). A ranglisztán következő óra-előkelőség csupán akkor foghatott munkába, mikor Steffl már befejezte tevékenységét, ami a négyszázhatvanadik bécsi órának aligha szolgált előnyére, a pontosság tekintetében...

De ha egyszer itt tartunk, mondjunk valamit *az emberek rangkórságáról is!* Mert nem ritkán ez maga is teremtett látványos helyzeteket a bécsi utcákon.

Előfordult, hogy két udvarhölgy hintója orronverőcskére találkozott a közismerten szűk utak valamelyikén. Egyik sem mutatott hajlandóságot a kitérésre! Végezetül már a császári gárdáért kellett futtatni, hogy az döntsön.

Kényes esetekben ez a döntés néha a ravaszság fegyveréhez folyamodott. Úgy szólt, hogy a két dáma egyformán előkelő eredetű, tehát az illő udvariasság kedvéért, szálljanak ki a fogatból mind a ketten s egyazon pillanatban kereszteződve, hagyják el egymást!

Igen ám! Csakhogy a két kocsis sem kutya! Ők sem tartottak kevesebbet a társadalmi helyzetükre, mint maguk a gazdáik! Miért is elég sűrűn az ostornyelek argumentum baculinum-ára került a sor s a vitatkozók... lepedőben távoztak az értekezlet színhelyéről.

Híres goromba fráter volt *a bécsi kocsis!* Rajta csupán a régi bécsi életnek egy másik jellegzetes figurája: *a hordszékvivő* tehetett túl.

- Goromba, mint egy székhordozó! - mondta a császárvárosi polgár, ha éppen valami nagyon lesújtó hasonlattal akart élni s valóban... A cseresznyepiros frakkos, szíjas nemezkalapos, fehérharisnyás és megdöbbenően mosdatlanszájú fickók rendszerint már csak akkor hallatták figyelmeztető kiáltásukat, mikor valakit elütöttek és legázoltak.

- Auf!

Milyen jó, hogy Bécs mai látogatóinak nincs többé dolguk velük! Azoknak Alt-Wien fonák emlékeiből is már csak annyi marad, amennyi mosolyogni való.

(Bécs, 1936.)

Halhatatlan divat

- Ah, kedvesem, meglátja, nem leszek hosszú életű!

- ?

- Előbb-utóbb sírba fognak tenni!

- ?

- Megölnek, meg-öl-nek, ezek a bosszúságok!

- ?

- Semmi sem megy rendjén! Csupa pontatlanság!

Azt ne gondoljuk, hogy ez az egyoldalú párbeszéd napjainkban hangzik el, valamelyik gyufadoboz-rendszerű, csőbútoros bérpalotának bár-sarokkal egybekötött Récamierje felől! A XVIII. században, a szép Lolotte panaszkodik így. Mert bizony-bizony, neki is megvoltak a maga divatgondjai! Sőt neki csak igazán! Ő szegény, le sem kaphatta a hallgatót a telefon-készülékről, hogy néhány rendelést sebtében bemondjon. A liften sem ereszkedhetett le, kormánykerék mellé sem ülhetett, hogy leguruljon a városba, «kicsit körülnézni»! Neki, az ártatlannak, a mi alig pár hét alatt lebonyolítható idény-bevásárlásainkhoz, hosszú és fáradságos hónapok kellettek. Mivel a nő a fejedelmi abszolútizmus és a rokokó távoli korszakában sem tagadta meg nemét, sem pedig nemétől azokat a csillogó semmiségeket, melyek közt az, a legelőnyösebben érvényesülhetett.

Vajjon micsoda dolgokra lehetett szüksége egy XVIII. századbeli divatdámának, ahhoz, hogy ezt a hírnevét csorbítatlanul megőrizhesse!

Kicsenem emlékeztető céduláját a retiküljéből, elolvasom és elárulom.

Tehát: első tétel!

Természetesen, hogy maga a ruha!

Ez három fő-alkatelemből állt. A derékből és két szoknyából. A *derék* mély és hegyesen fűzött. Az alsó kart és nyakat nem fődte be, - ami persze sok rosszalásra, sőt szenvedélyes kifakadásokra is adott alkalmat. Hogy a méltatlankodásnak elejét vegyék, a nők fisűt: vállkendőcskéket kezdtek hordani. De azért átlátszatlan ne legyen valahogy, az a kendő! Sem helyéből kimozdíthatatlan! Mert hogy véletlenül feljebb-lejjebb ne csúsztassák, ennyire már mégsem mehettek a hölgyek, az engedékenységgel. A ruhakivágás kodifikálatlan törvény volt s rendelkezésének előbb-utóbb, még a spanyol nők is behódoltak. Természetesen, a maguk módja szerint! A spanyol ízlés tudvalevőleg, csúfnak és szégyenletesnek tartotta a női keblet s ezért a serdülő lánykákat az anyák korán ólomlemezek közé préselték, úgy, hogy törzsükön, valóságos gödrök támadtak, melyeket valóban okosabbnak látszott elrejteni. Így aztán a madridi szépek, ruhájuknak inkább a hátát vágták ki. Meg is botránkozott ifjú jegyesén XIV. Lajos, mikor bemutatták neki! Egész elkeseredetten nyilatkozott bizalmasai: Turenne marsall és Conti herceg előtt.

De el ne térjek tárgyunktól!

Olvasom a céduláról: *derék-kelme, fátyol a kendőcskéhez és dísztü.*

Tovább, a két darab, elütő színű szoknya!

Az alsót bokáig lekerekítették s körüldíszítették, a felsőt pedig elől felhasították és olyanformán tüzdelték fel a derékon, mint mi a függönydrapériákat. Hátul meg, hosszú uszályban ejtették le. Hogy az alsó szoknya ezt a nehéz tűzeket és uszályt megtarthassa, nem sajnálták tőle a keményítőt. Sőt vasabroncsokat húztak a bélésébe. Nem is lehetett aztán az ilyen hordószoknyákban, karonfogva járkálni! A kor történetírói feljegyzik, hogy egynél több dáma, a hintókban sem fért... Még így egyenként is, néha a legkomolyabb forgalmi akadályokat támasztották az utcákon, a kocsik két oldalán messze kidagadó, vasabroncsos szoknyák.

Nos, ebbe a második sorba *damastot* írjunk, *brokátot*, *vasabroncsot* és *keményítőt*. S ja, igen! *Hintót!*

Valahogy azért a kelmék *divatszíneit* se felejtjük!

Hát azok egyenesen elképesztőek, a maguk eredetiségében és bizarrságában.

Mostanig ilyen, hitelesen korhű szín-elnevezéseket sikerült összegyűjtenem: kígyónyal-szín, londoni köd-szín, gomba-rece-szín, Dauphin-árnyék-szín, ifjú és öreg bolhafej-szín, mérgezett majom-szín, kiszáradt tófenék-szín, apácatörök-szín és szomorú-barátnő-szín. De két különféle ruhadarab egyeztetésénél, rendkívül sikerültek tartottak például, nimfa-hát színű derékhoz, egy feltámadt-halottszínű szoknyát...

Vállkendő és derék, - mindezek persze el sem voltak képzelhetők *csipke* nélkül. Szándékosan nem írok méterszámot, mert szinte hihetetlenül hatna. Elég ha annyit mondom, hogy ennek a századnak viseletét legjobban talán a csipkehasználat bősége jellemzi. A bádeni világfürdő élelmes szállásadói átlós köteleket kötöztettek az utcai ablakokra, ezekre terítették a száradó ruhát, hogy alkalmat adjanak az alatt sétáló közönségnek a gyönyörködésre és hogy a csipkés holmik szerint, meg lehessen ítélni a fogadó vendégeinek előkelőségét.

Legnagyobb becsben az angol és brüsszeli csipkék álltak. De hogy milyen nagy szót jelentett bírásuk, világítsa meg ez a kis példa:

A spanyol sereg ostromzár alá vette a franciákat. Az előkelő világ lassankint kipusztult csipkekészletéből. Nemsokára parlamenterek indultak az ellenséges hadak főparancsnokához, ecsetelve a franciák mérhetetlen «nyomorát» s azzal a kérelemmel, hogy engedjenek át a megszállók az ostromgyűrűn legalább egy-két csipkeárust, hogy a francia szépek ne nélkülözzenek olyan túlságosan...

A tárgyalás jól végződött. Castanaga tábornok engedett a kérésnek. Sőt korára szintén jellemzően, annyira ment a lovagiasság terén, hogy ő maga fizette ki az összes vásárolt csipkéket.

De már most, hogy álmodhatnánk egy szép csipkés ruháról, megfelelő *cipő* nélkül?

Még a másfél század előtt élt férfiaknak sem juthatott volna eszükbe, ilyen badarságot kívánni! S ezért a következő út, a cipővásárlás útja.

Hát a topánkához is selyemanyag kellett. És hímzés, gazdagon. Mert a XVIII. századbeli nők, nem hordtak bőrcipőt. Annál magasabb sarkat! Ez a sarok-magasság a hat collnyin (!), nem maradhatott alul. Elképzelhetjük, hogy lehetett aztán az ilyen cipőszörnyetegekben járni! Azaz mégsem képzelhetjük el, mert a dámák nem is jártak, hanem féligmeddig guggoló testtartásban, kérdőjellé görbített lábszárakkal, inkább csak szökelltek szegénykéek, mint a kenguruk.

Szerencsére az európai utcák tisztasági viszonyai és az orvosi «javallatok» sem engedték meg a hölgyeknek, a gyalog sétálgatást. Az volt a tudományos «vélelem», hogy a szabad levegő rontja a női temperamentumot és összekúsálja a szépnem gondolatait...

Ha azonban járásra nem is kellett a cipő, díszül: annál inkább! Ebben az időben, valóságos kirakatokat viseltek cipőiken a hölgyek, arany-ezüst dísztárgyacskákból. Ezeket «venez y voir»-nak nevezték. (Magyarul: «jertek, lássátok!») Illett őket szökellés közben csörgetni s némely nagyvárosokban külön mesterek tartottak tanfolyamokat, a *cipőékszer* úrias viseléséből.

A topánka tehát a következő címleteket jelentette Lolotte bevásárló céduláján: *selyemanyag*, *hímzés*, *sarokmagasító* és *csörgő*. (Szakoktatás.)

De ott csöröghetett volna a legérdekfeszítőbb csörgő is, ha a *hajviselet* az «összbenyomást agyonüti»!

Nem. Sőt emelte azt. Mégpedig olyan sikeresen felemelte, hogy egy igazán divatos frizura, mindössze húsz centiméterrel maradt a másfél méteren alul és hogy a divathölgy arcoskája, teljes alakhosszának csak mintegy a feléből - úgy a közepetájáról - kandikált ki. Amint ezt a korabeli, «Des heutigen Frauenzimmers Sturmhaube» című munkából látom, a városi hatóságok már-már a ház- és templomajtók felső küszöbének megmagasításán gondolkodtak...

Mekkora terhet jelentett egy ilyen haj-monstrum!

Megbízható tanuk azt állítják, hogy némelyik nehezebb volt magánál az egész viselőjénél. El is hihetjük! Hiszen a hajéptmény formáját több emeletenkint betűzdelte fémrudacskák szabták meg, úgy, hogy egy ingerült férj, bízvást így unszolhatta késedelmeskedő nejét, a fésülködésre:

- Ugyan Lolotte, hivassa ön már a lakatosát és kárpitosát!

Mert nehogy elfelejtsük! A hajtoronyot kerek párnázatok emelvényeire kellett erősíteni, - körülbelül olyan alkotmányokra, amilyeneket manapság a falusi tejesleányok hordanak a fejükön. E kárpitosművek neve «bourlet» volt. Ha a bourlet szilárdan «ült», a tömörítő vendéghajzat észrevétlen elegyedésben takarta, akkor csak a hajpor és szalagdízsz következett s a díszük. Ezek mintegy háromcollnyira meredeztek ki a hajtoronyból, a gyönyörködő szemek nem kis veszélyeztetésére...

De a haját korántsem az «öncélúság» elve alapján tornyozták ilyen magasra! Az igazán szép frizurának, ábrázolnia is kellett valamit.

Tudunk fácán-alakú, gyümölcsöskosarat utánzó, valódi szökőkutat szöktető, sőt olyan hajkölteményekről is, melyek tájképeket, egész színpadi jeleneteket varázsoltak a hölgyek fejére. Ádámot és Évát, azon Paradicsomkertestől és bűnbeejtő almafástól; Phillis és Thyrsis gyengéd szerelmét, stb.

Hogy keletkezett ez a torz divat?

Válaszolnak a francia udvar pletyka-krónikái.

Egy udvari vadászat alkalmával, a kies Fontainebleauban történt, hogy XVI. Lajos kegyencnőjének - Fontanges hercegnőnek - haját lebontotta a szél. Új frizurát csinálni már nem volt idő. Fontanges asszony hát egy szalaggal kötötte össze fürtjeit s mikor a szerelmes király így meglátta, elragadtatottan kiáltott fel:

- Soha ne fésülködjék ön másképp ezentúl!

A hercegnő haja éppen kiduzzadt a szalag fölött. És ebből a kis puffból mérgesedett el, az egész század folyamán ki-kiujuló hajdaganat, a fontange.

Nos, a velejáró kötelezettség, estenként a következő bevásárlási cikkeket iratta fel, a divathölgy emlékeztető cédulájára: *vasrudacskák*, *vendéghaj*, két font *pomádé*, három font *hajpor*, hat *vánkos*, tizenöt darab *strucctoll*, ugyanannyi tekerics *szalag* és *gyémánttűk*. (Esetleg egy

szép vár, vizimalom, - molnárral, molnárnéval és egy legelésző csacsival, a fülecske mögött. Vagy major, tehennel és pásztorokkal, hadihajó, stb.)

Képzhető-e, hogy az ilyen hajkölteményeket naponta le lehetett volna bontani és tisztára kifésülni?

Szó sincs róla! Ekkora költségre, fejedelmi dámáknak sem tellett. Így aztán a hölgyek havonta ha egyszer hívtak borbélyt...

Sietve szakítom itt félbe, nehogy azokról a hosszúnyelű kis elefántcsont-kezecekről, - fejkaparó grattoirokról beszéljünk, melyeket az éjjel is ülő helyzetben görnyedező divat-előkelőségek használtak s még azt az igensötét okot is megtudjuk, hogy *miért...*!

Fátyolt rá és kész.

Dehogyan kész!

Hát a *kendőzés*?

Hiszen anélkül a leguszályosabb dáma is, épugy öltözetlennek érezte volna magát, mint... mint...

De hasonlítani már igazán nem célozom. Beérem annak elmondásával, hogy a XVIII. század hölgyei is... azaz ők valószínűleg... sőt egész bizonyosan... mindig retiküljükben hordták a pipere készletüket, amiből a nyilvánosság színe előtt, a legangyalibb zavartalansággal állították helyre, arcoskáiknak megkopott architektonikus elemeit. Ők azonban nem... illetőleg ők *semmiesetre* sem... nem, nem alkalmazhattak természetes színű segédeszközöket! Ezt tiltotta az előkelőség, a jóízűség és tiltotta az... erényes hírnév. «Kigyulladt» arcszínnel, erkölcsös teremtés nem mutatkozhatott. Természetes színűre csak a halottakat volt szabad kendőzni, vagy a másféleképpen: az erkölcsileg halottak engedhették ezt meg maguknak. Itt a halványlilát, epedő hajnalszínt, fakadó violaszínt, hervadó mályvaszínt, vagy más ilyen színképeket kell elgondolnunk, melyek egyben mindjárt tulajdonosaik hangulatáról is útbaigazítják a szemlélőt. De úgy *à tranchant*, hogy a színhatás mesterséges eredete, már tíz lépésről kitűnjék!

Most aztán megint összegezzünk: *grattoir* és *ètüi*.

Mert ez utóbbiban minden szükséges szépségkellék benne található, - egyvalami kivételével. Ezt azonban nem az etüiben, hanem egyenesen az arcoskáján hordta a divathölgy. A *tapasz...*

Ki mert volna csak álmodni is arról, hogy «mouche» nélkül, ama kis darab fekete márkajelző nélkül, lépjen embertársai szeme elé, mellyel pedig rögtön tudtára adhatja felebarátainak azt, ami előttük... rejtegetni való?! A legbelső hajlamát...?

Senki! A csillagocskák, félholdak, körök, szívek, patkók, lóherék, - esetleg helyes kis elefántok, zebuk, délceg szarvasok, vagy egyéb totemek, a legpontosabban kint ültek párnázott helyükön és aszerint, hogy *hol*, hirdették azt, ami gáláns és ami... titok.

Homlok közepén például, így árulkodott egy struccmadárka, a kis hamis:

- Emelkedett természetű vagyok és hidegszívű.

Az orrocskán:

- Kópé vagyok, de ám a javából! Egy jóízű csíny meg nem vetnék!

Szemzúgban:

- Oh, ez a hév... Egyszer még eléget!

Szájszögletben:

(-)

Arc közepetáján:

- Előkelőség, itt-ott vállalkozó szellemmel párosulva, ez a jelszóm.

Csak a teljes-félarc beborítására ne került legyen sor! Mivel az ilyen mouche így sóhajtozott - s ezúttal a legőszintébben:

- Jaj, hagyjatok békén, iszonyúan fáj a fogam! Már semmivel sem törődöm...

Marad az emlékeztető cédula utolsó tétele: a *mouche*.

És ennyivel be is érhetjük. Mert ha az itt felsorolt kellékekkel mind rendelkezett Lolotte, akkor, habár ülve is talán, «nyugodtan» alhatott mindaddig, míg a városon át nem repült, egy futótűzként gyújtó kiáltás:

- Megérkeztek Pandoráék!!

Vajjon kik lehettek ők, hogy ilyen izgalom fakadt a nyomukban?

Hadd jegyzem hamar még ide!

Ők voltak a párisi Rue Saint Honoré világajándéka, két életnagyságú, káprázatosan öltözött: baba. A Hotel Rambouillet-ben rájuk adtak mindent, ami a viselet terén újszerű s így kidíszítve, elküldték őket a földrészen keresztül vándorolni, - követőket hódítani. Nagy Pandora a «nagy-ruhák», a kicsi a pongyola-különlegességek divatát közölte Európa hölgytársadalmával, éspedig oly kitartó módon, hogy még a háborúk sem akadályozhatták meg őket - például London felé - a csatornán átkelésükben.

Ugyan melyik tengeri fókának lett volna elég jeges szíve ahhoz, hogy a kis divathajóra lőjjön?

És ha meg is teszi! Mit használ?

A golyó sem öli meg a női divatot, mely az első Évától kezdődött s élni fog az utolsóig, halhatatlanul.

«Kijárók» a mult században

A Fekete vőlegényekkel kapcsolatos levéltári kutatásom vetette fel és hajdani kedves pátriámról, Nagyváradról szól a história. Ez a város - úgylátszik - mindig szerencsés volt az ő polgáraival! Akik egyszer itt éltek, innen szedték fel a sátorfájukat, sohatöbbé nem tudták elfelejteni a körösparti fészket. A messzi elkerült váradiak is felneszeltek az 1836-i katasztrófális tűz hírére és bajában igyekeztek kezéjéjární szerencsétlen városuknak.

Ennek az örökletes lokálpatriotizmusnak megindító példáját látjuk a Bécsben letelepedett, váradi származású Birmann Mihály egykorú levelezésében, melyet Hajdú Ferenc városi fiskálissal folytatott.

Birmann korrespondenciája több érdekes körülményen kívül, élénken világítja meg azt a hangot is, melyen azidőben a polgárság és nemesség, a kevéssel előbb trónralépett V. Ferdinánd királyról beszélt. Ez a hang kedélyes volt, majdnem pajtáskodó. Egészen más, mint azt a hivatalos történelem feljegyzései alapján elképzelhetjük. Úgylátszik, a szórakozottságában, gyermeteg szelídségében sokszor humoros, de mindig jóságos uralkodó személye involválta a fesztelenséget, mely a közvetlen érintkezésnél is megnyilvánult, annak ellenére, hogy azok a magas bécsi udvari méltóságok, akik a spanyol etikett szigorú szabályaira mindenkor éberén ügyeltek, Ferdinánd gyengéit épp olyan kérlelhetetlenül nyesegették, mint a magyar urak bratyizási hajlamait.

*

Birmann első levelében azt írja, hogy értesült nemes Várad szerencsétlenségéről, melyet igen szívére vett. Ajánlja, hogy a tanács ne nézze azt ölbetett kézzel, hanem gondoskodjék megfelelő gyakorlati intézkedésekről s ezek közt is elsősorban szerkesszenek egy folyamodványt «deák nyelven», Őfelségéhez. Írják le benne a végzetes esetet és a vallott kár bizonyáglevelét mellékelve, továbbítsák azt neki, ki is a kérvényt a legelső audiencián, kész örömet hajlandó átnyujtani a felségnek.

- «De nehogy talán ötven, vagy száz forintokat reszolváltasson! - jegyzi meg Birmann nyomatékos figyelmeztetéssel. - Mert az szerencsétlenséget *sommásan* adjuk elő!»

(Jól ismerhette a dörgést, mint ez később ki is világlik.)

Egyebekben - tanácsolja - kérjék a váradiak, hogy ország szerint «kollektát (gyűjtést) lehessen tenni, mert sem privátusok, sem intézetek, innend Magyarországra nemigen akarnának pénzt kölcsön adni és ha az ember még azt mondaná, hogy a város éppen most megégett, az ittleendő kapitalisták mégjobban ijjeznének attól, hogy pénzeket többé vissza nem kaphatnák.»

(Fényes hitelünk lehetett a külföldön, már azidőtájt is!)

A Nemes Város kapva kapott Birmann ajánlkozásán. Nagyhamar megszerkesztik a deákos levelet, melyben - az adott utasításhoz híven - kellőképp sommázzák a «gyulladások és égések» kárait. Mély tisztelettel célozgat az írás a király atyai szívére, melyet alacsony 50-100 forintos kérelmekkel megsérteni, méltónak nem ismernék, mert az ily kiseded adomány valóban nem-királyi csöpp lenne a vesztések és kínok óceánjában...

Az írás elment, Birmann uram kezéhez esett, ki is gálába csapta magát és kihallgatásra jelentkezik az udvarnál. A gyermeklelkű jó király, hóna alatt hagyományos vörös esernyőjével (a történelem feljegyzése szerint a vörös ernyőt soha magától el nem hagyta) szomorodott lélekkel hallgatta végig váradi kedvelt hívének hióbbíreit. Majd mikor Birmann a költői lendületnek már legnagyobb magaslatáig dolgozta magát, zengzetes bécsi dialektusban, váratlanul így szólt a háta mögött merevedő hoppmesteréhez:

- I' wüll heut' Speck-Knédl habn! (Szalonnásgombócot akarok ma enni!)

Az udvari lélektanban járatos augurok azonban e tényből kedvező szándékot láttak és kegyelmesen megbíztatták az ámulatában se holt, se eleven Birmannt, majd az viszont - miután magához tért - Hajdú Ferenc városi fiskálist, a fiskális a városi tanácsot, a tanács Sorger Sámuel feőbírót, a feőbíró pedig a garázda elemektől sujtott közönséget:

- Nem kell a bátorságot nyúl hátára kötni! Jön a pénz Bécsből!

Vártak tehát békén mindenek. Vártak egy hétig. Két hétig. Egy hónapig. De csak nem eredt meg az aranyeső, hogy a lelkek tüzét oltsa! Végre is beleúnt a sorslátogatott város a hiábavaló várakozásba és a csász. kir. szalonnásgombócokban eképp fölöttébb megcsalatozván, a kárvallottak elkezdtek fészkelődni. Megpiszkálták Sorger Sámuel feőbíró urat, a feőbíró a tanácsot, a tanács Hajdú Ferenc fiskálist, a fiskális Birmannt, Birmannt pedig az udvari kancellistát, amint az illik. Nos, a kancellistánál elakadt a dolog, mert neki piszkálás céljából már csak a magas trón maradt és ehelyütt tekervényesebben megy a dolog! Miértis hát a kancellista előfogta Birmannt, Birmannt meg visszafelé az egész hivatalos sorozatot, kitanítva az összes mezei hadakat a diplomácia magas tudományára, a következő, Hajdú Ferenc fiskálisnak írott levelében:

«Tekéntetes Fiskális Úr!

A tekintetes úr bizonyos lehet afelől, hogy Szabados Nagy Várad nevében reám bízott folyomódás felől el nem felejtkeztem, de minthogy ez aránt Felsőleges Király végzése még mind ez ideig ki nem jött, tehát *velejes tudóséttásomat* darab ideig még meg nem adhatom. A Dolognak ezen Helyhezzésében, hogy a Tárgy egészen Feledékenységbé ne menjen, nem marad más hátra, mint hogy egy kispótló Levelet Eő Felsőségének benyujtsunk...»

(Eképp piszkálván viszont őt.)

A «*kispótló*» levél el is indult a maga rendes útján s végül megérkezik Birmannt uramhoz, aki szedi hátára gyorsan a galléros kabátját, fejére kürtőkalapot és trappol vele az udvarhoz. Átadja az uralkodónak, aki szórakozottan babrál a piros esernyőjével és jószívűen engedélyezi a «kollektát», hogy addig is, míg ő maga intézkedik, arra előbb másoknak alkalmat nyisson...

Nagyon épületes és tanulságos dolog lenne ez így, de - sajnos - végeredményében kevés a haszna. A kör-nógatásra mindössze Batthyány Fülöp herceg mozdul, adományozván 400 pengő forintokat a tűzkárosultaknak. Őfelsége közben bizony megint megfélekedezett - s ezúttal végképp - a deákos levélről, «kispótló» függelékével együtt!

Ám Birmannt Mihály azért nem csekély optimista örömmel értesíti ez első (s fájdalom utolsó!) fecske híreről Hajdú Ferenc fiskálist, a fiskális a városi tanácsot, a tanács feőbíró úr Sorger Sámuel s ez viszont az érdekelt közönséget:

- Ő Hercegségének kegyes adománya a mai napon, a nemes Város Közönségének istápolására, elindult!

Nosza, a hírre fellobban az örvendezés, körbe! De sajna, csak a *hírre* és nem a *pénzre*! Mert bár a levél megjárta tíz nap alatt az utat Bécsből Váradig, az adomány sehogysem akart megérkezni. A Nemes Electa Communitas ebből arra a kellemetlen sejtelemre jut, hogy a 400 pengő forintok nyilván cigányutcára tévedhettek valahol. Ezt a gyanút végül - szokásos úton - őhercegségének is tudomására hozzák.

A nagyúr rosszalólag csóváltgatja a fejét:

- Sowas...!

A magas helytelenítés aztán elindul vissza a hivatalos létrán lefelé s elérkezve a tanács elé, onnan Sorger Sámuel feőbíró úrhoz továbbíttatik: elintézésre.

Ez az elintézés valóban meglepően egyszerű, könnyed, mondhatnók: bravúros.

Sorger Sámuel feőbíró nem sokat kereskedik sem a bécsi kancellárián, sem Birman Mihályon, sem a fiskálison, sem a tanácson - szóval a felsőbb régiókban - hanem tétovázás nélkül fülönfogat és árestomba csukat egy eddig sehol nem is említett, Barabás nevű egyént, a levélhordó hajdút.

Hogy mi módon kerül Barabás a bonyodalomba? Nagyon kézenfekvőleg! Azért, mert «rendnek muszáj lenni!» És hogy milyen alapon? Ugyanazon, mint amelynek révén az óbesteri fejcsóválást a regrutának kézbesítik: pofon alakjában. Mindegy azonban, hogy milyen alapon ült a 400 pengő forintok ügyében szegény Barabás! Fő, hogy ült és hogy ebbe közmegnyugvással, úgy Sorger Sámuel nemzeti uram, mint a kárvallottak, beleállapodtak.

Ám az igazság rejtve nem maradhat a tömlöc fenekén! Kitér onnan, ha másképp nem, deus ex machina köntösében! Minthogy azon idő alatt, míg szegény Barabás imígyen fogyasztgatta volna a raboskodás keserű napjait, egyszer csak beköszönt egy kis (nempótló) levél s abban Szeth József, a «magyar kir. udvari kancellária béiktató hivatalának jegyzője» tanúsítja, hogy:

«a városban, Bétsben, No. 74 alatt», a 400 pengő forintokat annak rendjémódja szerint, idejében megkapta. Ellenben minthogy a summáért mai napig senki sem mozgatta a füle botját, tehát a pénz ott megrekedt, mindjárt az első fórumon. Gondoskodjék a tekintetes Város, elviteléről!

Erre az értelmes beszédre a tanács nyomban intézkedik, Lippert Mihály segélybizottsági pénztáros az adományt felveszi, haza is hozza és nyugtatja. A tanács is megnyugszik. Értesítik - a szokott tekervényes úton - öhercegségét.

- A pénz megkerült és áll az öröm, a béke, az egész vonalon!

Az áll. De Barabás még mindig ül! Pedig kiderült, hogy ő nem lator, mint az a bibliabeli másik Barabás. Mit ér azonban mindez, ha hivatalosan meg nem állapíttatik?

Mint látható: semmit. Barabásné tehát felköti az ünneplő kendőjét s ahelyett, hogy perújítással vagy más efféle fiskális furfanggal élne, bekopogtat egyenesen a feőbíró úrhoz. Így és így... Feltárja az ő nem kicsinylendő indokait, melyek előtt végül a nemzeti úrnak is meg kell hajolnia.

Hogy ez a tárgyalás miképp folyt le, arról nem szól a nóta. Az egész kurta processzról mindössze egy szeletke papiros maradt fenn, a pénz felvételének hivatalos nyugtája. Ez lakonikusan megparancsolja, hogy:

«Estvére eresztessen ki Barabás az árestombul...»

Fölösleges indokolások nem töltik a helyet, ha ugyan annak nem vesszük a parancs-cédula aljára írt megjegyzést, mely így hangzik:

«Minthogy a fellesége megg kért...»

Honny soít qui mal y pense!

Annyit azonban megállapíthatunk, hogy a kijárások már száz év előtt is divatoztak.